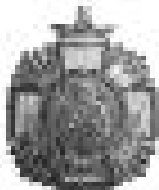

Інтерв'ю номера	
<i>Микола ГОЛОВАТИЙ</i>	
Формувати справжню національну еліту.....	3
Економіка і політика	
<i>Микола СЕНЧЕНКО</i>	
Незалежність України і ЗМІ.....	10
<i>Віталій КОЛІСНИК</i>	
Що робити?	20
<i>Марґріт КЕННЕДІ</i>	
Гроші без відсотків й інфляції (<i>початок</i>).....	28
Щойно з друку	
<i>Олександр НЕЖИВИЙ</i>	
На шляху до істини	38
Пізнавальні бесіди	
<i>Геннадій БЕРДИШЕВ</i>	
Спогади та роздуми про «національний фактор» в академічній науці (<i>початок</i>)	40
<i>Тарас ПОЛКОВЕНКО</i>	
Голод і море	50
<i>Фарид Юсеф АЛВАШ</i>	
Асоціація братів-мусульман: від аль-Банни до аз-Завахірі	54
Головна редакція періодичних видань МАУП	
Шеф-редактор <i>Юрій Бондар</i>	
Головний редактор <i>Ігор Карпов</i>	
Наукове редагування <i>Ірина Коваль-Фучило</i>	
Дизайн <i>Микола Яковина</i>	
Верстка <i>Олексій Галата, Ірина Блінова</i>	
Дизайн обкладинки <i>Микола Яковина</i>	
Малюнки <i>Ірина Блінова</i>	
Маркетинг <i>Іван Іванищенко</i>	
Літературне редагування <i>Ганна Тікунова</i>	
Переклад <i>Наталія Гриценко</i>	
Коректура <i>Світлана Холявка</i>	

Полеміка	
<i>Ілля ФЕДЮШИН</i>	
Моссад причетний до вбивства Джона Кеннеді? ...	60
Історична пам'ятка	
<i>Андрій ДИКИЙ</i>	
Червоний терор у Києві в 1919 році	64
Досвід ефективного управління	
<i>Віктор КОЛПАКОВ, Олег АНІСІМОВ</i>	
Лідерство – фактор суспільного розвитку	66
Менеджмент і менеджер	
<i>Георгій ЩОКІН</i>	
Загальні закони соціального управління (<i>продовження</i>)	74
<i>Олена БАЄВА</i>	
Індивідуально-типологічний підхід у виявленні потреб людини як базисна основа мотивації	81
<i>Тест. Дослідження аналітичності мислення</i>	85
«ПЕРСОНАЛ»-дайджест	
<i>Віра ЄВТУШИНА</i>	
Найбільша компанія світу – найдешевша.....	86
Новини Академії	
	91
Анотації	
	94
Журнал «ПЕРСОНАЛ» запрошує до співробітництва авторів: учених, викладачів, спеціалістів у галузі менеджменту і бізнесу, філософії управління, соціології й психології. Редакція розгляне й опублікує найцікавіші з наукової та практичної точок зору статті й матеріали, які відповідають концепції журналу. До статей (матеріалів) російською та українською мовами необхідно додавати роздруковані на папері та комп'ютерні файли на 3,5 дискеті; кольорове фото автора; дані про місце роботи автора, посаду, вчений ступінь; повну поштову адресу та номер телефону. Максимальний обсяг статей і матеріалів не повинен перевищувати восьми сторінок машинопису. Відповідальність за достовірність реклами несе рекламодавець. Редакція може не поділяти точки зору авторів. Редакція залишає за собою право скорочувати, редагувати й ілюструвати матеріали. Рукописи не рецензуються і не повертаються авторам. Останній термін подачі матеріалів – не пізніше, ніж за два місяці до здавання журналу до друку. Авторські гонорари виплачуються лише за ті статті й матеріали, які були задоволені редакцією.	

НАГОРОДИ

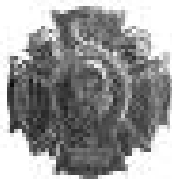
Міжрегіональної Академії управління персоналом

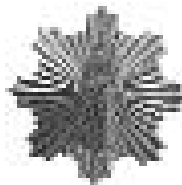
Орден Преподобного Нестора Літописця I ступеня УПЦ. Вручено 2004 року за заслуги перед Українською Православною Церквою.

Орден Молдавської Православної Церкви «Святого Благочинного Воеводи Стефана Великого». Вручено 2005 року за активну діяльність на благо Святої Православної Церкви.

Орден «За розбудову України» імені Михайла Грушевського IV ступеня. Вручено 2000 року.

Орден «За трудові досягнення» IV ступеня. Вручено 1999 року.

Медаль Нельсона Мандели. Вручено 2003 року за високі досягнення в розвитку освіти та внесок у Міжнародну співпрацю.

Склад редакційної колегії журналу «ПЕРСОНАЛ»

Економічні науки:

Дмитренко Г. А. — доктор економічних наук, професор
Дахно І. І. — доктор економічних наук, професор
Захожай В. Б. — доктор економічних наук, професор
Куроченко О. В. — доктор економічних наук, професор
Федулова Л. І. — доктор економічних наук, професор
Баєва О. В. — доктор біологічних наук, професор

Психологічні науки:

Балл Г. О. — доктор психологічних наук, професор
Бурлачук Л. Ф. — доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПНУ
Коломінський Н. Л. — доктор психологічних наук, професор
Чуприков А. П. — доктор медичних наук, професор
Щерба С. П. — доктор філософських наук, професор

Соціологічні науки:

Закут Салах Абдул Халіф — доктор філософських наук,
професор
Лукашевич М. П. — доктор філософських наук, професор
Судаков В. І. — доктор соціологічних наук, професор
Сурмін Ю. П. — доктор соціологічних наук, професор
Ручка А. А. — доктор філософських наук, професор

Політичні науки:

Антонюк О. В. — доктор політичних наук, професор
Бабкіна О. В. — доктор політичних наук, професор
Бєбик В. М. — доктор політичних наук, професор
Головатий М. Ф. — доктор політичних наук, професор
Храмов В. О. — доктор політичних наук, доцент

Філософські науки:

Рудич Ф. М. — доктор філософських наук, професор
Гаєвський Б. А. — доктор філософських наук, професор
Свідло М. С. — доктор філософських наук, професор
Черній А. М. — доктор філософських наук, професор
Хижняк І. А. — доктор історичних наук, професор

Юридичні науки:

Александров Ю. В. — кандидат юридичних наук,
професор
Бабкін В. Д. — доктор юридичних наук, професор
Безуб Б. С. — кандидат юридичних наук, професор
Голосніченко І. П. — доктор юридичних наук, професор
Мироненко Н. М. — доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М. І. — кандидат юридичних наук, професор
Штефан М. Й. — доктор юридичних наук, професор

Адреса редакції: 03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2.

Тел. ред.: (044) 490-95-19.

Відділ реалізації: (044) 490-95-18

Відділ реклами: (044) 490-95-17

E-mail: personal@iapm.edu.ua

ISSN 0868-8893. № 9, 2005, 1–96.

Свідоцтво про реєстрацію:

КВ № 6563 від 01.10.2002.

Засновник і видавець:

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
(03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2)

Друк:

ДП «Експрес-Поліграф»
(04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 47/2).

© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2005

ПЕРСОНАЛ науковий журнал

Видається з 1991 р., виходить 12 разів на рік.

ISSN 0868-8893. № 9, 2005, 1–96.

Реєстраційне свідоцтво

КВ № 6563 від 02.11.2002.

Підписано до друку 25.08.2005.

Формат 60x84/8. Папір крейдований.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 10,82.

Ум. друк. арк. 9,8.

Заг. тираж укр. та рос. мовами 17800 пр. Ціна договірна.

Міжрегіональна Академія

управління персоналом (МАУП)

(03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2).

ДП «Експрес-Поліграф»

(04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 47/2) Зам.

Микола Головатий:

Формувати справжню національну еліту

За всієї об'єктивно консервативної суті система освіти, а найперше окремі вищі навчальні заклади України демонструють дійсно революційні здобутки — результати своєї діяльності, бо саме їм судилося бути взірцем демократичного, прогресивного поступу, відчутного сприяння у творенні національної Української держави. З-поміж досить все ж невеликої кількості вузів України справжнім взірцем можна вважати МАУП — надто молодий, але помітний і авторитетний ВНЗ, осередок формування справжньої української еліти. Які є підстави так вважати, з якими здобутками МАУП завершила 2004–2005 навчальний рік і з якими сподіваннями вступає до нового навчального року. Про це — наша розмова із першим віце-президентом, ректором МАУП, головою Правління Конфедерації недержавних вищих закладів освіти України, доктором політичних наук, професором Миколою ГОЛОВАТИМ.

— *Миколо Федоровичу, як би бодай коротко можна було б охарактеризувати досягнуте колективом МАУП у навчальному році, що завершився?*

— Показників, що свідчать про потужну ходу МАУП всього лише на шістнадцятому році свого існування достатньо. Скажімо такі: МАУП — найбільший вуз України (50 тис. студентів), що має понад 60 навчальних структур в Україні, близькому зарубіжжі, Європі, 36 кафедр лише в Президентському університеті (м. Київ). Кількість напрямів, спеціальностей, спеціалізацій, за якими готуються фахівці в Академії, нині сягає 60. Академія має майже всі рівні фахової, професійної, наукової підготовки — ліцей, технікуми, інститути, аспірантуру, докторантуру, систему перепідготовки (здобуття другої кваліфікації), сис-

тему підготовки докторів філософії за європейською системою (чого, між іншим, вимагає Болонський процес), військову кафедру тощо. Можна навести і такі вражаючі дані: 2005 року МАУП у п'яте посліп була визнана кращим вузом управління і як недержавний ВНЗ за підсумками Всеукраїнського рейтингу «Софія Київська». Показово й те, що МАУП посідає 6 місце за усіма показниками серед ВНЗ України, а за показниками «матеріально-технічне забезпечення ВНЗ» і «організація книговидавничої діяльності» — 4 місце, «впровадження новітніх технологій навчання» — 5 місце, «організація позанавчальної виховної роботи» — 8 місце, «за розвиток культури, традицій, літератури, мови» — 8 місце тощо. Є багато вагомих підстав бути задоволеними від зробленого. Але і справ попереду дуже багато.

— Якби Вас запитали, які події з життя ВНЗ справили на Вас найбільше враження, що б Ви пригадали насамперед?

— Назвемо таке. Академія лише за вісім місяців поточного року отримала 10 ліцензій, акредитувалася зі спеціальностей: «правознавство», «фізичне виховання», «педагогіка і методика середньої освіти», «адміністративний менеджмент», «фізична реабілітація». Повністю з шести спеціальностей акредитовано Економіко-правовий технікум МАУП, 15 інститутів і філій МАУП підготувалися до ліцензування відповідно до рішення ДАК України. Проведено декілька, без сумніву, унікальних наукових конференцій, серед яких найпомітнішими є «Роль православних духовних цінностей у формуванні національної свідомості та громадянської позиції сучасної молоді»; «Діалог цивілізацій: сіонізм як найбільша загроза світовій цивілізації». Споруджено й відкрито унікальні Міжнародний бібліотечно-

інформаційний центр, Парк трипільської культури. Видано низку чудових наукових видань, зокрема «Видатні постаті України», «Людство і віра» 2 т. (Г. В. Щокіна), «Малий етнополітичний словник», «Кобзар» Т. Шевченка. Серед студентів МАУП з'явився чемпіон Олімпійських ігор, борець Ельбрус Тадеєв, збірна студентська команда МАУП із футболу стала третім призером європейського чемпіонату серед університетських команд. Знаковою подією є також створення Української Консервативної партії, з якою ми пов'язуємо наші надії на надпотужну розбудову Української держави, в якій Українська титульна нація дійсно посідатиме гідне, визначене їй історією місце. Все згадане доводить, що МАУП закономірно є визнаним лідером в освіті. Врешті цього року лише до ВНЗ Президентського університету (м. Київ) вступило на третину більше студентів, ніж минулого року, значно збільшили набір навчальні підрозділи Академії у Хмель-

ницькому, Чернігові, Одесі, інших містах. Якщо діти орієнтуються на освіту МАУП, а батьки довіряють нам підготовку і виховання своїх дітей, то якого ще більшого визнання нашого статусу і пріоритету потрібно? Необхідно відверто сказати і про те, що авторитет, популярність МАУП не лише в Україні, а й поза її межами, далеко не всім до вподоби, особливо окремим чиновникам кучмівського гатунку. Такі «діячі» намагаються віднайти в Академії будь-які неіснуючі вади, особливо елементи міжнаціональної незлагоди. Наголосимо, що з різних питань МАУП минулого навчального року перевіряли тричі (зокрема з питань прийому до ВНЗ), а окремі структурні підрозділи в регіонах по два-три рази, — жодного разу політичні наклепи, упередження не підтвердилися. Бо й не могли підтвердитися. Це добре мають усвідомити усі «друзі» МАУП.

— **Громадське визнання ВНЗ, довіра його колективу — то дійсно справа визначальної ваги,**

а значить, і колектив Академії намагається себе певним чином рекламувати, чи не так?

— В умовах ринкових відносин освіта, як і інші сфери, потребує певних рекламних дій, і МАУП це досконало, коректно робить. Але вважаю, що за рівнем поінформованості молоді про ВНЗ III–IV рівня акредитації МАУП за рік перемістилася з 8 (2004) на 4 місце, а за рівнем поінформованості серед експертів з 10 на 5 місце — справа не тільки у рекламі. Колективу Академії, який очолює чудовий учений і блискучий управлінець Георгій Васильович Щокін, вдалося досягти головного — сформувати, зміцнити своєрідний корпоративний дух Академії, її пронаціональний, прoderжавний імідж. Завдяки виваженому, принциповому підходу до вивчення української мови, впровадженню Комплексної програми виховання майбутніх українських громадян, плідній позанавчальній роботі ми намагаємося виховати спеціалістів-патріотів, для яких Батьківщина,

Нація, Держава — не просто слова-символи, а мета усього їхнього життя і діяльності. І те, що студенти МАУП першими вирушили на Майдан Незалежності на другий день Помаранчевої революції — результат навчання, пропаганди ідей національного державотворення. Згадаємо також участь молоді у таких акціях, як Свято Покрови, фестиваль «Артпалітра», конференції, присвячені історії і традиціям українського козацтва, виставки творів видатних діячів українського мистецтва тощо. Можна з сумом і жалем констатувати, що у багатьох ВНЗ України за останні роки робили все можливе, щоб примусити студентів підтримувати корумповану владу Кучми, Медведчука, Януковича, а не забезпечити виховання справжніх патріотів, для яких інтереси Української держави — то наріжний камінь свідомості і яскраво означеної громадянської позиції.

— ***З року в рік все помітнішим стає наукове життя МАУП, хоча окремі наукові розробки досить-таки неоднозначно сприймають учені України, громадські, політичні діячі. Як і чим це можна пояснити?***

— Якщо бути об'єктивними, то модель, особливості наукової роботи в МАУП також не схожі на ті, що існують у багатьох ВНЗ і, відверто кажучи, нічого справді цінного для науки не додають. Звернемо увагу на таке. Науковий пошук 36 кафедр, сотень учених Академії, які працюють майже по усій Україні, сконцентрований на дослідженні численних проблем становлення самостійної демократичної держави, організації життя в ній, управління як окремою структурою (економічною, соціальною), так і суспільством в цілому. Об'єднуючим началом такого наукового пошуку є, головним чином, три наукові проекти всесвітнього, всеукраїнського рівня: «Діалог цивілізацій», «Православні духовні цінності», «Голодомори ХХ століття в Україні». Це — комплексні наукові проблеми, які тривають уже тричотири роки. Так, цього року вже вчетверте відбулася Всесвітня наукова конференція «Діалог цивілізацій». Перша була присвячена проблемам нового влаштування світу, друга — глобалізації, третя — ролі латентних структур у політичному протиборстві. Науковці 23 країн світу обговорювали одне з найгостріших питань — загрозу цивілізованому існуванню світу з боку відверто фашистського за змістом і діяльністю єврейського сіонізму. Зрозуміло, що позицію колективу вчених МАУП у цьому та інших наукових питаннях поділяють не всі. Так, окрім тих, хто бажає замовчати ідеологію і практику сіонізму, яка дійсно є найсерйознішою загрозою для становлення української національної дер-

контексті сучасних соціальних змін». Політичними соціально-науковими явищами великого громадянського впливу на молодь стали круглі столи: «Українське традиційне свято як основа виховання молоді», «Українська жінка: березина та воїтелька», «Галерея великих українців» та інші, які були організовані за ініціативи Управління виховної роботи

жави, є чимало тих, хто намагається уникнути правди про голодомори-геноциди в Україні, стверджуючи, що це були не спеціально сплановані і організовані акції проти свідомого українства, а результат неврожаїв, помилок у політичному, господарському, партійному керівництві. Щоб встановити істину у згаданих проблемах МАУП проводила і проводитиме численні наукові заходи, збільшуватиме видання спеціальної літератури. Нині, наприклад, сплановано видання спеціальної бібліотеки україномовної патріотичної літератури, Енциклопедії, «Голодомори в Україні ХХ століття». У наступному навчальному році тематика наукових досліджень вчених значно розшириться. Так, передбачається сформувати спеціальні творчі наукові колективи, експертні групи, які мають всебічно дослідити проблеми економіки, грошової системи України, регіональної побудови України як унітарної держави. Така робота буде продовженням наукових напрацювань, які були започатковані проектами соціальної, кадрової, освітньої концепцій та реформ, підготовлених у попередні роки.

— **Окрім дорослої науки є і, умовно кажучи, молода, студентська наука. Який її стан у МАУП?**

— Позитивно, що з року в рік інтерес студентської молоді до наукової діяльності зростає. Минулого навчального року великий інтерес викликали такі студентські наукові конференції: «Пізнання наукова конференція ліцею МАУП», «Простір арт-терапії: можливості і перспективи», «Молодь у сучасному суспільстві: психологічні проблеми», «Актуальні проблеми менеджменту зовнішньоекономічної діяльності», «Соціологія в

МАУП, кафедр українознавства, соціології, філософії, політології тощо. Сюди треба додати цікаві науково-суспільні акції, пов'язані з формуванням активної громадянської позиції майбутніх фахівців: презентації книг, громадсько-політичні читання, зустрічі з видатними людьми сучасності. Зокрема в Україно-Азербайджанському інституті соціальних наук ім. Гейдара Алієва відбулися вельми цікаві громадсько-політичні читання, присвячені пам'яті видатного громадського, політичного діяча. Іншою важливою складовою студентської науки є участь вихованців Академії у численних конкурсах і олімпіадах. Достатньо навести такі дані. У першому етапі Всеукраїнської студентської олімпіади понад 500 студентів МАУП змагалися з 33 навчальних дисциплін та 16 спеціальностей. На другому етапі олімпіади 56 студентів Академії змагалися в 11 олімпіадах з навчальних дисциплін та 15 олімпіадах зі спеціальностей. При цьому вони вибороли 2 перших місця, 4 – других, 1 – третє місце. Характерно, що серед тих, хто працював зі студентами на олімпіадних змаганнях, були видатні вчені, громадські діячі, більшість з яких працює в Академії. Це професори В. В. Козловський (Київський національний університет), П. П. Кононенко (Інститут українознавства МОН України), С. Д. Максименко (Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України), А. П. Чуприков (Київська медична академія післядипломної освіти), Г. В. Ложкін (Національний університет фізичного виховання та спорту України) та багато інших. Предметні олімпіади супроводжувалися круглими столами, зустрічами з керівництвом МАУП, провідними вченими, екскурсіями, відвідуваннями пам'ятних місць Києва й України. Традиційно, що окрім дип-

ломів і сертифікатів не лише переможці, а й усі учасники олімпіад отримують пам'ятні сувеніри, збірки науково-популярної, навчальної літератури (Г. В. Щокін «Людство і віра», Л. Лук'яненко «Національна ідея і національна воля», Ю. Шилов «Истоки славянской цивилизации», Ю. Бондар «Свобода слова: українська мірка» тощо).

— **Загальновідомо, що після підписання Болонської конвенції система освіти України має певним чином трансформуватися, видозмінитися. Які зміни очікують Академію, що робитиметься задля вступу в європейський освітній простір.**

— Болонський процес — явище неоднозначне. Кращі європейські ВНЗ дійсно мають досягнення, якими не можна нехтувати, однак і українська система освіти не стояла і не стоїть на місці. Тобто є потреба сприяти більшій мобільності вищих навчальних закладів, студентів, що здобувають освіту у ВНЗ Європи, вдосконаленню системи безперервної освіти, здобуття наукових ступенів, впровадження кредитно-модульної системи навчання тощо. Проте варто дбати і про вдосконалення національних засад власної системи вищої освіти, збереження навчальних, педагогічних набутоків і традицій, оскільки далеко не все в системах освіти європейських країн і ВНЗ є справді досконалішим. Так, в МАУП вже другий рік поспіль діє триступенева система контролю знань. Щорічно розробляється понад сто нових навчальних планів і

програм, які багато в чому адаптовані до вимог Болонського процесу. Ми провели низку спеціальних всеукраїнських наукових конференцій, семінарів, круглих столів, на яких детально обговорили методик, навчальні технології, інноваційні засади організації навчання відповідно до вимог зазначеного процесу. У травні цього року в м. Судак (АР Крим) відбулася вже IV наукова конференція у руслі означеної тематики з проблеми «Шляхи до мобільності студентів, академічного та адміністративного персоналу в рамках загальноєвропейського простору вищої освіти». Важливо, що такі конференції МАУП організують під патронатом Міністерства освіти і науки України, Міністерства освіти АР Крим, за участю працівників ВНЗ різного статусу: державних, недержавних, муніципальних. До проведення таких заходів активно долучаються Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України, Міжнародна Кадрова Академія. З метою запровадження навчання упродовж всього життя, МАУП створила багаторівневу систему освіти, з вересня ц. р. започаткує підготовку фахівців за допомогою системи телевізійного зв'язку, що дає можливість принципово по-іншому організувати систему дистанційного навчання, щоб ще більше наблизити навчальні послуги до їх споживача. Ще задовго до Болонської декларації МАУП організувала підготовку фахівців за системою докторів філософії: щороку близь-

ко ста фахівців не лише з України, а й із багатьох інших країн надають перевагу цій системі присвоєння вчених звань, а не ваківській, яка, як відомо, давно практично дискредитувала себе і потребує радикальних змін. Потрібно, згідно із Болонським процесом, вочевидь, подбати про навчальну мобільність студентів (можливість здобувати знання і професії у ВНЗ різних країн), про соціальну підтримку та захист молоді, яка навчається, особливо обдарованої, соціально не забезпеченої. Не отримуючи нині жодної копійки з бюджету, сплачуючи до того ж не об'єктивно визначені податки, МАУП безкоштовно навчає понад тисячу дітей-сиріт, надає можливість вчитися у кредит, зі знижками тим, хто має здібності: відмінникам, переможцям олімпіад і конкурсів, дітям, батьки яких декілька років працюють в Академії, присвячують свої знання і працю задля авторитету Академії.

— Як розпочнеться 2005–2006 навчальний рік в Академії, яким буде традиційний День знань — 1 вересня.

— 30 серпня відбудеться традиційна велика Вчена рада, де ми коротко підведемо підсумки нашої роботи за минулий рік, вшануємо тих, хто досяг найкращих результатів у праці. А 1 вересня розпочнемо Свято Знань православним молебнем, а потім посвятою у студенти на площі біля Президії Академії. Згодом в усіх навчальних підрозділах МАУП відбудеться перша академічна лекція-бесіда «Ми — Українці». Студенти-першокурсники отримають пам'ятні книги, серед яких «Кобзар» Т. Шевченка, «Слово про Закон Мойсеєм даний і про Благодать в Ісусі Христі втілених» Митрополита Іларіона, почують напутні слова щодо навчання і професійної підготовки. Усім, хто працює в МАУП, живе патріотичним духом Академії, належить подбати, аби з її стін виходили у світ справжні Українці, гідні своєї Країни й історичного покликання.

● НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ І ЗАСОБИ
МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

● ЩО РОБИТИ?

● ГРОШІ БЕЗ ВІДСОТКІВ Й ІНФЛЯЦІЇ

Микола СЕНЧЕНКО,
професор, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Книжкової палати України
ім. Івана Федорова

Написати цю статтю мене спонукав матеріал у газеті «Урядовий кур'єр» Андрія Масальського, керівника управління зв'язків із громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України, під амбіційною назвою «Від інформаційних бараків до вільних ЗМІ. Експерти України і США пропонують новій владі замість тоталітарного спадку розбудувати громадянське суспільство».

Як фахівець у галузі інформаційних технологій, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН, я був глибоко вражений безапеляційним тоном статті, але на це можна було б і не звертати уваги, якби автор не пропонував нам розбудовувати інформаційний простір за рецептами Сполучених Штатів Америки і під керівництвом експертів зі США.

Чому?

Для романтиків-керівників наведу цитату з редакційної статті газети «*Нью-Йорк Таймс*» (28. 03. 1999): «Для того, щоб глобалізація розширила своє охоплення, Америка не повинна боятися діяти як супердержава, якою вона є. Невидима рука ринку не зможе ніколи функціонувати без прихованого кулака. Макдональдс не може квітнути без МакДоннела Дугласа, конструктора літака Ф-15. А прихований кулак, що гарантує міцний мир для технологій Силіконової Долини, — це збройні сили США: ВПС, ВМС і морська піхота». Для тих, хто ще й до нині вірить в те, що «ринок — це свобода», прийшов час розставання з останніми ілюзіями.

Варто звернути увагу на активність американського керівництва у забезпеченні домінуючих позицій у світі, що досягла небувалого рівня. Про це свідчать, з одного боку, військові операції в різних частинах світу, а з іншого — нейтральна реакція світової спільноти на події, що відбуваються. При цьому відносини Америки з Україною й іншими європейськими країнами будуються на стратегії непрямих дій, головною серед яких є інформаційно-психологічна складова, чи точніше, інформаційна війна.

Експерти у сфері ЗМІ констатують, що в провідних американських мас-медіа відбувся різкий зсув у бік прямого маніпулювання суспільною свідомістю. При цьому, використовуючи свідоме викривлення і навіть просто надмірне спрощення реальної картини, світовому співтовариству нав'язується, як правило, однобока інтерпретація соціально-політичних процесів, економічних реалій, подається оцінка подій прямо протилежна стихійному ставленню до них населення.

Основною ідеєю при цьому є впевненість, що американська модель розвитку, спосіб життя є еталонними, а будь-які альтернативи цій моделі «загрожують зруйнувати новий світовий порядок», отже, боротьбу з ними варто вести усіма доступними засобами, зокрема і за допомогою «томагавків». Для посилення ефекту від інформаційно-психологічного впливу спеціалісти США намагаються максимально збіль-

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ І ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

шити кількість каналів впливу, залучаючи літературу, кіно, комп'ютерні технології тощо. У результаті таких дій одне й те саме повідомлення, відповідно оформлене, потрапляє в масову свідомість різними каналами.

Нині українці звільняються від історичних міфів і починають усвідомлювати своє істинне місце у складному сучасному світі. Якщо держава хоче зберегти свій народ і зміцнити свою незалежність, побудувати демократичне суспільство, то необхідно усвідомити, що політична свобода не можлива без свободи засобів масової інформації. Демократизація держави і зростання освіченості суспільства передбачають особливе значення мас-медіа, під впливом яких формуються

суспільна думка й державна інформаційна політика.

Уважний читач преси, глядач телебачення і слухач радіо мимоволі зверне увагу на незаперечний факт, що, незважаючи на безліч думок і розмаїття інформації в засобах масової інформації, все ж існує певна направленість. Відсутність видимої цензури не заважає латентним керівникам контролювати інформаційний простір. Дивно, але те саме відбувається не тільки в нашій молодій державі, а й в індустрії ЗМІ і розваг «демократичного» Заходу і, особливо, у Сполучених Штатах Америки.

Контроль за основними джерелами масової інформації практично монолітний. Але оскільки

плюралізм думок усе ж таки існує, більшість людей не усвідомлює, що нею маніпулюють. Усі підконтрольні теле- і радіостанції, газети, журнали, книги і фільми мовлять одним і тим самим голосом, підтримуючи та підспівуючи один одному. Попри видиме розмаїття, розголос відсутній — як немає і доступних масовому споживачу альтернативних джерел фактів і ідей, які могли б дати можливість сформуванню думки, протилежної до позиції господарів інформаційного ринку.

Споживачу пропонують одне бачення світу — світу, в якому кожен голос в унісон з іншими стверджує про відсутність дискримінації за расовими ознаками, про «святу правду» єврейського Голокосту, про антисемітизм в усіх країнах світу, про моральність усіх видів сексуальної орієнтації, про переваги «плюралістичного», космополітичного суспільства порівняно з однорідним націоналістичним суспільством.

Такий погляд на світ розробили господарі мас-медіа для досягнення власних цілей, і тиск на споживача — щоб примусити його прийняти цей погляд — воістину жакхливий. Люди підганяють свої думки під цю позицію, голосують відповідно до неї й будують своє життя так, щоб воно перебувало з нею у повній гармонії.

Суспільству потрібні установи, які б сприяли вільному обміну інформацією, навчали б почуття відповідальності на всіх членів суспільства — від читачів до журналістів, парламентарів, політиків. Нині громадяни повинні навчитися нелегкому мистецтву взаємодії у демократичному суспільстві, поважати думки інших, вміти вільно обмінюватись ідеями та поглядами.

Свобода й незалежність засобів масової інформації передбачає три основні чинники: **контроль за засобами масової інформації; вмілі організатори, які забезпечують функціонування мас-медіа в ринкових умовах; професіоналізм і відповідальність журналістів.**

Розвиток ЗМІ у кожній країні світу тісно переплетений з політичною, економічною і культурною історією. Мас-медіа завжди вважали і вважатимуть найдієвішим інструментом політичного впливу. Не випадково засоби масової інформації називають «четвертою владою», поряд із парламентською, виконавчою і юридичною. Дійсно, у сучасному суспільстві мас-медіа виконують дуже важливу функцію: інформуючи широку громадськість, вони дають змогу розуміти і контролювати діяльність органів законодавчої і виконавчої влади. Глибокі дослідження, аналітична інформація й детальні коментарі на політичні, економічні та культурні теми формують погляди і переконання широких верств населення. Засоби

масової інформації несуть велику відповідальність за долю нації, за долю всіх людей сучасного суспільства.

Нині ми дедалі частіше доходимо висновку, що минула соціалістична система була страшною, але ще страшнішими виявилися її наслідки — пригнічена воля до життя, соціальна апатія, зневіра у власних силах і надія, що хтось прийде і врятує нас. Необхідно подолати роками вбитий у нашу свідомість страх перед цензурою, отримати свободу духу і зробити інформацію головною діючою силою соціального прогресу.

Нові можливості відкриваються перед ЗМІ у зв'язку з глобалізацією. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології радикально змінюють місцеві, національні і глобальні соціально-економічні і політичні інститути. Мас-медіа формують свідомість і волю суспільства. Це виявляється в усіх сферах діяльності держави. Вони забезпечують суспільну підтримку політики без якої ЗМІ не можуть бути ефективними. Фактично засоби масової інформації стали частиною механізму функціонування державної влади.

Українські мас-медіа перебувають поза контролем, який існує відносно інших органів держави, і не несуть належної відповідальності. Ця «четверта влада» перебуває в приватних руках з усіма наслідками, які звідси випливають. У цьому основне протиріччя сучасного демократичного суспільства і держави.

При реальній владі, ЗМІ практично не несуть відповідальності за підбір інформації. Керуючись насамперед фінансовими критеріями, ЗМІ зосереджують увагу на конфліктах, а не на суті справи. Увага громадян відволікається від реальних проблем. Ідеться по суті про своєрідний інформаційний опій. У результаті як зовнішня, так і внутрішня політика держави постають перед читачем у спотвореному вигляді чи взагалі приховані від нього.

Навіть, якщо ЗМІ намагаються подати серйозний політичний аналіз, його рівень досить часто низький.

У нас, власне, вже давно оприділили два підходи, два стилі в журналістиці. Один можна назвати репортажно-фейлетонним, інший — аналітичним, проблемним. Справа не в тому, що жанри репортажу, фейлетону погані, другосортні, а проблемна стаття хороша вже через специфіку жанру. Політичний фейлетон — тонкий, іронічний — справа хороша. Але це велика рідкість серед наших журналістів. Можна назвати буквально два-три прізвища журналістів-міжнародників, що володіють цим жанром. Проте багато імітаторів, що виробляють сіру «фейлетонну продукцію», яку легко розпізнати за примітивізмом і поверхневим

володінням темою, навіть коли йдеться про важливі справи.

І ще один безпомилковий індикатор — вторинність інформації, суджень, коли журналісти, як правило, не утруднюють себе збиранням і аналізом інформації, а задовольняються тим, що беруть її з різних джерел — з Інтернету, телеграфних агентств, газет, телебачення. При цьому повторюють помилки, що інколи трапляються навмисне. Перемішавши чужу інформацію з критичним, гамірним «гарніром», вважають своє завдання виконаним. Якщо викреслити з такого тексту цитати західних і російських газет, залишиться 10–15 відсотків авторського тексту.

Що ж ми маємо у підсумку? Хочуть того чи не хочуть журналісти, а залишається заохочення до інформаційної залежності. Цим користуються досить часто аналітичні центри, що відстоюють інтереси різноманітних транснаціональних компаній. Нині ми маємо журналістів так званого «спритного» стилю, які взяли за взірць не кращі репортажі західних журналістів, які отримували гроші за те, що критикували радянський спосіб життя. Проте таких журналістів на Заході стає дедалі менше, а більше з'являється таких, що постійно втягують нас у «психологічну війну».

Процеси маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю за допомогою ЗМІ за останні роки поширились. Удосконалюється їхня технологія. Дедалі частіше використовуються методи інформаційно-психологічної агресії, акцентованого впливу інформації, а також різні способи подачі неповної чи викривленої інформації. Так звана четверта влада, отримавши можливість вільно, на повний голос говорити, не виявляє потрібної громадянської і професійної відповідальності за свою діяльність в умовах системної кризи в суспільстві. Всі спроби контролю за діяльністю ЗМІ одразу ж розцінюються як замах на свободу слова, принципи демократії, права людини. Під цим прикриттям відбуваються масові зловживання свободою інформації задля чийось інтересів. Причому ці зловживання систематичні і планомірні. У суспільній думці поглиблюється розуміння того, що в умовах зростання соціально-економічної і духовної кризи в неупорядкованій, на перший погляд, діяльності мас-медіа під лозунгом плюралізму думок та ідеологій відбувається небезпечний процес руйнування національної свідомості й самосвідомості, морального розкладу, примітивізація і спотворення людської свідомості та ставлення до життя, «дебілізація» значної частини населення країни.

Прийшов час сказати своє слово вченим: соціологам, психологам, медикам і іншим спеціалістам, які також висловлюють стурбо-

ваність через перекося й недоліки в діяльності ЗМІ.

При обговоренні цього питання важливо зрозуміти, що, крім екології зовнішнього середовища, існує екологія духовна, екологія внутрішнього світу людей, екологія культури. Тільки у сприятливому, добродійному, благородному духовно-інтелектуальному середовищі суспільства можливий повноцінний, гармонійний духовний та розумовий розвиток і життєдіяльність людини.

Із повною відповідальністю можна заявити, що стан справ у сфері духовної екології в Україні значно гірший ніж у галузі екології зовнішнього середовища, про що ведуть мову частіше, ніж про духовну екологію. Упродовж останніх років чітко простежується тенденція духовної, моральної й інтелектуальної деградації значної частини населення, насамперед молоді, під впливом безконтрольної діяльності ЗМІ.

Цей процес особливо яскраво виявляється у масовій культурі. Ця сфера суспільної свідомості активно й цілеспрямовано американізується, і так само активно витісняється національна культура, мистецтво і традиції.

На кіноекранах, телеекранах триває засилля американських примітивних бойовиків, еротичних фільмів, фільмів-жахів, що згубно впливають на незрілу, слабку свідомість молоді, яка втратила нині позитивні орієнтири в житті. У західній кіно- і відеопродукції, розрахованій на молодь, широко і вміло пропагується культ сили, насильства, грошей, наживи, «красивого життя», що досягаються неправедними способами. Відверто культивується цинізм і жорстокість через показ і смакування деталями вбивств, фізичних і моральних знущань над людьми. Кіногероями виставляють злочинців, вбивць, психопатів, повій, махіаторів і авантюристів. Наприклад, упродовж тільки одного тижня канали телебачення демонстрували фільми: «Секрет диявола», «Переможи диявола», «Мамочка — маніяк-убивця», «Обійняті жахом», «Пропавший ідол», «Кров і пісок»...

Телебачення і преса широко подають подробиці різних кримінальних подій, карних злочинів із вбивствами, пограбуваннями, насильством. Так ЗМІ ніби привчають підлітків та юнаків до мерзот життя, роблячи їх звичними, не даючи їм належної оцінки і пояснень.

До цього додається непристойний гумор і добродушно-поблажливі коментарі. Під впливом систематичної і багатой на кримінальні теми інформації у молоді формується стійке уявлення, що вбивства, пограбування, насильство — неминучі і невід'ємні супутники демократичного суспільства і з цим необхідно примиритися. Наслідки такого процесу можна бачити на «прик-

ладі» Німеччини, де учень розстріляв своїх учителів і вбив поліцейського, тому що його не атестували з математики. Нині урядові структури Німеччини ратують за обмеження показу жорстокості на екранах телевізорів і комп'ютерів. Розвиток нігілізму і цинізму, зростання злочинності серед підлітків у розвинених країнах Заходу – прямий наслідок постмодерністських концепцій.

ЗМІ пропагують еротику і секс, беручи активну участь у «сексуальній революції». Тотальна еротизація і сексуалізація українського суспільства відбуваються всупереч національним традиціям і християнським канонам. Більшість ЗМІ заохочують сексуальне розкріпачення, спрощення стосунків між чоловіком і жінкою. Так знищується і висміюється природне почуття сором'язливості в інтимних стосунках, особливо з боку жінки. Масоване впровадження моралі вседозволеності, її систематичний вплив через засоби масової інформації на молодь затіняють і пригнічують уявлення про високу мораль, чистоту людських стосунків, заглушують і стримують формування духовних і інтелектуальних потреб. Як наслідок – деформація духовного й інтелектуального розвитку особистості. Ще страшнішим результатом є ріст проституції, кількості зґвалтувань і інших злочинів на сексуальному ґрунті, фізичний і моральний занепад дітей, підлітків, юнаків, поширення венеричних захворювань, СНІДу.

Важливим інструментом прямого й побічного прищеплення, кодування й програмування свідомості, яким послуговуються ЗМІ, є масова реклама, за допомогою якої у свідомість і підсвідомість людей настійливо й систематично впроваджуються різноманітні «цінності» і уявлення, формуються настанови й поведінка широких верств населення. За допомогою масової реклами, насамперед телереклами, послідовно формується споживацька психологія, психологія речовизму. Телереклама і радіореклама переключає увагу людей на потреби й цінності нижчого рівня й значення, відволікаючи від високих та значимих потреб і цінностей, насамперед духовних та інтелектуальних.

Агресивна, нахабна, часто цинічна і досить вульгарна реклама (жіночих гігіє-

нічних прокладок, засобів від п'ятливості, безпечного сексу тощо), викликає у багатьох почуття огиди, обурення, псує настрої. Реклама дорогих ювелірних виробів, предметів розкоші, вишуканих продуктів і страв спричиняє у людей, які живуть на межі чи за межею бідності, почуття образи і скривдження, оскільки вона призначена для «нових українців».

У зв'язку з цим варто підкреслити, що у кожної людини є явна чи прихована потреба в повазі до своєї особи, є почуття власної гідності. Реклама, розрахована на багатих людей, дає всім іншим зрозуміти, нагадати, що вони є людьми другосортними. Звідси й почуття приниженості, спричинене рекламою.

Масована реклама, що повторюється щодня декілька разів є психологічним насильством над людиною. Вона формує примусовий, часто агресивний вплив на свідомість і підсвідомість, що може негативно впливати на загальне самопочуття й стан психічного здоров'я. Особливо шкідливий вплив телереклами тоді, коли вона втручається у свідомість людей під час показу цікавого фільму чи серйозної передачі, порушуючи цілісний потік переживань, руйнуючи його, розбиваючи зосереджену увагу. Якщо це повторюється часто, в людини розладнується нервова система і психічне здоров'я. Такий прийом використовували вчені-фізіологи для вивчення експериментальних неврозів у собак, без застосування телебачення, а використовуючи методи впливу, що призводили до негативних змін у нервовій системі тварин.

Досить сумним є той факт, що заради комерційної вигоди вузької групи людей свідомість мільйонів людей щоденно засмічується всякою маячнею, яку рекламує телебачення. Людська свідомість — це найвище творіння природи й суспільства — досить крихка й уразлива. Немає нічого більш високого й витонченого. Проте вона не ціниться й не оберігається. З нею поводяться недбало, мало того — її насилують і катують за допомогою ЗМІ.

Страшним за своїми наслідками є прямий і опосередкований вклад ЗМІ в рекламу алкогольних напоїв і тютюнових виробів, пропаганду традицій застілля. Найчастіше ЗМІ сприяють розвитку і стимулюванню потреби в алкоголі й палінні.

Нині епідемія п'янства охопила не тільки працездатних чоловіків, а й жінок і підлітків. Це призводить до враження генофонду нації, фізичного й духовного виродження, зростання кількості вбивств і самогубств, катастроф, нещасних випадків, криміналізації суспільства.

За останні роки численні ЗМІ займаються активним впровадженням у масову свідомість мі-

фічних і містичних ідей, окультних учень. Пропагуються і підтримуються псевдонаука, антинаука, поряд із демонстративним ігноруванням, замовчуванням думок і позицій справжніх учених, яким засоби масової інформації дедалі менше надають можливість висловитися з актуальних питань сучасної науки і практики.

Телебачення, радіо, газети й журнали часто повідомляють про надприродні явища: невідомі літаючі об'єкти, інопланетяни, космічна енергія, віщуни, ясновидці. Все це негативно впливає на людей.

Підвищенню рівня навіювання, недовіри, психоемоційної нестійкості і стурбованості людей сприяють популяризація через ЗМІ сатанізму, оргій, показ по телебаченню західних фільмів жахів (трилерів), широкий продаж відповідної літератури у книжкових магазинах.

Негативний вплив на особистість робить брехлива пропаганда ЗМІ астрології, яку трактують то як давню науку, то як гру чи розвагу. Псевдонаукові побудови і масові щонедільні прогнози й рекомендації, а частіше настанови, роблять багатьох, особливо недовірливих і тих, які легко зазнають впливу, слухняними виконавцями волі і фантазії дипломованих астрологів, які знижують здатність людей до прийняття самостійних рішень і дій, знижують активність і ініціативу особистості, зменшують її здатність переборювати труднощі й перепони на життєвому шляху. У людей, які повірили брехливим прогнозам, поступово формується почуття залежності від псевдоастрологів, виникає бажання підкоритися їм, обмежуючи особисті інтереси, наміри.

Цьому сприяє паралельний процес витіснення за допомогою ЗМІ з суспільної свідомості наукового світогляду, який дедалі частіше замінюється релігійним. Престиж науки й учених знижується. Відроджуються не тільки добрі, а й недобрі традиції минулого в духовному житті людей. При аналізі найсуттєвіших глобальних змін в галузі суспільної, соціальної психології за останні роки стає очевидним, що під гамір розмов і обіцянок в Україні замість духовного й інтелектуального прогресу відбувається духовна й інтелектуальна регресія.

Наведені дані свідчать про необхідність прийняття невідкладних заходів на захист духовного, морального й інтелектуального здоров'я нації від руйнівної дії багатьох ЗМІ. Необхідно зупинити зловживання свободою інформації, що наносить шкоду духовному і психічному здоров'ю населення, насамперед молоді, припинити практику подання такої масової інформації, яка чинить згубний вплив на свідомість і особистість, яка привчає до мерзот життя, сприяє цинічному і байдужому

ставленню до злочинів, до людяності, пригнічує духовність.

Для цього необхідно розробити й прийняти закони про охорону духовного й інтелектуального здоров'я і про інформаційно-психологічну безпеку населення. Передусім необхідно прийняти поправки до Закону про засоби масової інформації, які б підсилювали відповідальність за завдання шкоди духовному й розумовому розвитку й здоров'ю молоді.

Як ми повинні діяти? Безумовно, справжня боротьба ідей, аргументована критика, захист наших ідеалів і цінностей. Для цього необхідно мати власну світоглядну доктрину, ідеологію і, відповідно, державну інформаційну політику.

Засобами масової інформації не можуть володіти громадяни іноземних країн. Так, у державі Ізраїль це питання вирішене на законодавчому рівні, де інформаційну політику в країні формують відповідні державні структури й аналітичні центри, що здійснюють моніторинг ЗМІ.

А хто формуватиме її в нашій країні? Відповідь така: Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Але хто саме? Голова, його заступники, відділи чи управління, хто? Ось тут, як-то кажуть і «собака зарита». Немає в Україні нині структури, що формує таку політику. Структура комітету постійно змінюється, а кількість співробітників скорочується. Потрібно не скорочувати, а збільшувати кількість співробітників Державного комітету телебачення і радіомовлення України, створити в його структурі потужний науково-аналітичний центр для моніторингу ЗМІ і впливу на державному рівні на якість формування інформаційного простору держави.

А хто ж формує інформаційну політику, наприклад, у Сполучених Штатах Америки?

У США є безліч відкритих організацій, що активно впливають на світову політику. Ці організації фінансуються з різних фондів, звільнених від сплати податків. Але більшість американських дослідників вважає, що основною причиною відсутності змін у житті суспільства при зміні адміністрації Америки є Рада міжнародних відносин (РМВ), створена 21 липня 1921 року в Нью-Йорку. Незважаючи на те, що нині ця організація налічує понад 2 тис. членів, які представляють урядову, фінансову, ділову і політичну еліту США, американський народ не дуже ознайомлений про її діяльність. Головною причиною цього є друга стаття статуту РМВ, що вимагає секретності зборів членів і змісту прийнятих рішень. Порушення цієї статті автоматично виключає винуватця з членів Ради. РМВ заснувала група інтелектуалів, які відчували необхідність у світовому уряді й розуміли, що американський

народ не готовий до його прийняття. Після того, як Лігу Націй не вдалося затвердити в Сенаті, було створено Раду міжнародних відносин з метою показати діяльність світового уряду, як бажаного для вирішення світових проблем.

Серед засновників багато тих, які були присутні при підписанні Версальського договору після закінчення Першої світової війни: полковник Едвард Манделл Хауз, помічник американського президента Вудро Вільсона (1912–1920); Уолтер Ліппман, у майбутньому оглядач «*Ліберал Істеблішмент*»; Джон Фостер Даллес, державний секретар, а згодом міністр іноземних справ при президенті Ейзенхауері; Аллен Даллес, засновник Центрального розвідувального управління (ЦРУ) і його директор у 1953–1961 роках.

Фінансували створення Ради міжнародних відносин Джон П. Морган, Джон Д. Рокфеллер, Бернард Барух, Пол Варбург, Отто Канн, Якоб Шіфф та ін. Цікавий факт, що майже всі ці особи фінансували російську революцію.

«Ленін отримував допомогу від тих, які, здавалося, більше ніж інші щось втрачали в комуністичній Росії, — від найбагатших американських «капіталістів», — пише Ральф Епперсон у книзі «Невидима рука. Погляд на історію, як на змову». — Організації Моргана і Рокфеллера також внесли свій вклад у цю справу готівкою, як зробив Якоб Шіфф-старший, партнер банку «Кун, Лоеб енд компані», який дав Леніну 20 млн доларів. Шіфф був партнером Пола Варбурга, голови Федеральної резервної системи (ФРС) й учасником зустрічі на Джекілл-Айленді, де підписано законопроект про створення ФРС. На додаток до допомоги від американців, насамперед від банківських кіл, Ленін також отримав, за словами О. Керенського, 40 млн марок золотом (5 млн доларів) від банків Німеччини» [1].

Яка ж була мета створення Ради міжнародних відносин? На це питання дає відповідь документ, надрукований у журналі «*Форін ефейс*» 25 листопада 1959 року, «Нарис № 7». У цьому матеріалі йдеться про РМВ, яка ратує за «створення нового світового порядку, який сприятиме прагненню до миру в усьому світі й суспільним економічним змінам... Світовий порядок включає також держави, що називають себе соціалістичними (комуністичним)» [2]. Словосполучення «новий світовий порядок» є лозунгом світового уряду.

Колишній член РМВ, контр-адмірал Честер Уорд розповів американському народу про наміри цієї організації таке: «*Наймогутніша кліка в цих елітарних групах має одну спільну мету: примусити США відмовитися від суверенітету й національної незалежності. Інша кліка міжнародних членів РМВ — це міжнародні банкіри з Уолл-*

Стриту та їх основні агенти. Вони бажать, щоб світова банківська монополія, нарешті, здійснювала контроль над світовим урядом. Вони, вірогідно, прагнуть, щоб це була всемогутня Організація Об'єднаних Націй; але вони також готуються мати справу зі світовим урядом» [3].

Честер Уорд розповів американцям, що їх повністю використовують як чинник, що впливає на «підтримку роззброєння і нівелювання суверенітету й національної незалежності США в могутньому світовому уряді» [4].

Тепер зрозуміло, чому більшість засновників РМВ, наприклад, Уолтер Ліппман, Аллен Даллес, також брали участь у написанні статуту Ліги Націй, яка, за їх прогнозами, повинна була стати світовим урядом, заради якого, як вважає багато дослідників, й велася Перша світова війна [1].

Рада міжнародних відносин була також добре представлена при формуванні іншого майбутнього світового уряду — Організації Об'єднаних

Націй (1945 р.) після того, як Ліга Націй зазнала поразки при створенні світового уряду. Фактично 47 членів РМВ були членами делегації США, включаючи Джона Фостера Даллеса, Нельсона Рокфеллера і першого голову ООН Алгера Хісса.

Від дня заснування Ради міжнародних відносин її члени посіли відповідальні урядові посади в США. Так, наприклад, із 18 державних казначейств від 1921 року 12 були членами РМВ; 12 із 16 міністрів закордонних справ — члени Ради; департамент оборони, створений 1947 р., мав 15 секретарів, 9 з яких — члени РМВ; центральне розвідувальне управління, також утворене 1947 року мало 12 директорів, 8 з них входили до складу Ради; 6 із 7 ректорів військової академії у Вест-Пойнті були членами РМВ; усі верховні головнокомандуючі союзників у Європі, кожен посол США в НАТО — члени РМВ. Ще чотири ключові посади в кожній адміністрації США (демократичній чи республіканській) займалися членами РМВ. Це радник із національної безпе-

ки, міністр закордонних справ, міністр оборони і державний казначей.

Проте головне, що кожен (і демократичний, і республіканський) кандидат у президенти США, починаючи від 1952 року і до нині був членом Ради міжнародних відносин, а Джеральд Мак-Говерн і Джиммі Картер стали членами РМВ пізніше. Джеральд Форд не був членом РМВ, але належав до клубу Більдербергерів, що тісно пов'язаний з РМВ. І тільки Рональд Рейган не був членом РМВ, але його віце-президент Джордж Буш був членом РМВ, Трьохсторонньої комісії, а також членом одного із найвпливовіших таємних товариств «Череп і кістки». Остання організація створена приблизно в 1820–1830-х роках; її ритуал тісно пов'язаний із баварськими ілюмінатами.

Така ситуація дає підстави вважати, що Америкою управляє «єдина політична партія» — Рада міжнародних відносин.

А що ж із засобами масової інформації, запитає прискіпливий читач?

Дійсно, ЗМІ в Америці, а також у Західній Європі певною мірою типові. Складається враження, що ними керують з єдиного центру, коли це стосується принципових питань. Згадайте ситуацію з приходом до влади в Австрії партії правих на чолі з Йорком Хайдером, коли майже всі ЗМІ звинуватили його в неонацизмі та антисемітизмі.

Як свідчить коментар конгресмена Оскара Каллоуея, в протоколі Конгресу, контроль над засобами масової інформації США розпочався ще в 1915 році: *«У березні 1915 р. група Дж. П. Моргана збрала 12 високопоставлених осіб з газетного світу й найняла їх, щоб відібрати найбільш впливові газети в США й достатню їх кількість для забезпечення загального контролю за політикою щоденної преси США. Ці 12 осіб відібрали 179 газет, а потім розпочали процес ліквідації, щоб залишити тільки газети, необхідні для контролю. Вони вважали за необхідне купити право контролю над 25 найбільшими газетами. У кожну з цих газет був направлений редактор, щоб належно проводити контроль й редагувати інформацію про військові питання, фінансову політику та інші проблеми зовнішньої й внутрішньої політики, що їх контролери вважали життєво важливими»* [6].

Давно розпочатий контроль групи Моргана над газетами триває і нині, і його механізм полягає в тому, що більша частина засобів масової інформації або належить РМВ, або на основних посадах в газетах працюють люди, яких наймають члени РМВ. Наприклад, у телевізійних мережах *Ci-Bi-Ec, En-Bi-Ci, Ap-Ci-Eй* Корп. і *Ей-Бі-Сі* працюють на головних посадах відповідно 12, 8, 7 і 5 членів Ради міжнародних відносин; у радіомережі *Асошіейтед пресс* — 5; у газетах *«Нью-Йорк Таймс»* і *«Вашінгтон Пост»* — 8 і 3; у журналах *«Тайм»* і *«Н'юсуік»* — 8 і 3. Можна навести ще безліч прикладів, коли важливі посади на телебаченні, у радіомережах, газетах та журналах обіймають члени РМВ. Багато редакторів і видавців американських журналів і газет учились у двох найпрестижніших школах журналістики — Колумбійському й Гарвардському університетах, президенти яких були членами Ради міжнародних відносин, їх функції — стежити за тим, щоб студенти вивчали те, що РМВ пропонує їм вивчати і щоб вони надалі могли інформувати через свої ЗМІ американську громадськість так, як вигідно цій структурі.

Проблема засилля в ЗМІ іноземного капіталу актуальна для всього світу, за винятком двох країн — США і Японії. Мета законів Америки — обмежити владу власників джерел поширення інформації. У США претенденти на ліцензії на радіо й телебачення не можуть їх отримати, якщо

в компанії понад 25 відсотків акцій належать не американському капіталу. А філії таких станцій не можуть працювати, якщо понад 20 відсотків капіталу — іноземні гроші.

Такою є ситуація в адміністрації США і серед керівників ЗМІ. Їх «господар» найчастіше — Рада міжнародних відносин.

Нині проблема регулювання діяльності ЗМІ і підвищення їх відповідальності досить активно дискутується в багатьох країнах СНД. При цьому вказується на обмежені можливості традиційних державно-правових засобів у цій сфері. ЗМІ відіграють настільки важливу роль, що їх не можна ставити під контроль державних органів, але не можна також залишати в руках приватного капіталу. Дехто бачить вирішення цієї проблеми в заснуванні спеціального органу до якого входитимуть громадяни, відомі високою культурою, які користуються повагою, мають велику громадську довіру й високі моральні якості. Такий орган і міг би здійснювати контроль за мас-медіа. Реалізувати цю ідею складно. У більшості країн СНД значна частина населення виступає за державний контроль ЗМІ. Але головною перешкодою є те, що потужні сили зацікавлені у збереженні існуючого становища, яке вигідне як політикам, так і крупному капіталу. Мас-медіа здатні забезпечити перемогу політика, навіть якщо його попередні рейтинги не давали надії на успіх. Щодо капіталу, то він за допомогою ЗМІ, що перебувають у його руках, забезпечує перемогу на виборах відповідних політиків.

У нових умовах ЗМІ повинні вирішувати винятково важливі завдання. Це передусім стосується основної проблеми демократії — громадяни повинні мати не тільки права, а й реальні можливості їх реалізувати. Звідси завдання ЗМІ — забезпечити відповідний рівень просвіти і політичної культури широких верств населення.

В умовах глобалізації життєво важливе значення має утвердження культури миру, яка включає загальнолюдську мораль і правосвідомість, тобто уявлення про справедливий, гуманний світоустрій. Люди повинні усвідомлювати: те спільне, що їх об'єднує, значно вагомніше ніж те, що їх роз'єднує. Необхідно усвідомлювати єдність долі людства. Вживання людства залежить від інтернаціоналізації відповідної моралі і права. В їх основу має бути закладена концепція спільної відповідальності за долю цивілізації нині і в майбутньому. Вона повинна пронизувати законодавство окремих держав і міжнародне право. Інтереси людства вимагають утвердження спільних цінностей, цілей, ідеалів, уявлень про майбутнє.

Добитися цього без якнайактивнішої участі ЗМІ неможливо.

Отже, властиве для ринкової економіки і ліберальної держави протиріччя між демократією і владою великого капіталу є важливою причиною, що не дає підстав вважати їх найвищим досягненням соціальної історії.

Федеральний конституційний суд Німеччини заявив з цього приводу: «Вільна, не підвладна державі, ніким не цензурована преса є важливим елементом вільної держави: сучасній демократії необхідна, зокрема, регулярна преса. Перш ніж прийняти рішення, громадянин повинен бути всесторонньо поінформованим, знати погляди і вміти їх зіставляти».

Але мас-медіа можуть виконувати свою політичну функцію в суспільстві тільки тоді, коли кожен громадянин має до них доступ і може за це заплатити.

У сучасних західних країнах мас-медіа побудовані за ринковими економічними критеріями. Це стосується не тільки приватних, а й державних та громадських засобів масової інформації. У демократичних державах політична мета, якої прагнуть досягти за допомогою мас-медіа, протилежна тій, що існувала раніше: ЗМІ повинні бути не інструментом влади, а інструментом для контролю над можновладцями.

Запитаймо себе: чи можуть газети «Голос України» та «Урядовий кур'єр» бути інструментом контролю за діяльністю Верховної Ради й Урядом держави? Відповідь може бути тільки одна. Не можна контролювати й бути об'єктивним до установи чи то людини, від якої залежить твоє фінансове становище, заробітна плата і твоє майбутнє. А якщо додати до цього досвід недалекого минулого, то всім стане зрозуміло, на кого працюють і працюватимуть газети, які існують за кошти платників податків, за наші з вами кошти.

Громадськість хоче знати не тільки останні новини, викладені дикторами державного телебачення чи оглядачами державних газет. Для реальної участі в політичному житті нам необхідно знати факти із життя політичних партій, окремих лідерів, їх фінансове становище, володіти інформацією про їх взаємини і рішення. Треба враховувати, що маніпуляція свідомістю людей практично неможлива при високому рівні політичної культури населення, досягти якої можна тільки в умовах широкого доступу до інформації, який забезпечує уряд.

Значна частина виборчих компаній обмежується найоб'єктивнішими лозунгами, звинуваченнями, маніпулюванням зіставленнями, а то й дезорієнтацією і фальсифікацією. Вибори стали регулярним і потужним джерелом прибутків для мас-медіа і рекламних агентів.

У березні 2000 року два кандидати в президенти США Дж. Маккейн і Б. Бредлі запропонували реформу виборчої системи з тим, щоб обмежити для корпоративного і приватного капіталу можливість захопити інститути влади. Коментуючи цю пропозицію, відомий американський публіцист У. Пфафф, після констатації того, що Сполучені Штати Америки стали плутократією, якою управляє переважно корпоративний капітал, писав, що «американська система проведення виборів діє найчастіше через оплачену рекламу. У США головний біль кожного політика — це гроші, тому що проведення компанії за допомогою платного телебачення досить дорого коштує».

Отже, бачимо, що всі країни з хваленою американською демократією мають ті ж проблеми, які має наша молода держава.

Історія України є водночас історією і засобів масової інформації. Мас-медіа, з одного боку, розвивалися разом із загальною історією держави — за власними закономірностями, а з другого — паралельно до розвитку суспільства. Не треба забувати також величезний вплив нашого східного сусіда — Росії, яка упродовж багатьох століть формувала світогляд українського народу відповідно до своїх імперських амбіцій.

Марксизм виконав свою історичну місію. Підходить до логічного фіналу й неолібералізм, який мав набір принципів і ніколи не був ідеологією. Демократія — це дишло. Якщо більшість населення — здорові люди, то демократія є виразником інтересів нації, у протилежному випадку демократія спрямована на деградацію нації. Сучасні засоби масової інформації досягли досконалості в маніпулюванні свідомістю. Вони найчастіше перебувають у руках змовників і збільшують кількість хворих людей, змінюючи біологічні принципи існування нації. Можна застосовувати різні дії: розігнати депутатів, уряд, скинути президента, провести приватизацію чи націоналізацію, встановити демократичний чи тоталітарний режими, ввести державну чи ринкову економіку, але є система, яка керує і має всі привілеї, система, що має характер яскраво вираженої біологічної аномалії, що народжує найстрашніших мутантів.

Пам'ятайте про це!!!

Література

1. A. Ralph Epperson. The Unseen Hand. An Introduction to the Conspiratorian View of History. — USA: PUBLIUS PRESS, 1990.
2. The Review of the News. — 1980. — № 19. — P. 37, 38.
3. American Opinion (15). — P. 38.
4. Congressional Record. — Vol. 54. — P. 2947.

Помаранчева революція прибрала верхівку нечесної і брудної влади, чим яскраво довела готовність більшості суспільства до морального оновлення й розвитку. Отже, відкритими залишаються найістотніші питання стратегії такого руху.

Так, нам потрібна демократія: державний тоталітаризм, на щастя, наче в минулому. Але яка саме? Ліберальна, тоталітарно-індивідуалістична, з орієнтацією на безмежжя майнової нерівності і споживацтва для кількох кланів ціною вимирання українського народу, чи інша — орієнтована на пріоритет інтересів суспільства, духовність, сталий розвиток і, принаймні, не зменшення його чисельності?

ЩО РОБИТИ?

Віталій КОЛІСНИК,
кандидат технічних наук

Причина і корені нашої кризи

Наша системна криза має духовно-світоглядні, моральні корені. Тобто надто велика частка у суспільстві людей, ладних заради вигоди знехтувати мораллю. Такими людьми переповнені структури усіх гілок влади — як наслідок тривалого панування Комуністичної партії Радянського Союзу. Щодо суспільної моралі, то радянський соціалістичний устрій ґрунтувався на відданості й любові до керівництва, нехтуючи устоями.

Монополія партійної номенклатури на суспільні відносини призвела до її остаточної деморалізації і втрати компетенції. Це спричинило загибель СРСР. (Радянський соціалізм останніх років був зразком тоталітарно-моно-

полістичного державного капіталізму з майже достатнім рівнем соціалізації — це його наукове визначення). І хоча за тих часів далеко не все було погано, результат — відомий і вельми відчутний.

За висловом американського політолога, радянська номенклатура конвертувала владу у власність, яка успадкується дітьми і, заодно, очолила опозицію — самій собі. Після розпаду СРСР влада була опанована тією самою колишньою комуністичною номенклатурою у нових іпостасях — владною і наче «опозиційною», — з вагомим додатком пов'язаного із нею криміналітету. Отже, ситуація стала за багатьма ознаками гіршою за попередню. Чому? Бо ще 1905 р. неспростовно доведено, що

політико-економічні відносини у суспільстві визначаються його моральним статусом (зокрема й моральним статусом владної верхівки) [1].

Саме з морального занепаду — політична криза, неефективність усіх гілок влади. Політична неспроможність і криміналізація влади призвели до знищення потужних виробництв і втечі у «тінь» тих, які залишилися, — до подальшого загострення кризи економічної. Звідси й відсутність у держави потрібних грошей. Недостатньо грошей — недостатньо і виплат, — ось вам і соціальна криза. Тому відбувається вимирання нашого народу — по 350–400 тисяч щорічно. Якщо чотирнадцять років тому більшість населення, дивлячись на Захід, підтримувала ринкові перетворення, то нині понад чверть бажає повернутися у «совети», ще близько 12 % схильні до капіталізму, а решта не знає, що й робити [2]. А це — очевидний розкол суспільства, який перешкоджає згуртуванню, виходу з політичної кризи, і тим самим із кризи загальної. Таким чином він утворює дуже небезпечну ланку так званого «позитивного» зворотного зв'язку, або замикає собою частини кризової будівлі у хибне коло, що душить і душитиме нас надалі.

Крім того, структура кризи має й інші потужні — «позитивні» — зворотні зв'язки або хибні кола:

- не вистачає грошей на національну культуру (а вона є подоланням зла засобами творчості), на духовно-моральне і трудове виховання дітей, нема морально-політичної волі зупинити потік бруду з екранів та інших ЗМІ, — істотно посилюється тенденція подальшого зниження духовності, моральності суспільства і тим самим поглиблюється політична криза, збільшуються економічні витрати;

- немає морально-політичної волі для організації швидкого, правого і завжди справедливого суду — росте недовіра до держави, влади, поглиблюється моральна криза.

Складається враження, що багатоступенева криза із зворотними зв'язками неначе спеціально організована для невідворотного досягнення певних руйнівних цілей. Морально-політичний курс, яким нас вела колишня влада, був спрямований на поглиблення системної кризи з усіма нищівними наслідками.

Недавня зміна владної верхівки України дає надію на подолання певних складових кризи, але говорити про її усунення ще зарано.

Отже, **головною метою суспільства має стати подолання загальної кризи, припинення вимирання і вступ на шлях розвитку.**

Що робити?

Подолання кризи можливе лише за умови припинення тих самих «позитивних» зворотних зв'язків, що її підтримують і поглиблюють. Тут насамперед постають такі завдання. У загальному плані — духовно-світоглядна переорієнтація діяльності влади і суспільства із неначебто «ринкових відносин» на мораль і моральне справедливе право. Іншими словами: не «ринку попереду моралі», а «мораль попереду ринку».

Якщо більш предметно — необхідно:

- подолати морально-політичний розкол суспільства, його об'єднання навколо суспільно очікуваних ідей та лідерів, які зможуть втілити ці ідеї у життя;

- перетворити «правосуддя» із обслуги «грошових мішків», корумпованих владних структур та криміналітету на знаряддя додержання інтересів суспільства — знаряддя його розвитку;

- побудувати і впровадити систему виховання підростаючих поколінь у працелюбності, моральності і національній духовності — патріотизмі.

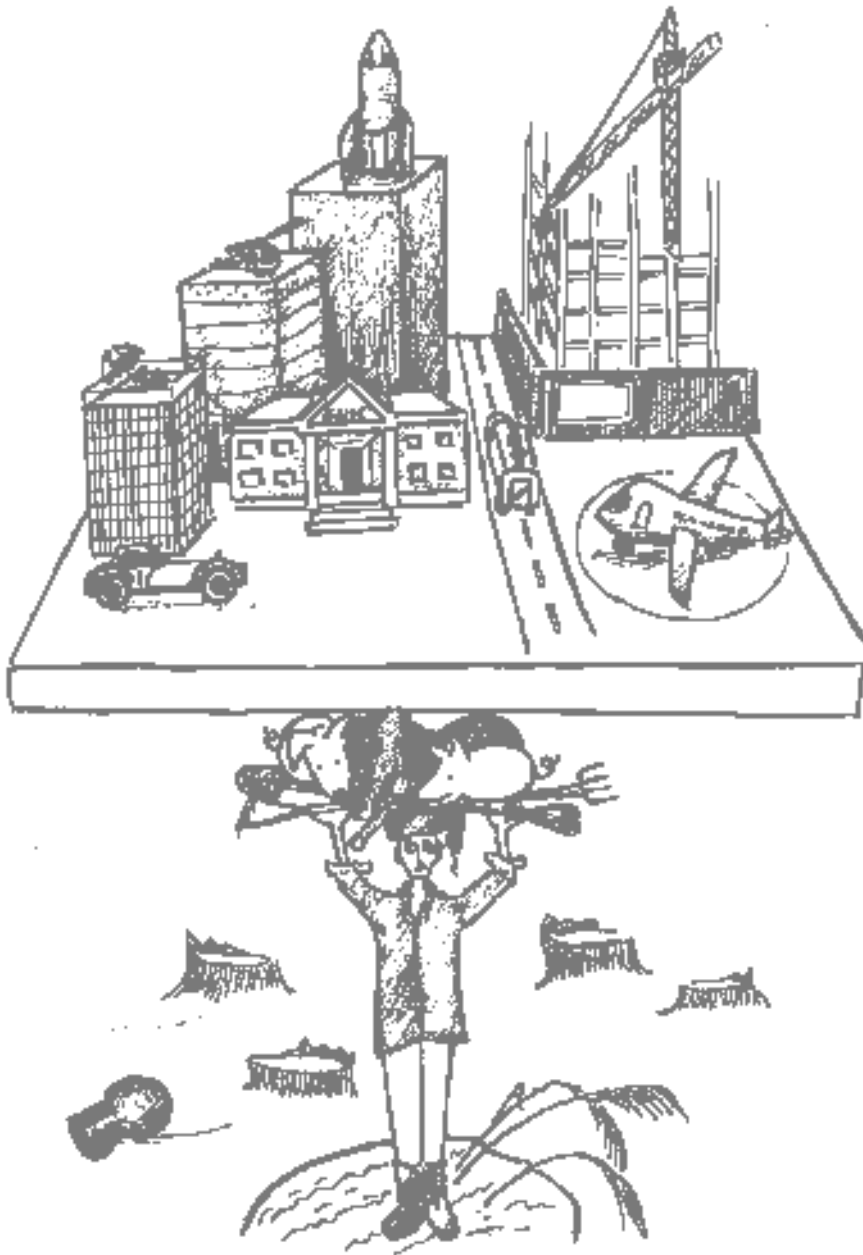
Як це зробити?

Подолання розколу: моральна справедливість [термін мій. — В. К.] — вісь об'єднання суспільства

Найдовше наш народ страждав і продовжує страждати від кривди, неправди і лицемірства. Тому ідея моральної справедливості нині найактуальніша, і згодом зможе об'єднати суспільство, людей різної віри, мови і навіть політичних поглядів.

Принципи моральної справедливості є первинним втіленням правових уявлень і волі творчої більшості українського суспільства. Це джерело для створення, зміни і впровадження законів. Тому моральна справедливість вища від закону.

Мораль — це найважливіша духовна основа будь-якого суспільства. Це уявлення про добро, зло і справедливість, принципи суспільної поведінки, які визначають слухність або неприпустимість тих чи інших вчинків, довіру до інших людей і передбачення їхніх дій. Йдеться про забезпечення діяльності суспільства. Джерелом моральності є культура — подолання зла творчістю [4]. Як свідчить досвід людства, морально відсталі суспільства поступово занепадають і неминуче гинуть. Визнані більшістю народу, моральні норми є результатом історичного суспільного досвіду — групового добору і культурної еволюції [5]. Отже, мораль — засіб виживання і розвитку суспільств, який виник як

наслідок групового добору і культурної еволюції.

Суспільна мораль поділяється на:

а) правову, або нормативну, із приписами для виконання. Порушення цих приписів призводить до санкцій — від громадського осуду аж до покарання. Наприклад, «не кради»;

б) духовну, або героїчну, із суто ідеальними приписами. Виконання людиною приписів духовної моралі цілком особиста справа. Наприклад: «будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» [6; 7].

Проте *духовна мораль є найважливішою, латентною програмою розвитку цивілізації, ду-*

ховним компасом прогресу.

Право — це «обґрунтованість, виправданість поведінки особистості у суспільстві, і обґрунтованість, виправданість ставлення держави до особистості» [8]. Раніше поняття «право» означало переважно законодавчі акти та діяльність юристів, що ніяк не узгоджувалось із мораллю. «Обґрунтованість, виправданість» опирається на морально-правові уявлення суспільства, які насправді є легітимним джерелом права.

Про зв'язок права і моралі свідчить безліч документів — аж із сивої давнини. Так, наприклад, на кам'яній стелі Законів Хаммурапі із Вавилону (близько 1792–1750 рр. до н. е.) вибито: «Для того, щоб сильний не кривдив слабого, щоб сироті і вдові надавала-ся справедливість, я викарбував мої дорожчі слова» [9].

У давньому японському зводі законів зазначено:

«Призначення і просування чиновників.

Розглядаючи кандидатури, потрібно передусім враховувати добродішну

поведінку [згідно з іншим законом це — висока моральність, високий моральний дух, справедливість і старанність. — В. К.].

За однакової добродішної поведінки відбирати осіб із відмінними здібностями.

При однакових здібностях відбирати осіб більш працелюбних. /.../

Якщо чиновник, перебуваючи на службі допускає лестоці й обман, а також пожадливість, то його слід зараховувати до дев'ятого [найнижчого. — В. К.] розряду» [10]. Нині в Японії цивільним законом послуговуються тільки у крайніх випадках: конфлікти зазвичай улагоджують за визнаними моральними уявленнями

про право і справедливість. Причому існує безліч традиційних кодексів поведінки — «гірі»: батько і син, брати між собою, торговець і клієнт, старший службовець і підпорядкований тощо. В Японії ганебно не виконати будь-який гірі. Взірцем зв'язку права і моралі є судова система Великої Британії: вироки англійських судів визначаються «за прецедентом» — попередніми рішеннями високих судів за подібних обставин [11]. Підставою останніх насамперед були і є морально-правові уявлення суддів.

З іншого боку, у правовій системі континентальної Європи зв'язок між правом і мораллю здебільшого опосередкований: система базується на нормах давнього Римського права — Дигестах Юстиніана (*Iustiniani Digesta*), які не завжди збігаються із приписами релігії або буденної моралі. Згодом принципи Римського права використав Наполеон, який створив знамениті Цивільний та Кримінальний кодекси. Вони, у свою чергу, були використані при створенні німецького правового «Уложення» (1898 р.) і дотепер використовуються як певний європейський правовий взірць [12].

В Україні найвищу юридичну силу має Конституція. Але, згідно з Конституцією України, «єдиним джерелом влади в Україні є народ», який може «визначати і змінювати конституційний лад» (Конституція України. — Стаття 5). Отже, у нас немає формальних перешкод для створення і реалізації права, яке ґрунтується на морально-правових уявленнях конституційної більшості суспільства.

Справедливість

Автор найкращого визначення справедливості Юстиніан: «Це постійна і вічна воля віддавати кожному належне» [13; 14]. (От звідки «Кожному — своє» на воротах німецького концентраційного табору у Бухенвальді часів Другої світової війни).

Щоправда тут незрозуміло, а що ж таке «належне»? А як бути з болючими проблемами сьогодення? І цілком «законним» привласненням підприємств за незначну частку їхньої вартості і подальшим продажем устаткування на металобрухт? Як бути із землями, які пустують? Із жебраками і безпритульними дітьми на вулицях міст? Нарешті, з вимиранням українського народу?

Ціцерон: «Перше завдання справедливості — не завдавати шкоди, якщо тільки тебе на це не спонукало протизаконня; друге — користуватися суспільною власністю як суспільною, а приватною — як своєю» [15]. «В історії склалася тверда тенденція вбачати нерозривний зв'язок між справед-

ливістю і законом: бути справедливим і для окремої людини, і для публічної влади означає бути законослухняним /.../ Для того, щоб вважатися справедливим, сам закон теж має відповідати певним моральним вимогам» [16]. Тобто покликання на державний закон і мораль. Але на яку саме?

Невизначеність етичної категорії «справедливість» потребує її детальнішого розгляду.

Поняття «справедливість» є синонімом до вислову «бажаний для когось перебіг подій».

Соціологічно-правовий аналіз принагідних ідей «свободи і рівності» як «ідеалів справедливості» свідчить про їх внутрішню суперечність — неможливість втілення у життя. Наприклад, ліберально-індивідуалістичне «суспільство свободи», скажімо, почасти подібне до США, — є суспільством безмежної нерівності; комуністичні «суспільства рівності» — на зразок кампучії червоних кхмерів чи Радянського союзу часів Сталіна — були суспільствами безмежної сваволі й геноциду. До того ж, у суспільній свідомості уявлення про свободу і сваволу досить часто переплутані...

Усталені цивілізовані суспільства втілювали і втілюють різні форми поміркованого компромісу між свободою і рівністю.

З іншого боку, теперішній лад в Україні має ознаки безмежної свободи узурпації суспільної власності і, відповідно, безмежної нерівності для переважної більшості громадян. Це абсолютно не збігається із нормами сучасної цивілізації. Тут цитую свою відповідь на риторичне запитання колишнього народного депутата України Л. Кучми: «Якої кінцевої форми соціально-політично-економічного устрою прагне Україна?» [17]. Вона така: **нам потрібне суспільство моральної справедливості.**

Мета і принципи моральної справедливості

Метою стосунків моральної справедливості є:

а) припинення вимирання українського народу;

б) сталий розвиток суспільства — тобто такий, «який задовольняє потреби сьогодення, не жертвуючи при цьому можливістю майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [18]. **Досягнення суспільно прийнятних стандартів життя, політичної і економічної міцності України;**

в) виховання майбутніх поколінь порядними, творчими, духовно і фізично здоровими людьми.

Основні принципи моральної справедливості

Принципи моральної справедливості віддзеркалюють правові уявлення українського народу,

які склалися упродовж століть і збереглися дотепер. Сюди можна також додати окремі тези, із позитивного досвіду міжнародного товариства. Йдеться про проблеми **власності, влади і прав людини**.

Власність і багатство: власність правильна (чесна) і неправильна (ганебна)

Джерелом правильної власності є творча праця самого власника — створення нового продукту, нової суспільної цінності. Правильна власність особи — фізичної чи юридичної — створюється лише внаслідок збагачення суспільства або ж законно успадковується.

Тільки суспільно визнана правильна власність є недоторканою.

Власність неправильна — ганебна, якщо:

- переходить від одних осіб до інших всупереч волі чи інтересам перших (кримінальне та посередньо кримінальне привласнення);
- виникає внаслідок прямого чи опосередкованого збіднення суспільства (протисуспільне привласнення).

Ганебне привласнення призводить до карних або цивільних санкцій за законом.

«Встановлено, що ганебне збагачення може бути стягнуто і від спадкоємця, навіть якщо злочин погашений» [14, с. 80]. За римським правом, санкції за ганебне привласнення не мають терміну давнини за цивільними позовами.

У багатих, відносно врівноважених суспільствах Заходу правовим відповідником «ганебної власності» є «брудні гроші» та «їх відмивання».

Про правильну власність. Павло Чубинський писав: «Малороссы считают единственным источником богатства земледельческий труд: «Як віл та коса, дак і грошей киса», — гласит народная поговорка, т. е., имея орудия для земледельческого труда и не имея даже своей земли, можно достигнуть благосостояния. Подобный взгляд постоянно оправдывается на факте. Труд народ считает вообще единственно справедливым способом для приобретения права собственности. Он не признает, например, права на лес вполне неприкосновенным, потому что на лес не употреблено человеческого труда; вследствие того и порубку чужого, в особенности казенного леса народ не считает воровством, в полном смысле этого слова, между тем как бортяное дерево признается неприкосновенным, потому что на него положен труд» [19]. Означений правовий погляд і нині властивий українському народу.

Принцип обмеження майнової нерівності

Усі люди різні і працюють неоднаково. Наслідком цього є їх майнова нерівність. Але **безмежна нерівність у розподілі доходів і приватної власності неприпустима. Тому граничну нерівність у розподілі доходів має визначати закон.**

За Германом Дейлі (*Herman E. Daly*, 1938, — професор економіки університету штату Меріленд, США. Автор чи співавтор багатьох книг. Серед його нагород — «Альтернативна Нобелівська премія» 1996 р.), зазначений принцип, доволі обґрунтований у Святому Письмі: «Бідності й багатства мені не давай, годуй мене тільки хлібом насущним, щоб я не переситився і не відрікся від Тебе, і не сказав: “Хто Господь?” І щоб я, збіднівши, не став красти і не зневажав ім'я мого Бога» [20]. Цитую: «Сталий розвиток вимагатиме змін у серці, оновлення духу й здорової дози каяття. Усе це релігійні терміни, але це не випадково, тому що зміна фундаментальних принципів, за якими ми живемо, — це таке глибоке зрушення, яке є релігійним /.../ Ті, які надають перевагу обґрунтуванню етичних принципів у культурі та історії, знайдуть тлумачення Біблії як основи етичних принципів /.../ Я наполягаю, /.../ що існує обмеження загального матеріального виробництва, яке може підтримувати екосистема, і що було б напевно несправедливим, якби 99 % обмеженого загального продукту припадало тільки на одну особу. Тому я дійшов висновку, що, безумовно, повинен бути якийсь максимальний особистий дохід. /.../ Ніхто не агітує за несправедливу, насильницьку рівність. Десятикратний коефіцієнт нерівності був би виправданим як наслідок реальної різниці в зусиллях і старанності й створив би достатній стимул для прояву цих якостей. Консервативний підхід може встановити двадцятикратний коефіцієнт. Але **коли коефіцієнт наближається десь до сотні, узи спільноти розриваються /.../ Цей принцип, якби його виклали у формі одинадцятої заповіді, звучав би так: «Не дозволяй необмеженої нерівності в розподілі приватної власності» /.../ У Збройних силах США, наприклад, найоплачуваніший генерал заробляє в десять разів більше, ніж найменш оплачуваний рядовий. /.../ У корпораціях цей діапазон значно більший, і тільки тому, що керівники вищого ешелону можуть самі встановлювати свої власні посадові оклади /.../ **Принциповим є перехід від необмеженої до обмеженої нерівності.** Точні обмеження є довільними величинами /.../ Отже, найпростіший і найочевидніший інститут обмеження нерівності є також і найкращим інститу-**

Порівняння концепцій демократії (25; 26; 27)

Тоталітарно-ліберальна теорія	Соціал-демократична теорія
Морально-автономний індивід	Соціальна людина
Суверенітет особистості	Суверенітет народу
Суспільство як сума індивідів	Солідарне суспільство
Інтерес усіх	Загальний інтерес
Плюралізм інтересів	Єдність інтересів
Першість права	Першість загального блага
Свобода людини	Свобода громадянина
Першість прав людини	Єдність прав і обов'язків
Представницька демократія, вибори	Безпосередня демократія і вибори
Вільний мандат	Імперативний мандат
Поділ влади	Поділ функцій
Підпорядкування меншості більшості із захистом прав меншості	Підпорядкування меншості більшості з моральним урахуванням прав меншості

том, а саме: **встановлення максимального та мінімального рівнів доходу**» [8, с. 239–268].

Японський досвід у питанні рівнів доходу

«Японський капіталізм — це капіталізм “із людським обличчям”. Основою досягнутих високих результатів є «людський фактор» /.../ Велике досягнення японського суспільства — відсутність різкого поділу на багатих і бідних. Після відрахування податків і внесків **зарплата президента великої компанії тільки втричі перевищує зарплату робітника віком 30 років**. Японія — країна, де не так вже багато багатців, проте дуже мало людей, які животноють у злиднях» [21].

Сучасний український досвід у питанні рівнів доходу

«Тем временем, разгорается скандал по поводу размеров пенсии и выходного пособия /.../ экс-министра МВД, генерала Николая Билоконя /.../ Ему была назначена ежемесячная пенсия по выслуге лет в размере 14336,33 грн, а также выплачено одноразовое пособие в сумме 258409,96 гривні.» Є підозра, що «пенсія Билоконю назначалась /.../ на основании определенных документов или распоряжений прежнего Кабмина» [22].

Примітка: 14336,33 грн орієнтовно у 40 разів більше, ніж пенсія звичайному пенсіонеру; а 258409,96 грн — у 800 разів.

Банківська діяльність

Прибутки від банківської діяльності мають цілком належати суспільству. *Коментар.* «Кеса-

реве — кесареви» [23]. Як зазначав Фредеріко Содді (*Frederck Soddy*), «панівною пристрастю сучасності є перетворення багатства на борг з метою отримання від нього постійного майбутнього доходу — перетворення багатства, яке зникає, на борг, який продовжує існувати, борг, який не псується, нічого не коштує для свого утримання і приносить вічні відсотки /.../ Якщо багатство не може довго зростати за складними відсотками, то й борг не повинен цього робити /.../ Коли банк позичає гроші, він нічого не втрачає /.../ Справжній «кредитор» — це вся спільнота, грошові баланси якої з випуском в обіг нових грошей втрачають у купівельній спроможності» [18, с. 205–225]. Тобто прибутки банків є водночас різновидом інфляційного податку на суспільство! Подолання Великої кризи у США на початку 30-х років стало можливим лише завдяки націоналізації банків президентом Рузвельтом.

Довідка. Кредитні ставки банків: японських — менше 1%; європейських та Федеральної резервної системи США — 2,0–2,5%; вітчизняних — 18–25% [27]. Приватні банки України працюють як надпотужні насоси, що перекачують суспільне багатство у свою (приватну) власність. На цілком законних підставах. Але чи є це чесним збагаченням?

Влада і її діяльність. Загальні принципи

Владні інституції відповідальні за благополуччя, за сталий розвиток суспільства і додержання його інтересів. Зміст і тексти всіх

міждержавних угод необхідно довести до загалу. Підготовка міждержавних угод має бути абсолютно прозорою.

У своїй діяльності влада має керуватися такою черговістю задоволення потреб у суспільстві — порядком пріоритетів інтересів:

а) найвищими є загальні інтереси суспільства: «Громадянське прозоре українське суспільство понад усе!»;

б) інтереси спільноти, громади, колективу;

в) інтереси сім'ї як суспільного джерела відтворення українського народу;

г) інтереси окремого громадянина України;

д) інтереси юридичної особи України;

е) інтереси держави як владної інституції, що обслуговує суспільство та його складові частини;

ж) інтереси інших держав та осіб — юридичних та фізичних.

Загальносуспільними інтересами є: збереження і відтворення чисельності народу; забезпечення і збереження території; захист природних невідновлюваних ресурсів; захист фізичного і духовного здоров'я народу; захист територіальної і морально-політичної єдності; його моральний і духовний розвиток українського народу, зокрема позитивних національних ознак; виховання підростаючих поколінь у працелюбності, українській національній моральності, духовності, інтелекті, зайнятості населення тощо.

Зазначений порядок пріоритетів не може бути абсолютним: життєві ситуації вимагають і винятків.

Події Помаранчевої революції — за масовості і політичної згуртованості, небаченої на Заході — слід трактувати саме як схильність українського суспільства до **безпосередньої демократії народного суверенітету, тобто солідаристської соціал-демократичної концепції**. Зазначене істотно відрізняє наше суспільство від суспільств Заходу, особливо від яскраво індивідуалістичного тоталітарно-ліберального, американського.

Окремі принципи діяльності влади

Землі сільськогосподарського призначення, території енергетичних об'єктів, дороги, рекреативні території та корисні копалини, зокрема шахти, газові, нафтові і потужні водяні свердловини є загальносуспільним багатством, що вимагає розпорядження і користування ними в інтересах усього суспільства.

Збагачення приватних осіб шляхом видобутку і розпорядження невідновлюваними ресурсами суспільства є, очевидно, морально несправедливим.

Моря, річки, великі озера, береги морів, річок і великих озер, ліси, луки і болота є за-

гальносуспільними рекреативними ресурсами незалежно від користувачів і розпорядників за законом. Доступ до них, як правило, вільний, визначає закон.

Цей момент був у Римському праві, а нині чинний у Франції: «У силу природного права, звичайно, є загальним для усіх таке: повітря, текуча вода і море. Отже, і береги моря /.../ Нікому не забороняється доступ на берег моря /.../ Користування берегами є публічним, про що свідчить право народів, так само, як і користування самою рікою» [14, с. 39–40].

Права і обов'язки людини: загальні принципи «Чого не бажаєш собі, того не роби іншим» (VI–V ст. до н. е.) — найузагальненіший принцип правової моралі [28].

Творчі, духовні цінності вищі за матеріальні і владні.

Права людини не вичерпуються законом (Конституція України. — Стаття 22). Причому має бути збережений принцип балансу між правами і обов'язками людини. Права й обов'язки людини утворюють єдине ціле: без прав немає обов'язків, без обов'язків немає прав. Кваліфікація протисуспільних діянь та злочинів також не вичерпується законом. Законодавство не в змозі передбачити все різноманіття протисуспільних діянь. Крім того, «Ніщо /.../ не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення було кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством» [29]. Сам принцип прецедентного права Великої Британії передбачає покарання за злочинні «новації».

Недоторканні права людини:

а) головним недоторканим правом людини є право на життя [30];

б) право на повну вичерпну інформацію щодо об'єктів свого політичного, громадського, економічного чи комерційного вибору. Перелік охоронюваних таємниць фізичних та юридичних осіб має бути морально обґрунтованим, встановленим законом і доведеним до загалу. Люди мають чітко знати: кого вони обирають, з ким співпрацюють і що купують. Тут цікавий чилійський досвід: «Я, звернув увагу, що тамтешні «гаїшники» хабарів не беруть /.../ Кожній юридичній і фізичній особі наданий індивідуальний код /.../ На його підставі фіксується будь-яка зроблена суб'єктом **фінансова операція**, що надходить до загальнодержавної бази даних і **доступна будь-якій особі**. Тому вважається правилом доброго тону при діловому знайомстві відразу повідомити свій код, і поки ви п'єте каву з потенційним партнером, його референт за допомо-

гою комп'ютера з'ясує всю вашу фінансову історію [31];

в) право на контроль за діяльністю виборчих осіб і на їх відкликання.

Це цілком необхідна умова чесних передвиборчих обіцянок. За Конституцією Японії: «Стаття 15. Народ має невід'ємне право обирати публічних осіб і усувати їх від посади» [32].

Інше

Доходи осіб і джерела збагачення мають бути відкриті для суспільства. Власники майна (нерухомість, транспортні засоби тощо) відомі у суспільстві.

Громадяни України мають право утворювати громадські організації з метою контролю за додержанням у суспільстві моралі, моральної справедливості і законності. Це можуть бути громадські слідчі комісії.

Репутація фізичної, юридичної особи має віддзеркалювати їх справжню суспільну позицію. Закон не може захищати репутацію особи, яка її втрачає своїми суспільно значущими діями або бездіяльністю. Законний захист репутації є захистом від оприлюднення і поширення неправдивих тверджень.

В Україні важливі світоглядні ознаки більшості суспільства відповідають солідаристській соціал-демократичній теорії організації громадського життя.

Висновки

- Українське суспільство нагально потребує влади і законів, що відповідають принципам правової моралі.
- Наступним кроком за Помаранчевою — Українською Національною революцією — має бути звернення суспільства до морального оновлення і світоглядної єдності: тільки так можливо здолати всеохоплюючу кризу.
- Моральне оновлення суспільства невіддільне від створення справді «чистих» політичних партій та реформи виховання підростаючого покоління.

Література

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. — К., 1994.
2. Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. — С. 224–225.
3. Колісник В. Антикризисна ідеологія // День. — 2001. — 3 липня. — № 114.
4. Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації // Сучасність. — 1992. — № 4. — С. 141–155.

5. Хайек Ф. Происхождение и действие нашей морали: проблема науки // Экономика и организация промышленного производства (ЭКО). — 1991. — № 12. — С. 177–197.

6. Мт. 5:48.

7. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. — СПб., 1909. — Т. 1. — С. 49–62.

8. Алексеев С. С. Право и судьба России // Наука и жизнь. — 1999. — № 7. — С. 2–7.

9. Волков И. М. Законы вавилонского царя Хаммурапи. — М., 1914. — С. 49.

10. Свод законов «Тайхорё». (702–718 гг., I–XV законы). — М., 1985. — С. 123.

11. Рене Д. Основные правовые системы современности. — М., 1988. — www.lib.ru/PRAVO/rene.txt; Рене Д., Жаффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. (10e ?dition 1992). — М., 1998. — С. 208–265; 366–377.

12. Савельев В. А. Гражданский кодекс Германии. — М., 1994; Германское право. Часть 1. Гражданское уложение. — М., 1996.

13. Энциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000. — С. 385.

14. Дигесты Юстиниана. — М., 1984.

15. Цицерон Марк Тулий. О старости. О дружбе. Об обязанностях. — М., 1975. — Кн. 1. — С. 63.

16. Энциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К., 2000. — С. 385–387.

17. Кучма Леонід. Україна, якою я її бачу // Голос України. — 1994. — 17 червня. — № 113. — С. 5.

18. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку: Пер. з англ. (1996). — К., 2002. — С. 2.

19. Чубинский П. П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. — СПб., 1869. — С. 7. 20. Притч. 30:8.

21. Белик Ю. Нам надо вернуться лицом к Востоку // Известия-Украина. — 1998. — 26 декабря. — № 242. — С. 5). (Ю. Белик — радник Секретаріату російсько-японського комітету з економічного співробітництва).

22. Жабинец М. На повышенном довольствии // Вечерние вести. — 2005. — 22 февраля. — № 027 (1325). — С. 7.

23. Мт. 22:21.

24. Щокін Р. Оцінка наслідків вступу України до Світової організації торгівлі // ПЕРСОНАЛ Плюс. — 2005. — 7 березня. — № 10. — С. 8.

25. Сморгунов А. В. Современная сравнительная политология. — М., 2002. — С. 150–152.

26. Шморгун О. Стратегія розвитку української економіки: проблема системного моделювання. <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1478>.

27. Шморгун А. А. Этнонациональное развитие человечества и цивилизационный процесс / Цивилизационные модели современности. — К., 2002. — С. 219–257.

28. Антология мировой философии: В 4-х т. — М., 1969. — Т. 1, ч. 1. — С. 190–194.

29. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. — Стаття 15. — П. 2. — Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). Ратифіковано Україною 10 жовтня 1973 г.

30. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. — Стаття 6.

31. Гуревич А. Формула «чилийского чуда» // Зеркало недели. — 1997. — 26 июля. — № 30. — С. 8.

32. Конституція Японії // Державність. — 1992. — № 1. — С. 76, 77.

Гроші без відсотків й інфляції

Як створити засіб обміну, який буде корисний для кожного*

Маргріт КЕННЕДІ

Д-р Маргріт Кеннеді народилася 1939 року в Хемниці; 1959 — закінчила середню школу в Касселі; вивчала архітектуру, закінчила вище технічне училище в Дармштадті 1966 року з присвоєнням звання дипломованого інженера; працювала архітектором, фахівцем із міського планування й екології в Німеччині, Нігерії, Шотландії й США; у 1972 — стала магістром з міського й регіонального планування, а в 1979 — доктором філософії зі суспільних і міжнародних проблем, обидві дисертації захищено в Піцбургському університеті, США; з 1972 року — здійснила дослідницькі проекти з будівництва шкільних споруд для Інституту країн (Берлін), Організації економічного співробітництва й розвитку і ЮНЕСКО в 15 державах Європи, Північної й Південної Америки; у 1979–1984 роках — керівництво науково-дослідною секцією з екології й енергетики в межах Міжнародної будівельної виставки; у 1984–1985 роках — запрошена на посаду професора з міської екології у вищих навчальних закладах Касселя; з 1985 року — планування й здійснення модельного проекту «Пермакультура» в м. Штаєрберзі й реконструкції селища навколо фабрики з виробництва боєприпасів часів третього рейху для духовно-екологічної комуни. Численні публікації, лекції й семінари на теми: школи як центри громадського життя, жінки й архітектура, екологія міста, пермакультура, екологія й економіка, зокрема «Екомісто». — Т. 1 — 2, вид. ФішерАль-тернатив, 1984.

* Переклад Лілії Кальмер. Публікуємо за <http://rus-sky.com>.

Автор про себе

Що спонукало архітектора, фахівця із планування міст й еколога зі ступенем доктора суспільних і міжнародних проблем до того, щоб написати книгу про гроші? Для того, щоб відповісти на це запитання, я маю повернутися до періоду 1979–1984 роках, коли була керівником науково-дослідної секції з екології й енергетики на Міжнародній будівельній виставці (МБВ) у Західному Берліні, що відбулася 1987 року. Завдяки виставці ми вперше отримали можливість планувати й здійснювати широкомасштабні екологічні проекти у міському середовищі. Ці роботи викликали великий інтерес у країні й за кордоном, за багатьма було зроблено доповіді для громадськості й фахівців, однак викликали вони також постійний скепсис. Найчастіше використовувався такий аргумент: все це дуже красиво й важливо, але неекономічно або не може бути оплачено. Із цього моменту можливість застосувати наші ідеї на практиці стала професійним інтересом, а для мене – питанням виживання. Уже в 1979–1980 роках завдяки необхідній інформації нам стало зрозуміло, що біологічні основи життя в місті: повітря, вода, ґрунт, енергія, продукти харчування наражаються на найбільшу небезпеку. Це означало, що якщо економічно ми не зможемо поліпшити й зберегти їх, то занепастимо самих себе через певний час. Питання економіки, однак, ставало дедалі вирішальнішим. Я знайшла у світі надзвичайно багато людей, які мали добру волю і хороші ідеї. Усі екологічні проблеми технічно були розв'язуваними, але не вистачало й не вистачає, як і раніше, економічних і політичних передумов їх використання на широкій основі, тобто – грошей. Я розуміла, що боротьба за гроші для здійснення екологічних заходів і проектів буде боротьбою на кілька фронтів: по-перше, ми перебували в стадії впровадження й переходу, які завжди пов'язані з підвищеними затратами. По-друге, довгострокові народногосподарські перспективи усе ще не були підставою для фінансових інструкцій, будівельних законоположень чи вибору будматеріалів і технологій. По-третє, повітря, воду й ґрунт, як і раніше, забруднювали майже безкоштовно, хоча нові законодавчі засади із охорони або оподаткування вже були в роботі. Проте один із фронтів боротьби, ймовірно, найважливіший, залишався прихованим для мене до 1983 року, а саме: грошотворча сила грошей або той факт, що будь-який екологічний захід має вимірюватися відсотками, які можна одержати за свої гроші на ринку капіталів. Після того, як я зрозуміла ще й різні моделі росту в природі й грошовому обігу й причини патологічного примусового економічного росту, мене охопила лють. Я зрозуміла, що 40 років життя я прожила, не розуміючи основної передумови свого повсякденного існування: функцію грошей. Я почала більше читати літератури з цієї проблеми, дискутувати про це, а потім і писати, тому що майже завжди стикалася серед друзів, знайомих, колег і фахівців з однаковим нерозумінням. Страх перед тим, що ми або щонайпізніше – наші діти, станемо свідками найстрашнішої економічної або екологічної катастрофи новітньої історії, не покидав мене. До нині я не можу зрозуміти, чому економісти не наберуться мужності, щоби сказати нам правду про нашу грошову систему. Минуло чотири роки, перш ніж я зрозуміла, що гроші, розглянуті в такому аспекті, як у цій книжці, є швидше суспільною й міжнародною проблемою, ніж власне економічною. Оскільки я захистила дисертацію в цій галузі знань, то почала працювати над книжкою з економіки, хоч сама не економіст. Книжку присвячено головній одиниці виміру когорти економістів – грошам. Моя мета – вступ до цієї проблеми зробити цікавим і легко зрозумілим, таким, що спонукав би якнайбільше людей довідатися більше про приховані причини, проблеми й можливості змін. Так і з'явилася ця книжка.

ПЕРЕДМОВА

Книжка, яку ти тримаєш у руках, переверне твою свідомість. Ідеї, підняті у ній, не нові. Сильвіо Гезель, німецький економіст, сформулював їх уже понад сто років тому.

Нині час для широкої дискусії у всіх домівках і установах.

Питання грошей і нашого ставлення до них стосується всіх. Світ, збудований на жадібності й лихварстві, недовговічний. Співробітництво, а не конкуренція, має бути девізом людства, якщо людство хоче вижити.

Для росіян до початку 90-х років поняття відсотків не було таким гострим і актуальним, як, наприклад, для людей у країнах третього світу. Але нині вони теж познайомилися із цим механізмом перерозподілу багатств. Відсотки на банківські кредити тут давно перевищили 100%-ий рівень. У деяких країнах світу люди, які усвідомили стан речей, намагаються скинути із себе лихварське ярмо. Вони організуються в суспільства, товариства, на зразок ощадних кас, де можна робити внески й брати позики без відсотків, а також поширювати інформацію про згубний вплив відсоткової системи на суспільство.

Завдяки такій організації у Швеції ми змогли видати цю книжку. Шведська організація називається ЗРК (Земля, Робота, Капітал — три основні фактори національної економіки) — громада за безпроцентну економіку. Лілія Кальмер — член ЗРК — брала участь у перекладі й підготовці книжки до друку.

Вісінгсе, Швеція, травень 1993 року.

ВСТУП

Гроші є тією мірою, яка виражає більшість економічних концепцій. Економісти послуговуються ними так само, як комерсанти кілограмами, а архітектори метрами. Однак рідко аналізують принцип їх функціонування або роблять спроби з'ясувати, чому, на відміну від метра або кілограма, вони не є постійною одиницею виміру, але змінюють тепер уже майже щодня свою вартість.

У цій книжці розглянуто принцип функціонування грошей. У ній з'ясовані причини постійного коливання одного з найважливіших еквівалентів нашого життя й пояснено, чому гроші не тільки «рухають світом» (*money makes the world go round*), але знову й знову викликають руйнівні кризи. Вона показує, як колосальні борги країн третього світу, безробіття й забруднення навколишнього середовища, виробництво озброєнь і будівництво атомних електростанцій пов'язані з механізмом, що забезпечує обіг грошей: відсотки й складні відсотки. Відсотки на позичку є, за словами американського фахівця з історії економіки Джона Л. Кінга, «невидимою машиною руйнування» у так званій вільній ринковій економіці.

Замінити цей механізм, що забезпечує обіг грошей, на розумніший, не так складно, як може видатися на перший погляд. Незважаючи на те, що пропонуване в цій книжці рішення відоме деяким фахівцям уже з початку цього століття, перевірка рішення стала нині більш насущною, ніж коли-небудь через те, що проблеми у сфері грошової системи накопичуються за останні роки в усьому світі з величезною швидкістю. У наш час кожен знає, що країни третього світу ніколи не зможуть розплатитися з боргами, що стан найбідніших верств населення у високорозвинених країнах світу постійно погіршується, а боротьба з наслідками тільки погіршує становище. Провідні спеціалісти у сфері банківської справи вимагають проведення фундаментальних змін. Про це й розповідає ця книжка.

У завдання праці входить не пошук чіхось помилок, а правильна постановка проблеми й водночас показ можливості змін, які відомі лише деяким експертам. Порушена тема, однак, надто важлива, щоб віддавати її на вирішення лише «експертам» і бути впевненими, що вона буде широко обговорена й зрозуміла багатьом. Тому особливість цієї книжки в тому, щоб представити цю проблему якомога простіше: так, щоб кожен, хто має справу із грошми, зрозумів, що поставлено на карту. Ще дві її особливості полягають у тому, що на відміну від інших книжок, написаних раніше й присвячених тій самій тематиці, у ній показано, як запропонований перехід до нової грошової системи принесе в цей особливий момент вигоду для всіх і які дії кожен може здійснити сам, щоб сприяти необхідним змінам.

ГЛАВА 1. ЧОТИРИ ОСНОВНІ ПОМИЛКИ ЩОДО ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Щодня практично кожна людина на нашій планеті користується грошми. Більшість заробляє гроші своєю працею й витрачає їх на ті товари, яких потребує. Але далеко не всі чітко уявляють собі, як функціонують гроші і який прямий або непрямий їх вплив на наше життя. Спочатку ми розглянемо позитивну

сторону цього феномену: гроші надзвичайно полегшують обмін товарів і послуг у суспільстві, заснованому на поділі праці, що й робить їх одним з найгеніальніших винаходів людства. Якби ви, наприклад, жили в селі, де панує натуральний продуктообмін, і створили б витвір мистецтва, то змогли б обміняти його тільки на труни й незабаром перестали б займатися мистецтвом. Отже,

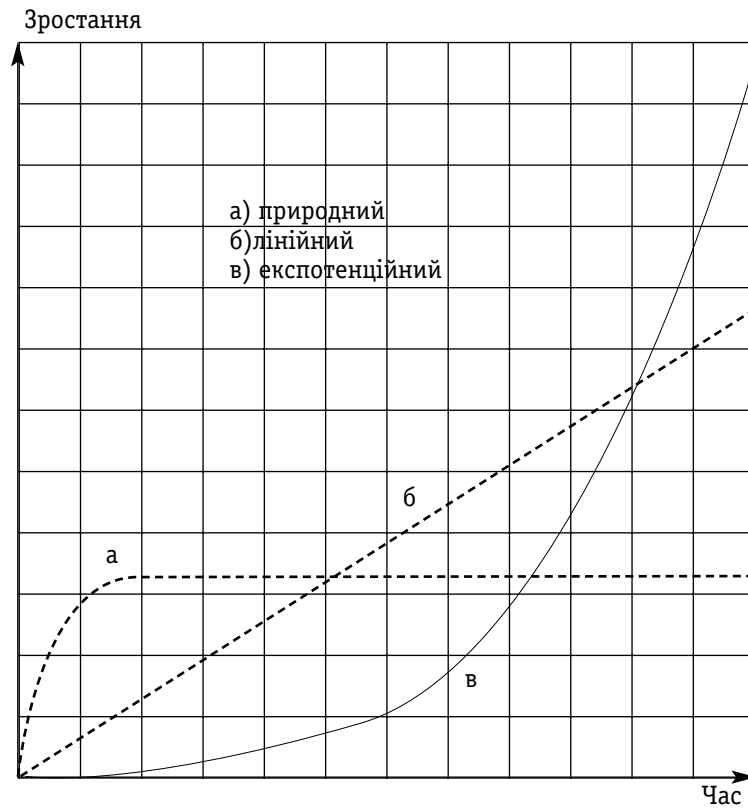

Рис. 1. Основні різновиди динаміки зростання

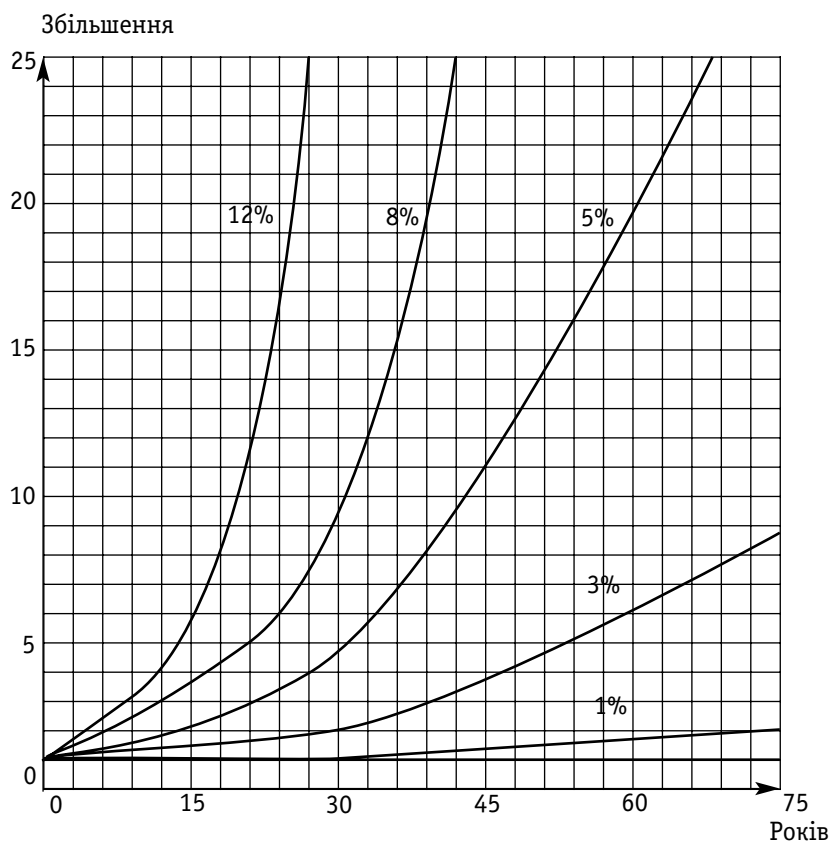

Рис. 2. Криві експоненційного зростання

гроші уможливають спеціалізацію і є у такий спосіб основою нашої цивілізації.

Проблема в тому, що гроші існують не тільки для обміну товарів і послуг. Вони можуть і гальмувати його, якщо накопичуються в тих, у кого грошей більше, ніж їм потрібно, й не надходять в обіг. Отже, створюється своєрідний приватний «митний пункт», на якому ті, у кого грошей менше, ніж їм необхідно, платять мито тим, у кого їх більше, ніж потрібно. Хіба це чесно? У жодному разі. Фактично нашу сучасну грошову систему, як я продемонструю згодом, можна назвати беззаконною для всіх демократичних націй.

Для того, щоб пояснити це, необхідно розглянути чотири помилки щодо функції грошей. Звичайно ж, насправді їх значно більше. Наші уявлення про гроші є досить точним відображенням світу в нас самих, і ці образи так само різноманітні, як і самі люди на нашій планеті. Проте розглянуті нижче чотири помилки є основними перешкодами для розуміння конструктивних вад сучасної грошової системи. Все ж вони дуже важливі для розуміння тих можливостей, які відкриваються для нової грошової системи.

ПОМИЛКА № 1:

ІСНУЄ ЛИШЕ ОДИН РІЗНОВИД РОСТУ

Ми схильні думати, що існує лише один різновид росту, саме той, який ми знаємо із власного досвіду. Поряд із ним, однак, існують й інші, нам вони відомі менше.

Рис. 1. Крива «а» показує у спрощеній формі динаміку росту в природі, якій підвладний і наш організм, і рослини, і тварини. На ранній стадії життя ми ростемо досить швидко, потім повільніше, а після 21 року, зазвичай, ріст припиняється. Із цього моменту, найтривалішого періоду нашого життя, у нас відбуваються вже не «кількісні», а «якісні» зміни, тому я хочу позначити цю криву як криву «якісного» зростання. Але крім неї, як видно з *рис. 1*, існують і дві інші, зовсім різні криві зростання.

Крива «б» ілюструє *механічне або «лінійне» зростання*, тобто чим більше верстатів, тим більше товарів, чим більше вугілля, тим більше електроенергії тощо. Для нашого аналізу вона має менше значення.

Важливе, однак, розуміння кривої «в», для так званого *експонентного зростання*, яку можна назвати прямою протилежністю кривій «а». Для кривої «в» зростання спочатку дуже незначне, згодом, однак, неухильно збільшується

й, нарешті, переходить у майже вертикальне кількісне зростання. У фізичному світі таке, звичайно, відбувається там, де є хвороби або смерть. Наприклад, рак розвивається за сценарієм експонентного зростання. Спочатку процес розвивається повільно. З однієї клітини розвиваються дві, з них 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 612 і т. д., тобто темпи росту постійно прискорюються, а коли хворобу, нарешті, виявлено, вона вже на такій стадії росту, коли загальмувати її розвиток найчастіше вже неможливо. Показове зростання зазвичай завершується смертю «гостя» й організму, від якого він залежить. Тому нерозуміння описаного призводить до помилок щодо функції грошей, що спричиняє важкі наслідки. Через стягнення відсотків і складних відсотків грошові багатства подвоюються через регулярні проміжки часу, тобто вони мають експонентну динаміку зростання, що й пояснює, чому в минулому через регулярні проміжки часу виникали складності із системою грошового обігу, чому виникають вони й зараз. *Фактично відсотки на кредити — це рак нашої соціальної структури.*

На *рис. 2* показано період часу, необхідний для подвоєння розміру вкладеної суми грошей: за справляння 3% річних для цього знадобиться 24 роки, за 6% — 12 років, за 12% — 6 років.

Навіть з 1% відсотки й складні відсотки обумовлюють експонентну динаміку зростання з подвоєнням через приблизно 70 років.

Ріст нашого власного тіла дав змогу нам познайомитися тільки із природною динамікою росту, що у природі припиняється після досягнення оптимальної величини (крива «а»).

Тому людям важко зрозуміти всю силу впливу експонентного зростання в грошовій сфері.

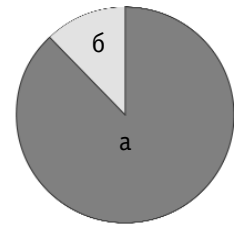
Ці складності в розумінні можна проілюструвати на прикладі історії, що відбулася з одним перським царем. Він був так захоплений новою грою — шахами, що пообіцяв виконати будь-яке бажання їх винахідника. Розумний математик вирішив дати йому урок. Він попросив покласти на перший квадрат шахового поля одне хлібне зернятко, а на кожен наступний класти у два рази більше, ніж на попередній. Спочатку цар зрадив скромності прохання, але незабаром зрозумів, що у всьому царстві не вистачить зерна, щоб виконати це «скромне» бажання. У кого є комп'ютер, може полічити необхідну кількість: 440 світових урожаїв зернових за 1982 рік.

Ще одна аналогія так само наочно показує неможливість тривалого експонентного зростан-

1. Плата за вивезення сміття

м. Аахен, 1983

а) списання, основні витрати і витрати на утримання персоналу, інше	88%
б) відсотки на капітал	12%
Плата за 110 л відходів: 194 М	100%

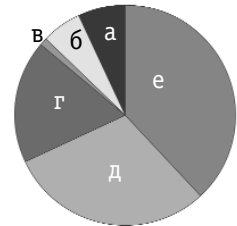

2. Ціна питної води

Завод з очищення питної води

в Північній Німеччині, 1981 р.

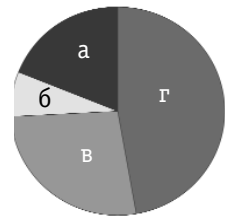
а) вартість електроенергії	7%
б) утримання у справному стані обладнання	6%
в) очищення води	1%
г) розрахунки на утримання персоналу та інші витрати постійні й змінні	18%
д) списання з рахунку	36%
е) відсотки на капітал	38%
Плата за м ² : 13,4 М	100%

3. Плата за каналізацію

м. Аахен, 1983 р.

а) постійні витрати	19%
б) витрати на утримання персоналу	7%
в) списання з рахунку	27%
г) проценти на капітал	47%
Плата за м ³ : 1,37 М	100%

**4. Орендна плата за користування квартирами
соціального житлового фонду**

Розрахунки федерального статистичного відомства за 1979 р.

а) ризик і прибуток	1%
б) експлуатаційні й адміністративні витрати	6%
в) утримання і ремонт	5%
г) списання з рахунку	11%
д) проценти на капітал	77%
Плата за м ³ : 13,4 М	100%

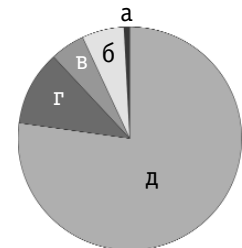

Рис. 3. Конкретні приклади відсоткової частки в цінах і платах

ня: якби хто-небудь вклав капітал у розмірі 1 пенні в рік Різдва Христового з 4% річних, то в 1750 році на виручені гроші він зміг би купити золоту кулю вагою із Землю. У 1990 році він мав би вже еквівалент 8190 таких куль. При 5% річних він зміг би купити таку кулю ще в 1403 році, а в 1990 році купівельна спроможність грошей дорівнювала б 2200 млрд куль із золота із вагою Землі [2].

Приклад показує ту різницю, що обумовлена дією 1% річних упродовж тривалого часу. Крім

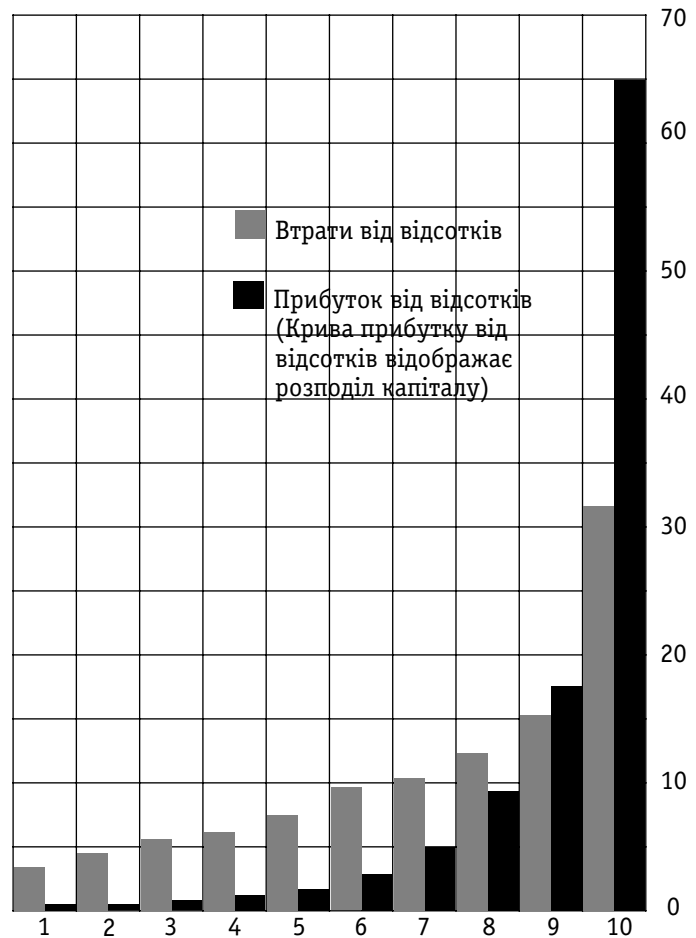
того він доводить, що на тривалу перспективу виплата відсотків як математично, так і практично — неможлива. Економічна необхідність і математична неможливість перебувають тут у нерозв'язному протиріччі. Як такий механізм призводить до акумуляції капіталу в руках дедалі меншої кількості людей (що призводило в минулому до виникнення незліченних міжусобиць, війн і революцій), показано — у розділі «Помилка № 3». Нині відсотковий механізм є основною причиною необхідності патологічного

Установлені станом на 1982 рік втрати від відсотків 270 млн М (переміщення відсотків із приватних гаманців у приватні).

Установлені відсотки за вкладми і кредитами становлять у середньому 5,5%.

Усі дані в тис. М на сімейний бюджет на рік.

Групи сімейних бюджетів зіставлені з доходами.

Заробіток на сім'ю в тис. М	2,3	4,1	5,9	6,5	7,6	9,1	10,5	13,5	16,3	32,3
Прибуток від відсотків на сімейний бюджет	0,5	0,7	1,1	1,5	2,3	3,2	5,5	8,8	18	66,5
Сальдо	1,7	3,4	4,8	5	5,3	5,9	5	4,7	1,7	34,2

Рис. 4. Порівняння втрат і прибутку від відсотків у сімейних бюджетах 10 груп по 2,5 млн сімей у кожній тис. М

зростання економіки з усіма відомими наслідками руйнування навколишнього середовища.

Вирішення проблем, які виникли внаслідок експонентного зростання грошей через відсотки, є створення такої грошової системи, що відповідає б кривій динаміки якісного зростання. Це потребуватиме заміни відсотків іншим механізмом забезпечення грошового обігу. У другому розділі описані пов'язані з ним зміни.

ПОМИЛКА № 2:

ВІДСОТКИ МИ СПЛАЧУЄМО ЛИШЕ ТОДІ, КОЛИ БЕРЕМО ГРОШІ ПІД ВІДСОТКИ

Ще однією причиною того, що вплив відсоткового механізму на нашу грошову

систему важко зрозуміти, є його часткова замаскованість. Більшість людей вважає, що вони платять відсотки тільки тоді, коли беруть гроші в кредит, і, якщо сплата відсотків небажана, досить просто не брати гроші в кредит.

Рис. 3 показує, що це не так, тому що ціна кожного товару, яку ми сплачуємо, містить у собі процентну частину. Ця частка коливається для товарів і послуг, які ми купуємо відповідно до величини витраченого капіталу. Кілька прикладів із повсякденного життя наочно ілюструють цю різницю. Частка оплати відсотків за кредитами (капітальних витрат) у платі за вивіз сміття становить 12%. Тоді частка відсотків відносно невисока, тому що пере-

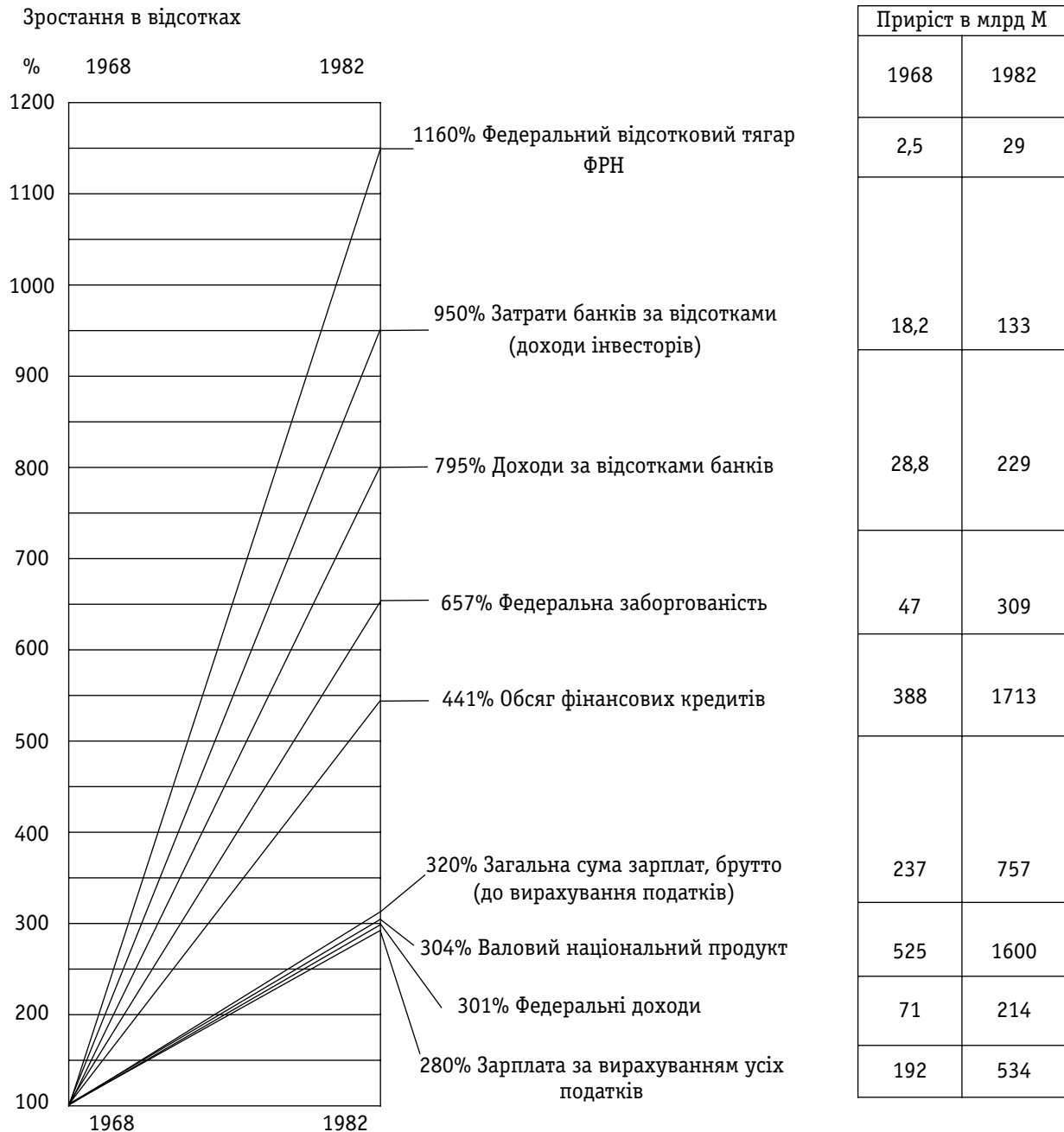

Рис. 5. Динаміка зростання економічних показників за 1968–1982 роки.

важними є витрати із заробітної плати. Становище міняється для ціни за питну воду й каналізацію, для яких частка витрат оплати відсотків становить уже 38 й 47%. Для плати за користування квартирами соціального житлового фонду ця частка становить уже 77%. У середньому частка відсотків або капітальних витрат становить для цін на товари й послуги повсякденного попиту 50%.

Отже, якби ми усунули відсотки й замінили їх на досконаліший механізм, то теоретично більшість із нас стала б як мінімум удвічі багатшою або ж нам потрібно було б працювати для

підтримки нашого теперішнього рівня життя тільки половину робочого часу.

ПОМИЛКА № 3: СУЧАСНА ГРОШОВА СИСТЕМА ПРАЦЮЄ ДЛЯ ВСІХ ОДНАКОВО

Третю помилку щодо нашої грошової системи можна сформулювати так: оскільки кожен повинен платити відсотки, коли бере гроші в кредит і купує товари й послуги, оскільки кожен отримує відсотки, зберігаючи гроші в банку, сучасна грошова система має на всіх однаковий позитивний (чи негативний) вплив.

Внаслідок інфляції вартість НМ лише
28 пфенігів

1950

1985

*Які причини цього постійного обману?
Хто на цьому виграє і хто втрачає?
Чому у нас немає стабільних грошей?*

—Іж. 6

Але й це не правильно. Насправді між тими, хто виграє за такою системою, і тими, хто платить, існує величезна різниця. На *рис. 4* подано зіставлення одержання й сплати відсотків для 10 однакових за чисельністю груп населення ФРН. З'ясовується, що перші 80% населення більше сплачують за відсотками, ніж одержують, 10% одержують трохи більше, ніж платять, а останні 10% одержують удвічі більше, ніж сплачують. Це в сукупності і є та частина, яку втратили перші 80% населення. Цей факт чудово пояснює суть механізму, можливо, найважливішого, який дає змогу багатим ставати ще багатшими, а бідним ще біднішими.

Якщо ми пильніше подивимося на останні 10% населення щодо їхніх доходів від відсотків, то знову зіштовхнемося з феноменом показового зростання. Для останнього 1% населення стовпчик доходів від відсотків варто збільшити в 10 разів, а для останніх 0,1% — більш ніж у 100 разів.

Відсотки як кошти забезпечення оборотності грошей є в межах сучасної грошової системи через прихований перерозподіл грошей, що ґрунтується не на трудовій участі, а є результатом того, що хто-небудь може заважати розвитку вільного ринкового господарства, тобто обміну товарів і послуг через затримування засобів обміну, навіть одержати за це винагороду. Отже, за іронією долі відбувається відтік грошей від тих, хто має їх менше, ніж йому потрібно, до тих, у кого грошей більше, ніж їм потрібно. Це інша, значно хитромудріша й ефективніша форма експлуатації, ніж та, котру намагався усунути Маркс. Він, безумовно, мав рацію, вказуючи на наявність у сфері виробництва джерела «її вартості». Розподіл «додаткової вартості», од-

нак, відбувається найчастіше у сфері циркуляції грошей. Нині, наприкінці тривалого періоду економічного зростання й відділення грошей від золотого стандарту, це видно значно чіткіше, ніж у часи Маркса. Кінець буде характеризуватися тим, що дедалі більші суми грошей концентруватимуться в руках меншої кількості індивідуумів і фірм. Із 1980 року прибуток від спекуляції грішми у світовому масштабі зріс більш ніж удвічі. В одному лише Нью-Йорку щоденна сума обміну валюти збільшилася з 1980 по 1986 рік з 18 до 50 млрд доларів [3]. За оцінками Міжнародного банку реконструкції й розвитку, сума грошових операцій у світовому масштабі в 15–20 разів перевищує ту суму, що практично необхідна для ведення торгівлі, тобто для товарообміну [4].

Механізм виплати відсотків і складних відсотків не тільки пускає в хід механізм патологічного розвитку економіки й грошової маси, а й діє, як пише Дітер Зур, проти законних прав індивідуума в більшості країн [5]. Якщо конституція гарантує однаковий доступ індивідуумів до всіх державних послуг, а грошову систему можна розглядати як стан, коли в межах цієї системи 10% населення постійно одержує більше, ніж платять, за рахунок інших 80% населення, які відповідно менше одержують, ніж платять, є незаконним.

Може скластися враження, що зміна нашої грошової системи слугуватиме інтересам «лише» 80% населення, які в цей час сплачують більше, ніж варто було б, відповідно до їхньої справедливої частки. Однак, як доведено в главі 3, це рішення буде корисним для всіх на тривалу перспективу, навіть для тих, хто має переваги від сучасної хворої системи.

ПОМИЛКА № 4:

ІНФЛЯЦІЯ Є НЕВІД'ЄМНОЮ ЧАСТИНОЮ БУДЬ-ЯКОЇ ВІЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Четверта помилка стосується ролі інфляції в нашій економічній системі. Більшість людей уважає інфляцію майже природною внаслідок того, що у світі немає жодної капіталістичної країни з вільною ринковою економікою без інфляції. *Рис. 5*, що ілюструє динаміку розвитку різних економічних показників у ФРН, дає змогу розпізнати фактор, тісно пов'язаний з інфляцією. Федеральні доходи, валовий національний продукт, а також заробітна плата зросли з 1968 по 1982 рік «лише» у три рази

(300%), а відсотковий тягар зріс більш ніж в 11 разів (1160%). Тенденція стає зрозумілою — борги й відсотки за кредитами у народному господарстві ростуть швидше, ніж доходи, що рано чи пізно має призвести до колапсу, навіть у високорозвинених країнах. Якщо дитина виросте від року до 10 років у три рази, а її ноги виростуть за цей самий час в 11 разів, кожен зрозуміє, що це ненормально. Проблема в тому, що далеко не всі розпізнали ознаки хвороби грошової системи й ще менше знають рецепт лікування. Адже дотепер нікому не вдалося створити здорової стійкої грошової системи.

Деякі усвідомляють, що інфляція діє як інша форма оподаткування, застосовуючи яку, уряд має можливість впоратися із найскладнішими проблемами заборгованості, яка зростає. Очевидно, необхідний рівень інфляції повинен бути тим вищим, чим більшим є розрив між національним доходом і заборгованістю. Уряд може знижувати свою заборгованість, дозволяючи емісійним банкам друкувати гроші. На *рис. 6* показано втрату вартості німецької марки з 1950 по 1985 рік. Таке знецінювання найболючіше для тих людей, які не змогли вкласти свої прибутки в «інфляційностійку» земельну власність тощо, а не для тих, хто належить до невеликої групи населення з найвищими доходами.

Фахівець із історії економіки Джон Л. Кінг проводить паралель між інфляцією й виплатою відсотків для «кредитної мильної бульки США». У листі від 8 січня 1988 року він пише мені: «Дотепер я задовольнявся тим, що писав про відсотки як про найважливішу причину підвищення цін, тому що вони у прихованій формі присутні в цінах на всі речі, які ми купуємо, однак ця думка, хоча й правильна, дотепер належно не визнана. 9 білльйонів доларів внутрішнього боргу США дають при 10% 900 мільярдів доларів, оплачуваних за рахунок підвищення цін, що точно відповідає 4%-вому підвищенню цін. Це «експерти» називають інфляцією. Я завжди трактував відсотки й складні відсотки як невидиму машину руйнування, що саме зараз працює особливо ретельно. Ми повинні спробувати звільнитися від усього цього безглузлого фінансового божевілля».

За останні 33 роки приватна й суспільна заборгованість зросла в США на 1000%, при цьому більша частина доводиться на приватних

позичальників. Уряд використав всі засоби, щоб постійно підстобувати це зростання: гарантії при вкладенні відсотків, дотування іпотечних ставок, низькі перші внески під час купівлі нерухомості й товарів народного споживання, полегшення умов при наданні кредитів, переваги в оподаткуванні, вторинні ринки, страхування платежів і т. д. Внаслідок швидкого економічного зростання, яке є наслідком експонентного росту грошей, соціальні наслідки певний час непомітні. Порочне коло, що теж крутиться дедалі швидше, називається так: більше інфляції, більше соціальної несправедливості і зростаючий руйнівний вплив на навколишнє середовище. Отже, багато факторів свідчать на користь заміни такого руйнівного фінансового процентного механізму на інші засоби забезпечення грошового обігу.

Відсотки, однак, є не єдиним фактором, який спричиняє інфляцію. Виснаження сировинних ресурсів (як у часи нафтової кризи), непомірні витрати на озброєння або війни (наприклад, у країнах Близького Сходу) можуть також призводити до посилення інфляційних тенденцій. Однак у звичайних умовах при здійсненні емісійним банком розумної політики у грошовій системі, відмова від відсотків як засобу забезпечення обігу грошей призвів би до усунення важливого фактора постійної інфляції.

(Продовження у наступному номері)

Література

1. Eckhard Filers (unpublished manuscript) Rastede, 1985.
2. Ellirs, *ibid.*
3. Spiegel Interview: «Ich sehe die Risiken ganz genau», talking about the danger of a financial crash and the debt-crisis, Spiegel, No. 25, Rudolf Augstein Co, Hamburg, 1987. — P. 59.
4. Helmut Creutz, *Wachstum bis zur Krise*, Basis Verlag. — Berlin, 1986. — P. 8.
5. Dieter Suhr, *Geld ohne Mehrwert*, Knapp Verlag, Frankfurt/Main, 1983.

На шляху до істини

Світ побачив другий том енциклопедично-довідкового видання «Людство і віра. Всесвітня історія народів і релігій» Георгія Щокіна (автор-укладач) — своєрідного енциклопедичного компендіуму з релігієзнавчих, етнолінгвістичних та культурно-історичних аспектів розвитку людства. Ця гострозлободенна праця заповнює затонулу Атлантиду в сучасній вітчизняній гуманітарній науці і заслуговує на поважне місце, оскільки створена з залученням «широкого кола даних з антропологічної, лінгвістичної, культурно-історичної, етнімічної, територіальної і політичної спадкоємності носіїв різних релігійно-міфологічних систем», тож, за авторським формулюванням, у ній розглянені «етапи появи і становлення людини, її расово-етнічних і мовних підрозділів, основних господарсько-культурних типів та історико-культурних сфер, перших держав і цивілізацій крізь призму виникнення і розвитку релігійно-міфологічних уявлень».

Простежується чітка композиція видання.

Перша частина (Вступ до релігій європеоїдів) складається із 5 розділів, назви яких орієнтують читача в багатій проблематиці:

- Історія Всесвіту і людства крізь призму священних переказів,
 - Виникнення і розвиток європеоїдів з погляду сучасної науки,
 - Культ і боги євразійської доісторії,
 - Архаїчні божества-тотеми та їхні подальші долі;
 - Астральна релігія: основні божества і планети.
- Другу частину* (Релігії іберійсько-кавказьких і семіто-хамітських народів) складають розділи:
- Вірування й історія народів Кавказу,
 - Давні народи іберійсько-кавказького кола,
 - Народи і релігії Месопотамії,
 - Релігії Стародавнього Єгипту та інших «хамітських» народів,
 - Західносемітська і давньоарабська релігії.

Усього (разом із першою частиною) 56 глав розкривають унікальний і колосальний за охопленням і змістом матеріал, уперше запропонований і систематизований.

Видання композиційно вивірене і має особливість, яка відіграє роль своєрідної зав'язки для «непосвячених», інтригує читача. Г. В. Щокін привертає увагу до тієї «дивовижної обставини, що початок розвитку нинішнього світу (який відповідає актові біблійного “творення”) припадає в різних народів і цивілізацій приблизно на один відтинок часу» і, вслід за російською дослідницею Г. Єршовою, пояснює цю «загальносвітову норму» астрономічним загальнопланетарним явищем «перебування точки екліптики в день весняного рівнодення у доступних для спостереження межах смуги Чумацького Шляху... Отже, наведені вище дати створення світу приблизно збігаються з кінцем періоду перетинання Чумацьким Шляхом екліптики (або зодіакального поясу) в день весняного рівнодення, що й ознаменувало, на думку деяких дослідників, настання нової епохи в житті всього людства — епохи виникнення держав Стародавнього світу як у Старому, так і в Новому світі» [С. 22]. Вчений також припускає, що «образна картина Творення всього суцього Пернатим Змієм криє в собі філософське осмислення зародження життя на землі з Чумацького Шляху, хоч би якою парадоксальною здавалася ця теза. А таке філософське осмислення передбачає не тільки найвищий розвиток абстрактного мислення, а й наявність, збереження і примноження величезного масиву знань, широта і точність яких викликає нині подив і захоплення... Таким чином, стародавні цивілізації характеризуються насамперед цілеспрямованим утіленням космогонічної “прабатьківщини”, яке поєднувало космологічні, історичні та етно-

культурні цикли, а відправним пунктом для цих циклічних будов є, як правило, Чумацький Шлях, що перетинає коло зодіаку» [С. 22–23].

Розглядаючи виникнення і розвиток європеоїдів, автор відзначає, що «багато найважливіших етнокультурних процесів початку людської історії відбувалися на території сучасної України, де знайдено свідчення найдавнішої протописемності, відбитки першої у світі хліборобсько-скотарської цивілізації, а також індоєвропейської прабатьківщини», отже, щоб краще донести «джерела культури багатьох європеоїдних народів Євразії», подає етнічну праісторію України [С. 117].

Культура цивілізації взаємопов'язана і цілісна у вельми віддалених модифікаціях. Так, «нині є досить вагомі підстави вважати, що протоеламська, середньоазійська (намазгінська), протошумерська, зрубна і навіть протокитайська писемності мають спільні витoki, що зберігали свою цілісність ще в IV тис. до н. е.». Г. В. Щокін припускає, що, «можливо, на китайську систему писемності наклали свій відбиток і намазгінська, і індоєвропейська писемності зрубної культури» [С. 138]. Праця багата зіставленнями з даними археології, антропології, етнології, культурології, релігієзнавства тощо і, озброєна цим провідним методологічним принципом дослідження, в загальних рисах фактично реконструює основні напрями й етапи зародження, становлення й розвитку цивілізації. Нині не можна категорично твердити, як саме сталося людство, але наведені дослідження свідчать, що «необхідним життєзабезпечуючим підґрунтям архаїчних міфоритуальних комплексів було автохтонне населення території сучасної України, де розташоване найдавніше святилище Кам'яна Могила і де відбувався основний етногенез індоєвропейців» [С. 162].

Автор вважає, що «всі відомі нині релігійно-міфологічні системи різних часів і народів можуть мати загальне, дуже давнє джерело свого походження, що з часом зазнало різноманітних змін і взаємовпливів» [С. 165]. Звідси зрозумілий дослідницький інтерес до інтелектуально-духовного становлення всієї людської культури і особлива увага до феномену трипільської цивілізації. Розглянувши основні божества і планети астральної релігії, Г. В. Щокін доходить висновку, що розвиток релігійно-міфологічних уявлень упродовж усієї історії людства міг мати кілька етапів — «від первинного образу єдиного і передвічного Бога-Творця (архаїчного монотеїзму) через поділ цього образу на безліч іпостасей-функцій (політеїзм і багато в чому похідний від нього пантеїзм) до виокремлення серед безлічі різних божеств і духів головного бога пантеону (генотеїзм), подальший розвиток образу якого привів до повернення ідеї монотеїзму на якісно новому, духовно-філософському, рівні осмислення Буття» [С. 242].

Ознайомивши з кожною релігією, зосібна у другій частині видання, Г. В. Щокін фокусує увагу на світоглядних метаморфозах у Передній Азії, зокрема в Месопотамії та Ханаані, де переселенці-аккадці засвоїли і використали для власних потреб культуру іберійсько-кавказьких та індоєвропейських народів, у результаті чого, можливо, й почалася «битва богів» — протистояння різних груп божеств. Спричинити конфронтацію могло висунування переселенцями на перший план найвідповідніших для них богів й усунування колишніх глав пантеонів (у релігіях шумерів, хатів-хетів, хуритів). Загарбники могли замістити богів-захисників цих народів їх антиподами і наділити цих нових богів героїчними рисами та чеснотами попередників. Дослідник вочевидь наближається до вирішальної події в світоглядно-культурній історії цивілізації, що започаткувала світову політику, яка ведеться з тих давніх часів, зазначаючи, що «приписування новим (і часто протилежним) божествам героїчних рис їх благих попередників, почавшись при захопленні семітськими аккадцями шумерів, продовжувалось і в інших семіто-хамітських релігійних системах» [С. 560]. Така семітська політика «переодягання» запозичених у чужих культурах богів створила величезні труднощі, є «однією з головних складностей у розумінні сакральних персонажів» і становить не тільки минулу історико-культурну, а й сучасну проблему.

На прикладі західносемітської релігійно-міфологічної системи автор показав, що «досліджувані нами вірування не є чимось застиглим, раз і назавжди даним, а що вони виступають як системи, які постійно розвиваються і мають як своїх доісторичних попередників, так і сучасних продовжувачів». Один із шляхів розвитку може бути спрямований на досягнення духовності, інший — на матеріальні багатства і досягнення світового панування. Сіонізм ґрунтується на доктрині юдаїзму про так звану «богообраність» євреїв і прагне панувати на всій земній кулі. Мета сіоністів «суто прагматична, вузькокорислива і примітивно «земна», що видає, очевидно, їх багатовікові сподівання «поживитися за чужий рахунок» [С. 597].

Щоб протистояти експансії, треба знати її найглибші першоджерела. У цьому й полягає гострозлободенне значення другого тому дослідження Г. В. Щокіна. Автор наводить один із постулатів із «Сіонських протоколів»: «Наші філософи будуть обговорювати всі недоліки гоєвських (тобто неюдейських) вірувань, але ніхто ніколи не буде обговорювати нашу віру з її істинної точки зору, тому що її ніхто ґрунтовно не пізнає, крім наших, котрі не посміють видати її таємниці». Учений на шляху до істини і пропонує наукові результати.

Олександр НЕЖИВИЙ

● СПОГАДИ ТА РОЗДУМИ
ПРО «НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР»
В АКАДЕМІЧНІЙ НАУЦІ

● ГОЛОД І МОРЕ

● АСОЦІАЦІЯ БРАТІВ—
МУСУЛЬМАН: ВІД АЛЬ-БАННІ
ДО АЗ-ЗАВАХІРІ

Розстрілявши або вигнавши з роботи своїх генетиків у 1948 р., Україна змушена була запрошувати їх із Росії, де завдяки діяльності М. П. Дубиніна в Новосибірському Академмістечку створений могутній академічний Інститут цитології і генетики. У цьому Інституті М. П. Дубинін зібрав усіх вцілілих генетичних «зубрів» (П. К. Шкварнікова, Ю. Я. Керкіса, Н. А. Луткова, Р. Л. Берг, З. С. Нікоро, В. Ю. Тихонова, Н. А. Плохінського та ін.), об'єднав навколо них енергійну молодь і разом з Новосибірським університетом почав швидке відтворення генетичних кадрів.

Логіка розвитку науки змусила керівництво Академії наук України швидко відновлювати генетику в республіці. Запросили «варягів» із Новосибірська та інших міст. Без генетики Україна не могла розвивати сільське господарство, медицину, біотехнологію, оскільки це можливо реалізувати тільки на базі генетики. Без неї неможливо освоїти атомну енергію, космос, вирішити всі глобальні завдання людства. Якщо перша науково-технічна революція у ХХ ст. була пов'язана з фізикою атома, то друга революція — у ХХ–ХХІ ст. пов'язана з пізнанням гена.

Без генетики, без науки про охорону генів людини, людство не виживе в грізному світі мутагенів і канцерогенів. Недарма видатний генетик нашого часу академік М. П. Дубинін назвав ХХ ст. століттям космосу, атома і гена.

Президент Української Академії наук Б. Є. Патон звернувся до свого друга — Глави Сибірського відділення Академії наук СРСР, академіка М. О. Лаврентьєва з проханням прислати в Київ загін генетиків із Сибіру.

М. О. Лаврентьєв доручив підібрати групу кандидатів на поїздку в Київ професору П. К. Шкварнікову — видатному генетику, творцю відомих сортів пшениці для Сибіру («Новосибірська-67») й України (короткостеблові сорти). Шкварніков був свого часу заступником із науки в Інституті генетики у самого М. І. Вавилова. Репресований Т. Д. Лисенко працював головою радгоспу в Криму, поки його не покликали у Новосибірськ М. П. Дубинін. У Новосибірську він очолив лабораторію експериментального мутагенезу, деякий час був заступником М. П. Дубиніна, отримав Орден Леніна за сорт пшениці «Новосибірська-67». П. К. Шкварніков звернувся до мене у Владивосток із пропозицією переїхати в Київ і стати його помічником у відновленні генетики на Україні, зруйнованої Т. Д. Лисенком.

Після деякого опору з боку директора Тихоокеанського інституту біоорганічної хімії академіка Г. Б. Єлякова мене відпустили з Владивостока на мою історичну батьківщину. І от у квітні 1968 р., здавши свою

Спогади та роздуми про «національний фактор» в академічній науці

Уривки з книги Г. Д. Бердишева «50 лет на арене генетики»*.

Бердишев Геннадій Дмитрович народився 1930 р. у селі Каштаково Томської області. Після закінчення Томського медичного інституту працював науковим співробітником в Інституті цитології і генетики Сибірського відділення АН СРСР. Доктор медичних наук, доктор біологічних наук, професор. З 1971 р. — завідувач кафедри загальної і молекулярної генетики Київського університету ім. Тараса Шевченка. З 1991 р. — професор цієї кафедри, з 2001 р. — провідний науковий співробітник біологічного факультету зазначеного університету. Його наукова діяльність пов'язана з розробкою проблем охорони генофонду й екології.

трикімнатну квартиру Інституту (у ній Єляков оселив свого ученого секретаря Н. І. Уварову), я з трьома малими дітьми (Андрієм, Олексієм і Дмитром, який народився 1967 р.) прилетів у Київ. Б. Є. Патон обіцяв мені гарну трикімнатну квартиру, але його заступник з господарських справ В. П. Цемко схмічив і поселив у трикімнатну «хрущовку», пообіцявши гарну квартиру в елітному будинку для Інституту фізики АН УРСР (що будував син П. Шелеста), коли його побудують. Я прописався в цій «хрущовці» площею 36 м² і через три місяці пішов до В. П. Цемка вимагати обіцяну квартиру у Феофанії, де був побудований розкішний будинок для співробітників сина П. Шелеста. Але Цемко нагло сказав, що оскільки у мене в квартирі на одну людину припадає 5 м², за тогочасними нормами мене не поставлять

навіть на квартирний облік. Так я понад тридцять років і живу в розбитій малометражній квартирі в старому будинку, побудованому ще за Хрущова.

Крім П. К. Шкварнікова, я тісно співпрацював із професором Юрієм Петровичем Мірютою (1905–1976), кандидатом хімічних наук Сергієм Петровичем Коваленком, Степаном Івановичем Стрельчуком, який передчасно помер 1999 року. Вони приїхали з Новосибірська в складі нашого першого десанту генетиків і дуже допомогли нам із П. К. Шкварніковим відродити генетику в Україні після лисенківського погрому. С. П. Коваленко, вигнаний С. М. Гершензоном із Києва, і був обраний завідувачем лабораторії генетики в Інституті мікробіології АН Білорусії. С. І. Стрельчук разом зі мною перейшов на кафедру генетики і селекції Київського університету і як доцент працював на кафедрі

* Бердишев Г. Д. 50 лет на арене генетики (моя жизнь и гладиаторские бои, педагогика и наука, библиография). — К.: Фитосоцицентр, 2004. — С. 42–138.

до самої смерті. Він багато кури́в, тому в нього розвинувся рак легенів.

Ми з П. К. Шкварніковим організували Сектор генетики в Інституті ботаніки, який очолював академік К. М. Ситник, який тоді був віцепрезидентом і керував біологічною наукою на Україні. Заснували журнал «Цитологія і генетика», Українське суспільство генетиків і селекціонерів ім. Н. І. Вавілова, відновили кафедру генетики і селекції в Київському університеті. Я певний час працював старшим науковим співробітником у лабораторії експериментального мутагенезу у П. К. Шкварнікова, а потім, коли сектор генетики поєднали з Сектором вірусології і перевели знову створений Сектор молекулярної біології і генетики в новий будинок, який будували для Інституту радіобіології, я отримав відділ генетики індивідуального розвитку (15 осіб). У Секторі молекулярної біології і генетики мене обрали секретарем партійної організації і я, власне кажучи, став заступником професора С. М. Гершензона, якого Б. Е. Патон призначив керівником об'єднаного Сектора молекулярної біології і генетики. Опишу мою роботу в цьому Секторі детальніше.

Боротьба з претендентом на Нобелівську премію

Три роки роботи в Секторі затьмарилися боротьбою слов'янської частини співробітників із расистськими підступами директора цієї наукової установи проф. С. М. Гершензона. Розповім про «Герше», як ми всі його називали.

Відомий український учений-еволюціоніст І. І. Шмальгаузен як директор Інституту зоології мав могутню лабораторію, в якій група дослідників на чолі з Миколою Дмитровичем Тарнавським вивчала вплив тимусної ДНК на процеси рекомбінації у дрозофіли. Академія наук СРСР запросила Шмальгаузена очолити інший інститут, і він знайшов у Москві собі заступника в Київ — кандидата біологічних наук Сергія Михайловича Гершензона, який очолив лабораторію генетики Шмальгаузена в Інституті зоології. Гершензон, ознайомившись з науковими звітами групи М. Д. Тарнавського, не придумав нічого кращого, як опублікувати його результати під своїм іменем. Тарнавський, який надіслав свою статтю до друку раніше Гершензона, зумів опублікувати свої дані про вплив тимусної ДНК на рекомбінацію і мутації у дрозофіли на кілька місяців раніше за Гершензона. Він написав у партійне бюро заяву про плагіат С. М. Гершензона. Був величезний скандал, який друзі С. М. Гершензона, доклавши зусиль, залагодили. Як Тарнавський, так і

Гершензон продовжували свої публікації про мутагенну дію ДНК у дрозофіли, але вся міць єврейської частини Академії наук УРСР обрушилася на молодого вченого: не затверджували його наукові звіти, скоротили його помічників, і зрештою Гершензон вигнав його з Інституту зоології.

У Києві М. Д. Тарнавський роботу знайти не зміг. Гершензон, звинувативши ученого в антисемітизмі, заблокував його працевлаштування в будь-який біологічний науково-дослідний інститут столиці. Великими зусиллями М. Д. Тарнавський влаштувався на кафедру генетики і селекції сільгоспінституту в м. Біла Церква Київської області. Як розповіла дружина М. Д. Тарнавського — А. З. Драбан, професор архітектури, Гершензон почав тероризувати їх і у Білій Церкві — телефонні дзвінки з погрозою, пасквільні листи в ректорат сільгоспінституту, наклеп, плітки обрушилися на голову молодого вченого. Вигнавши його з Києва, розправившись із ним, Гершензон посадив усю лабораторію на вивчення мутагенної дії ДНК. Під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 р. Гершензон разом з Українською Академією наук перебував в евакуації, в Уфі. Тарнавський же добровольцем пішов на фронт, був поранений, контужений і напівінвалідом повернувся в Білу Церкву. Як розповіла мені А. З. Драбан, Гершензон, повернувшись з евакуації, продовжував переслідувати М. Д. Тарнавського і довів до інфаркту, від якого він і помер у розквіті творчих сил. Так загинув молодий талановитий слов'янський учений, першовідкривач хімічного мутагенезу Микола Дмитрович Тарнавський.

У 1948 р. Гершензон опублікував підсумкову статтю про мутагенну дію тимусної ДНК на дрозофілу. У співавтори він включив як померлого М. Д. Тарнавського, так і його найближчого співробітника Пантелеймона Онопрійовича Ситька. Через П. О. Ситька він забрав усі дані групи М. Д. Тарнавського, після чого спрямував свою ненависть на П. О. Ситька. Останній згодом теж помер від інфаркту міокарда, доведений до смерті переслідуваннями Гершензона.

Приїхавши з евакуації, С. М. Гершензон, залишаючись в АН УРСР, зайняв кафедру генетики в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Не допомогло його зречення від генетики, коли 1948 р. на одній із нарад мічурінців він заприсягся перейти в табір лисенківців і боротися з лженаукою генетикою. Його вигнали з університету, а в Інституті зоології він залишив дрозофілу і став займатися шовковичним шовкопрядом.

Чистою генетикою і селекцією в Києві займався лише один буряківник член-кореспондент АН УРСР 60-літній В. П. Зосимович, який і переконав президента Б. Є. Патона запросити з Новосибірського Інституту цитології і генетики групу генетиків на чолі з П. К. Шкварніковим.

Вперше я зустрівся із С. М. Гершензоном 1968 р., коли приїхав у Київ. У цей час П. К. Шкварніков був директором-організатором майбутнього Інституту генетики АН УРСР, керівником Сектора генетики у складі Інституту ботаніки АН УРСР, який очолював К. М. Ситник, віцепрезидент АН УРСР, який курував біологією. Приїхавши в Київ, я пішов представлятися К. М. Ситнику. Це був украй самовпевнений «організатор» науки, лисенківець за переконаннями. На вимогу президента АН УРСР, академіка Б. Є. Патона і наукової громадськості України, він знехотя дав згоду на організацію Інституту генетики, але приєднав його первісну основу — Сектор генетики — до свого інституту. Петро Климентійович Шкварніков зі своєю сибірською прямою і непохитною порядністю часто конфліктував з К. М. Ситником, який до мого приїзду прийняв рішення передати Сектор генетики в інший інститут. К. М. Ситник прийняв мене холодно і з явною антипатією, яку зберіг дотепер. Я знав про його образу на Сибірське відділення Академії наук СРСР, яке під час приїзду делегації українських учених не запросило його в Президію на нараду. Знав, що він інтригував проти свого вчителя — знаменитого вченого М. Г. Холодного (1882–1953), сповідував погляди Т. Д. Лисенка. На його антипатію я відповів взаємністю. Він зарахував мене старшим науковим співробітником у відділ експериментального мутагенезу П. К. Шкварнікова, ми холодно розсталися, потиснувши офіційно один одному руки.

Через інтриги К. М. Ситника сектор генетики завис у повітрі. Для вирішення його долі Б. Є. Патон запросив комісію з Москви на чолі з академіком В. А. Енгельгардтом, борцем за молекулярну біологію, особистого друга професора С. М. Гершензона. В. А. Енгельгардт зібрав кагал українських академіків (В. А. Беліцер, П. М. Костюк та інші), і вони вирішили об'єднати Сектор генетики і Сектор вірусології в Сектор молекулярної біології і генетики на чолі із С. М. Гершензоном. П. К. Шкварніков і співробітники Сектора генетики протестували проти цього рішення комісії, але К. М. Ситник переконав Б. Є. Патона в його доцільності. К. М. Ситник поширив чутки, що запрошений

сибірський генетик — склочник, негнучка людина, важкий у спілкуванні. Він влаштував Б. Є. Патону пряму лінію з Д. К. Беляєвим, і останній вилив на П. К. Шкварнікова величезну бочку дьогтю. Так сформувався клан вчених-генетиків і молекулярних біологів Москви, Києва, Новосибірська, який повів боротьбу з генетиками слов'янського походження у всіх республіках СРСР. Основною метою цього клану було захоплення академічних інститутів, кафедр провідних університетів країни. У Новосибірську керівниками й активними членами цього клану були Д. К. Беляєв, Р. І. Салганік, Д. М. Кнорре, їх «шістками» стали В. І. Євсіков, В. А. Ратнер. У Москві лідерами клану були В. А. Енгельгардт, Р. Б. Хесін, С. І. Аліханян, В. П. Єфроїмсон, син вірусолога Зильбера Кисельов, а «шістками» стали Е. Л. Свердлов, Шестаков і деякі інші.

У Києві на чолі сіоністського клану стояли академік В. А. Беліцер, професор С. М. Гершензон, В. В. Фролькіс, В. А. Кордюм, С. Б. Серебряний, «шістками» були С. С. Малюта, В. М. Моргун, обраний за це академіком, І. А. Шевцов, Т. І. Бужиевська і, як я недавно довідався, мій учень С. Н. Храпунов. Більшом в оці цього таємного сіоністського клану став академік Н. П. Дубинін, провідний генетик сучасності, директор головної генетичної установи СРСР — Інституту загальної генетики АН СРСР, член Національної Академії наук США. Н. П. Дубинін не розумів сіоністської небезпеки, він щиро запрошував в очолювані їм наукові установи вчених єврейської національності, які потім поєднувалися і починали свою безпринципну війну з ним на знищення. Він загинув у цій війні 22 квітня 1998 року.

Коли К. М. Ситник об'єднав Сектор генетики і Сектор вірусології в єдиний Сектор молекулярної біології і генетики АН УРСР, йому передали ще не зовсім добудований будинок поруч з Інститутом мікробіології і вірусології.

Упродовж півроку ми добудовували й освоювали цей корпус. Керівником Сектора молекулярної біології і генетики призначили С. М. Гершензона, який незабаром був обраний членом-кореспондентом АН УРСР. П. К. Шкварніков почав боротьбу з С. М. Гершензоном за те, щоб той організував для мене відділ генетики індивідуального розвитку. С. М. Гершензон пручався, дзвонив у Новосибірськ Д. К. Беляєву і Р. І. Салганіку довідатися, як я ставлюся до єврейської проблеми. Коли Р. І. Салганік приїхав у Київ і переконав С. М. Гершензона, що я не є антисемітом, що серед моїх друзів і родичів є євреї, а сам я був репресований, наро-

дився в заслання в Сибіру, він погодився створити для мене відділ у своєму Секторі.

26 жовтня 1968 р. я був обраний за конкурсом завідувачем відділом генетики індивідуального розвитку, зайняв сім модулів на п'ятому поверсі корпусу, обставив їх лабораторними меблями, приладами, прийняв перших трьох співробітників-слов'ян. Але більше ставок С. М. Гершензон мені не дав, хоча часом запрошував пити чай у своєму кабінеті і за чаєм обговорював наукові новини. Побачивши мою дружину — Тамару Борисівну Дячковську, брюнетку із зейських козаків, він чомусь вирішив, що вона єврейка і запропонував мені влаштувати її на роботу у відділ цитогенетики В. П. Зосимовича, який займався селекцією цукрового буряка (помер 18 січня 1981 року). Її зарахували старшим інженером і згодом, при оформленні пенсії, їй довелося брати довідку, що вона працювала за своєю спеціальністю ботаніка, а не інженером-електрозварювачем.

П. К. Шкварніков і С. М. Гершензон домовилися обрати мене секретарем партійної організації Сектора молекулярної біології і генетики, провели партійні збори й обрали мене на другу, після керівника Сектора, посаду в об'єднаному колективі. Він складався приблизно зі 100 чоловік Сектора генетики слов'янського походження і 100 співробітників Сектора вірусології (переважно євреїв). Згодом я довідався, що основним мотивом тут було прагнення С. М. Гершензона заручитися сприянням мого вчителя А. Н. Білозерського, який як віцепрезидент АН СРСР вирішував питання організації нових інститутів у галузі хімії і біології. С. М. Гершензон часто посилав мене в Москву до Білозерського просити сприяння в перетворенні Сектора молекулярної біології і генетики у відповідний інститут.

С. М. Гершензон використовував мою дружбу з віцепрезидентом АН СРСР А. Н. Білозерським, куруючим хімію і біологію, щоб я перетворив Сектор в Інститут молекулярної біології і генетики АН СРСР. Я кілька разів їздив до А. Н. Білозерського, переконав його в доцільності перетворення Сектора в інститут, підготував необхідні документи для цього перетворення і створення нового могутнього Інституту молекулярної біології і генетики АН УРСР. Поки я їздив у відрядження, С. М. Гершензон підкупив учня професора П. К. Шкварнікова — старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук В. В. Моргуна, який був також заступником секретаря партійної організації Сектора (тобто моїм заступником) обіцянкою зробити його завідувачем лабора-

торією й академіком і, користуючись його згодою, звільнив багатьох (понад 100 чоловік за рік) співробітників, слов'ян за етнічним походженням. На їхнє місце С. М. Гершензон взяв представників «малого народу», які захопили вчену раду Інституту і всі адміністративні посади. Наші скарги у відділ науки ЦК КПУ, президенту АН УРСР академіку Б. Є. Патону нічим не допомогли. Мало того, за схваленням Б. Є. Патона, С. М. Гершензон відправив на пенсію П. К. Шкварнікова і багатьох інших крифей вітчизняної генетики — українців за національністю (професори П. О. Ситько, Н. Н. Колісник та інші). С. М. Гершензон звільнив багатьох талановитих молодих учених-українців (А. М. Герасимчука, С. П. Коваленко, Я. К. Кішко та інших), узяв на їхнє місце вчених єврейської національності, полукровок і просто тих, хто співчував сіонізму. Йому допомагав в організації суто єврейського інституту академік В. А. Беліцер, головний радник академіка Б. Є. Патона з біології.

С. М. Гершензон став за руку приводити до мене наукових співробітників — дівчат і молодих людей єврейської національності, відкриваючи відповідні вакансії (А. А. Сирейську, М. В. Бартошевську, Моргунова та ін.). Мій відділ збільшився до 15 осіб, хоча С. М. Гершензону його тематика (молекулярно-генетичні механізми розвитку і старіння) не подобалася.

С. М. Гершензон був одним з активних переслідувачів Н. П. Дубиніна. У гоніннях на Н. П. Дубиніна брали участь президент Всесоюзного товариства генетиків і селекціонерів Н. В. Турбін, який вивчав гетерозис рослин, Д. К. Беляєв і підтримуваний ним київський селекціонер цукрового буряка І. Я. Балков, професор А. А. Прокоф'єва-Бельговська та ін. Захищали Н. П. Дубиніна деякі москвичі, кияни, зокрема завідувач лабораторією в Інституті цукрового буряка професор Н. А. Неговський.

Тоді почалися мої сутички з керівником Сектора С. М. Гершензоном із кадрових питань. За три роки моєї роботи в Секторі молекулярної біології і генетики він скоротив і звільнив понад 100 наукових працівників-слов'ян, зарахувавши на їхнє місце представників малого народу. Оскільки в 1970–1971 рр. я часто їздив у Москву до А. Н. Білозерського оформляти документи з перетворення Сектора в інститут, то мої обов'язки секретаря партійного бюро виконував старший науковий співробітник відділу П. К. Шкварніков, кандидат біологічних наук В. М. Моргун, який зрадив свого вчителя і перейшов на сторону С. М. Гершензона. Він підписував від імені партбюро накази Гершен-

зона про звільнення співробітників слов'янського походження.

Таким чином, разом із С. М. Гершензоном вони за рік вигнали 102 чоловік і навіть відправили на пенсію П. К. Шкварнікова. Моргун почав завідувати його відділом і швидко став членом-кореспондентом АН УРСР, а потім і академіком АН УРСР.

С. М. Гершензон мав звичку звільняти співробітників Сектора під час їхнього відрадження. Так він п'ять разів під час відрадження звільняв доктора біологічних наук професора Пантелеймона Онопрійовича Ситька, свого давнього наукового супротивника. Після моїх скарг Патону й у ЦК КПУ він його відновлював на роботі, щоб потім знову звільнити.

П. О. Ситько помер від інфаркту під час чергової сутички з С. М. Гершензоном.

Попри кадрові бої, зовні ми підтримували дружні стосунки. С. М. Гершензон мав потребу в моїй дружбі з віце-президентом АН СРСР академіком А. Н. Білозерським, без чийого благословення не можна було Сектор перетворити в Інститут молекулярної біології і генетики АН УРСР.

У цей час я познайомився з групою співробітників Інституту мікробіології і вірусології (Я. К. Кішко, Г. П. Гашко, В. В. Степанюк, А. П. Карпов та ін.), у складі якого був наш Сектор молекулярної біології і генетики. Усі вони раніше працювали в Секторі вірусології над вірусом ядерного поліедроза (ВЯП) під керівництвом С. М. Гершензона. ВЯП — це латентний ДНК-утримуючий вірус, геном якого вбудований у геном кліток хазяїна — гусениць шовковичного шовкопряда. Вони вводили шприцом у здорові гусениці шовковичного шовкопряда розчин РНК нормальних комах — і гусениці занедужували ядерним поліедрозом. Керівник праць професор С. М. Гершензон широко — у вітчизняній і закордонній науковій літературі — опублікував результати цих експериментів як доказ синтезу ДНК вірусу на введений вірусний РНК, тобто зворотної транскрипції. Гіпотезу про зворотну транскрипцію раніше за Гершензона висловлювали деякі американські вчені й у 1960 р. її підтримав С. М. Гершензон. Хоча він не виділив РНК-залежну ДНК-полімеразу, яка б каталізувала синтез ДНК на матриці РНК (це зробили американські вчені Темін і Балтімор 1972 р.), він почав заявляти, що відкрив зворотну транскрипцію. У газетах, науково-популярних журналах, у кіно і на телебаченні почалася добре організована, неймовірна за масштабами кампанія прославлення С. М. Гершензона як пре-

тендента на Нобелівську премію, як геніально-го вченого на кшталт А. Ейнштейна. Я на партійних зборах пожурив С. М. Гершензона за передчасну рекламу цілком не доведеного відкриття, чим викликав його неприборканий гнів і злість. Він почав звільняти співробітників мого відділу, намагався перешкодити захисту моєї докторської дисертації в Інституті фізіології АН СРСР у Ленінграді. Група співробітників С. М. Гершензона на чолі з доктором біологічних наук професором Ярославом Григоровичем Кішко була також не згодна з інтерпретацією дослідів свого шефа. Оскільки С. М. Гершензон і його співробітники не мали ультрацентрифуг та іншої сучасної техніки для виділення чистої полімерної РНК (він користувався молочними сепараторами), проведені ними досвіди Я. Г. Кішко та група його помічників пояснювала тим, що в розчин РНК потрапляли ВЯП і після ін'єкції РНК вони розмножувалися в гусениці, викликаючи захворювання ядерним поліедрозом. Коли вони звернулися по допомогу до мене, ми вирішили перевірити досвіди С. М. Гершензона і його співробітників (І. П. Кок та інших) на сучасній апаратурі. Використовуючи могутні ультрацентрифуги, ми виділили чисту РНК з гусениць, не заражену частками ВЯП, ввели її розчин у тіло здорових гусениць і отримали розвиток ВЯП. Ми вирішили розширити коло ін'єкційованих речовин у гусениць ядерного поліедроза: вводили розчини ДНК, різних ферментів — і завжди після цього розвивався ядерний поліедроз. Стало зрозуміло, що будь-яка ін'єкція викликає сильний стрес у гусениць, провірус ядерного поліедроза активується і комаха занедужує ядерним поліедрозом. Ми вирішили поставити контрольний досвід — вводили гусеницям фізіологічний розчин або навіть чисту дистильовану воду. І завжди ДНК-утримуючий вірус ядерного поліедрозу активувався і викликав загибель комах.

С. М. Гершензон вигнав професора Я. Г. Кішка і його однодумців із Сектора вірусології (вони почали працювати в лабораторії директора Інституту мікробіології і вірусології професора Московця). Згодом оголосив Я. Г. Кішка алкоголіком, а Е. А. Карпова — шизофреніком і почав їх усіяко переслідувати. Але якщо Я. Г. Кішко вижив і знайшов у собі сили протистояти С. М. Гершензону, то А. Е. Карпов зламався і був відправлений на пенсію. На мене С. М. Гершензон організував цькування, унеможливив роботу в Секторі молекулярної біології і генетики. Коли я робив 1971 р. доповідь на Президії АН УРСР (мою кандидату-

ру розглядали на посаду директора майбутнього Інституту молекулярної біології і генетики), С. М. Гершензон, К. М. Ситник і В. А. Беліцер, зібравшись після Президії в кабінеті Б. Є. Патона, намагалися вивалити мене в бруді, а кандидатом на посаду директора Інституту молекулярної біології і генетики обрано учня В. А. Беліцера — Г. Х. Мацука, який шойно повернувся з аспірантури від А. А. Баєва, найближчого помічника В. А. Енгельгардта.

К. М. Ситник і С. М. Гершензон з В. А. Беліцером почали проти мене війну, не обрали на посаду секретаря партбюро Сектора. Коли мене хотіли обрати головою профбюро Сектора, люди Гершензона бігали Сектором й агітували співробітників голосувати проти моєї кандидатури.

Мій відділ почали скорочувати, звільняючи співробітників або переводячи їх в інші відділи.

Захистивши, всупереч підступам С. М. Гершензона, докторську дисертацію в Ленінграді в Інституті фізіології ім. Павлова АН СРСР, я перейшов на роботу завідувачем кафедри генетики і селекції в Київський університет ім. Тараса Шевченка, де не було такого сіоністського засилля, як в Академії наук УРСР.

Таким чином, за порадою П. К. Шкварнікова, я перейшов на роботу в Київський університет завідувати кафедрою генетики і селекції, де до мене він працював завідувачим з 1967 року. У 1971 році мене обрали за конкурсом завідувачем кафедрою генетики і селекції, і відтоді до пенсії я працював у відомому своїми традиціями Київському університеті.

Про результати досліджень на шовковичному шовкопряді ми написали статтю і відправили в журнал «Цитологія і генетика», де редактором був П. К. Шкварніков, а я — член редколегії, як і С. М. Гершензон. Редакція журналу, підібрана П. К. Шкварніковим, схвалила нашу статтю й у 1972 р. її опублікували.

До цього часу вийшли праці Теміна і Балтімора про відкриття зворотної транскрипції. Їм присудили Нобелівську премію. С. М. Гершензон послав протест у Нобелівський комітет, доводячи, що він — справжній автор відкриття зворотної транскрипції. Президент АН УРСР Б. Є. Патон підтримував С. М. Гершензона в його претензіях на Нобелівську премію. Коли він прочитав нашу статтю, яка давала іншу інтерпретацію дослідів С. М. Гершензона і його прихильників, то розлютився, змістивши із посади редактора журналу П. К. Шкварнікова, який організував його в 1967 р., призначив редактором С. М. Гершензона, вивів зі складу редакції мене й інших учених слов'янського походжен-

ня, надавши С. М. Гершензону право вибору членів редколегії журналу. Той підібрав до складу редколегії вірних йому людей — і швидко перетворив міжнародний журнал у провінційне видання.

Лише через кілька десятиліть роботи в науці я зрозумів, що життя вченого — це безперервна боротьба. Форми цієї боротьби різноманітні. Насамперед це боротьба зі старими парадигмами, теоріями, концепціями, точками зору. У кожній теорії є свої прихильники, свої «бійці», які стоять на сторожі концепції. Щоб стару теорію замінити новою, доводиться боротися із захисниками старої парадигми, зачіпаючи їхні глибинні інтереси. Добре, якщо ця боротьба має академічний характер — поважна наукова суперечка, дискусія на сторінках наукових журналів, обмін листами, книгами з викладом своїх концепцій, сутички на наукових конференціях тощо. Оскільки сутність науки полягає в заміні старих поглядів новими, вчений весь час бореться. Часто прихильники старої або нової концепції об'єднуються для загальної боротьби. Виникає наукова школа, яка спільно розвиває нову концепцію, новий напрямок, новий метод пізнання. Кожна наукова школа прагне захопити наукові журнали, створити організацію вчених (академію наук, наукове товариство, асоціацію тощо), розширити лави своїх прихильників, так чи інакше обмежити можливості своїх супротивників. Особливої шкоди суспільству така школа не завдає, хоча прихильники застарілих теорій і парадигм можуть страждати і навіть піти з цієї галузі науки, іноді через самогубство.

Крім наукових шкіл, існують й інші форми об'єднання вчених. Найшкідливіша форма об'єднання вчених — це наукові клани. У науковому клані об'єднуються ті, у кого немає таланту вченого, того Божого дару інтуїції і передбачення, здатності діяти в тяжких пошуках, що властиво справжнім творцям наукових шкіл, які захоплюють своїми ідеями численних учнів і послідовників. Організаторами наукових кланів стають інтригани, не здатні до тяжкої лабораторної праці, любителі почестей, нагород, адміністративних посад. Найвищим науковим кланом СРСР стала Академія наук СРСР і її республіканські філії. Вона поглинула багато наукових шкіл, керуючи їхнім розвитком за своєю сваволею. Академія наук оголосила себе найвищою формою об'єднання вчених, покликаною керувати іншими науковими об'єднаннями. Члени Академії наук привласнили собі право вирішувати основні фундаментальні проблеми науки і суспільства, створили могутні при-

кладні (інженерні) центри. За це держава обси- пала їх різними матеріальними благами — висо- кою зарплатою і доплатами за членство в Ака- демії наук, державними дачами, машинами, різними преміями тощо.

Часто Академію наук у Росії і СРСР захоплю- вали чужоземці — німці, євреї, вірмени. Вони перешкоджали діяльності слов'янських учених, забороняли критику учених певної етнічної національності, наприклад, Ейнштейна.

Згадаймо Д. І. Менделєєва, якого Імпера- торська Академія наук не захотіла обрати своїм членом. Згадаймо кілька кораблів зі слов'янсь- кими вченими, філософами, поетами і письмен- никами, яких Ленін і Троцький відправили за кордон, відразу «відрізавши Росії голову». Зга- даймо десятки і сотні слов'янських учених, філософів, письменників, релігійних діячів, розстріляних комісарами в шкіряних куртках, висланих у ГУЛАГ, потоплених у баржах або під кригою.

Із Новосибірська в Київ у нашій особі приїха- ла вже готова наукова школа генетиків, яка не вжилася з новим директором Інституту цито- логії і генетики СВ АН СРСР «другим Лисен- ком», кандидатом біологічних наук Д. К. Бе- ляєвим. У Києві ми потрапили у вже сформова- ний науковий клан, де ідейним керівником був професор С. М. Гершензон. У цього клану була могутня організаційна форма — Академія наук УРСР, свої керівники, свої виконавці — без- принципні «шістки» слов'янського походжен- ня. Цей клан здавна відпрацював методи пере- мелювання кісток неугодних йому вчених.

Главою наукової школи, що переїхала, був професор П. К. Шкварніков — талановитий учений-генетик, людина непохитної мужності, непохитної чесності. Він не міг упокоритися з новосибірськими підступами Д. К. Бе- ляєва, виїхав із його вотчини зі своїми учнями, потра- пивши з вогню у полум'я. Професор П. К. Шквар- ніков мав величезний досвід керівництва бага- тонаціональними науковими колективами, був інтернаціоналістом, боявся навіть необереж- ним натяком скривдити якогось іногородця. Він не зміг змиритися з тією адміністративною сва- волею, яка чинилася в Академії наук України. Учений почав протестувати проти скорочення слов'янських кадрів і заміни їх іногородцями, проти невиконання обіцянок, даних йому керівником Академії наук у момент його запро- шення з Новосибірська. С. М. Гершензону тільки цього і треба було. Він розпустив плітки про «важкий» характер П. К. Шкварнікова, про його антисемітизм, про його слабкість до жіно- чої статі тощо. Врешті-решт президент АН

УРСР почав підтримувати С. М. Гершензона і перестав приймати П. К. Шкварнікова. Голо- вним виконавцем гонінь на П. К. Шкварнікова, його учнів і послідовників став віце-президент АН УРСР академік К. М. Ситник, який куру- вав біологію.

У світлому храмі вчення і науки

Не бажаючи витратити сили на боротьбу з кланом Гершензона, 1971 р. я перейшов на ро- боту в Київський університет.

Історія біологічного факультету Київського університету бере свій початок із кафедр бо- таніки і зоології, що входили у фізико-матема- тичне відділення філософського факультету Університету Св. Володимира. Першими завідувачами цих кафедр були німець Г. Бессер і поляк А. Анджейовський. З 1842 р. це відділення перетворюється в окрему кафедру сільського господарства і лісництва. У перші десять років лекції читалися переважно лати- ною і польською мовами. В імперський період на факультеті працювали такі всесвітньовідомі вчені-біологи: І. Ф. Шмальгаузен, С. Г. Нава- шин, М. М. Холодний, Н. Северцев, Ф. Доб- жанський. У радянський період — Г. В. Фомін, А. В. Палладін, Д. К. Зеров, Г. П. Маркевич, Д. С. Воронцов, А. Т. Ємченко. 1922 р. на базі фізико-математичного факультету утво-рюється факультет профосвіти Інституту на- родної освіти. 1921 р. — біологічні кафедри, бо- танічний сад, гербарні колекції і кадровий по- тенціал цих підрозділів були основою створен- ня біологічних установ знову організованої 1919 р. Всеукраїнської Академії наук. 1933 р. відновили Київський державний університет, де вперше був самостійно виділений біологічний (природничий) факультет. За університетським Статутом 1939 року на фа- культеті функціонували такі кафедри: 1) мор- фології і систематики квіткових рослин; 2) нижчих рослин; 3) зоології хребетних; 4) зоо- логії безхребетних; 5) біохімії; 6) фізіології тва- рин; 7) анатомії і фізіології тварин; 8) анатомії і гістології; 9) мікробіології; 10) дарвінізму і ге- нетики. Підрозділи і кабінети: Науково- дослідний інститут біології, 13 лабораторій, 8 кабінетів (зокрема біологічної літератури), му- зеї і гербарії, біологічна станція в Каневі. Термін навчання — п'ять років.

Після вигнання німців у жовтні 1944 р. до за- нять студентів були готові: зоологічний музей (проф. Артоболевський), ботанічний сад (проф. Фін), біологічний, геолого-гео- графічний і історико-філологічний факультети. З 1949 р. після сесії ВАСГНІЛ біологічний фа-

культет перейменованій на біолого-грунтознавчий, з 1954 р. — знову біологічний. Найбільше число кафедр на біологічному факультеті Київського університету було в 1947–1948 рр. — 17. З 2000 р. працює десять кафедр. П. К. Шкварніков відновив кафедру генетики в Київському університеті під назвою «Кафедра генетики і селекції».

«Університет — червоний, а ректор — Бєлий», — говорили в 70-і роки про Київський державний університет ім. Тараса Шевченка. Головний корпус колишнього Університету Св. Володимира пофарбований у кольори орденської стрічки Св. Володимира (червоний з чорним), а прізвище ректора — М. У. Бєлий. Він — відомий фізик, прекрасний організатор вищої освіти й університетської науки. В університеті мене підтримав перший проректор, академік Петро Григорович Богач, який запросив в очолюваний ним Інститут фізіології Київського університету завідувати лабораторією фізіологічної генетики. В університеті я почав працювати відразу ж після приїзду в Київ, тобто з 1968 р., за сумісництвом читаючи доцентський курс на відновленій нами кафедрі генетики і селекції, якою завідував до 1971 р. професор П. К. Шкварніков. Кафедра була бідною: два мікроскопи, друкарська машинка і термостат для сушіння насіння — от і все устаткування. Спираючись на підтримку П. Г. Богача, я зміг перетворити її в могутню кафедру загальної і молекулярної генетики. Через Держкомітет з науки і техніки СМ СРСР у Москві за допомогою А. Н. Білозерського я отримував щороку додаткове фінансування, завдяки якому облаштував кафедру сучасним устаткуванням, реактивами, створив при кафедрі лабораторію генетики індивідуального розвитку (у кращі роки в ній працювало до 60 співробітників). Кафедра і відділ фізіологічної генетики перетворилися у провідний центр генетичної освіти на Україні, викликаючи злість у С. М. Гершензона, який часто заходив на кафедру, пив з нами чай, а сам будував план захоплення кафедри своїми людьми.

На кафедрі мене прийняли доброзичливо — я з 1968 р. працював там доцентом, читав молекулярну і медичну генетику, онтогенетику, мене знали. Однак доцент Е. Л. Голинська, призначена в перехідний період виконуючою обов'язки завідувача кафедри, оголосила мені відкрити війну. Вона розраховувала, що я не витримаю її нападок і підку. Е. Л. Голинська — кандидат біологічних наук, талановитий педагог, автор двох підручників із генетики українською мовою. Вона керувала роботою наукового сту-

дентського гуртка, руками студентів робила собі докторську дисертацію з фітогемаглютинів. Студенти її любили, в неї було багато прихильників на факультеті, тому що вона працювала на кафедрі фізіології рослин з 1945 року. Під час війни була партизанкою, за свої подвиги нагороджена орденом і медалями. Маючи задиристий характер, продовжувала свій партизанський бій і в мирний час: не визнавала начальство, воювала з ректором Київського університету, деканами, завідувачами кафедр, навіть із секретарями ЦК КПУ, які відповідали за вузи і науку. Завідувач кафедрою фізіології рослин Д. І. Проценко позбувся її, перевівши доцентом на кафедру генетики і селекції, де вона тримала в страху всіх співробітників кафедри. Коли Голинська довідалася, що мене беруть завідувачем кафедри, то ходила з протестом до ректора Белого і декана біологічного факультету Б. Г. Новікова. Але ректор і декан, які довго терпіли її важкий характер, залишили протести без уваги. Знаючи мою боротьбу з С. М. Гершензоном, вона об'єднала свої зусилля з ним. Він узяв до себе в аспірантуру її заміжню дочку І. Карпову. Темою дисертації він призначив дослідження мутагенної дії ДНК у бактерій. Це була друга, крім зворотної транскрипції, ідея-фікс С. М. Гершензона, проти якої мені довелося вести бій. Коли я дружив із ним, він попросив мене вивчити мутагенну дію лососевої ДНК на аспергіллюс індуланс. Я з цікавістю взявся за роботу, ознайомився з літературою, приготував для досліджень привезені з Владивостока препарати лососевої ДНК, сформував колектив експериментаторів. У дослідженнях погодився брати участь і заступник С. М. Гершензона кандидат біологічних наук Ю. Н. Александров, кандидат хімічних наук С. П. Коваленко, який приїхав разом зі мною з Новосибірського інституту цитології і генетики. С. П. Коваленко — талановитий хімік і генетик, випускник Московського університету, Ю. Н. Александров був вихованцем Ленінградського університету і вважався офіційним заступником завідувача відділом молекулярної генетики С. М. Гершензона. Він, на протигагу своєму шефу, був чесним і принциповим ученим і часто конфліктував у наукових питаннях з С. М. Гершензоном. Провівши дослідження, ми не виявили мутагенної дії лососевої ДНК на аспергіллюс індуланс і опублікували на цю тему статтю в журналі «Генетика» у 1970 році. Стаття викликала гнів С. М. Гершензона. Він привселюдно звинуватив нас у невмінні експериментувати, затаїв злість на авторів статті. С. П. Коваленка він вигнав з Сектора молеку-

лярної біології і генетики і взагалі з України — той зміг влаштуватися на роботу лише в Білорусії, у Мінському інституті мікробіології. А Ю. Н. Александрову Гершензон кілька разів зривав захист докторської дисертації і зрештою відправив його на пенсію.

Якщо С. М. Гершензон якось змирився з нашою критикою його праць зі зворотної транскрипції і після 1972 р. ніколи не згадував більше про свій «пріоритет», то цю статтю в «Генетиці» він не міг мені вибачити. Наші результати підривали його претензії на чергове відкриття мутагенної дії хімічних сполук.

Батьком С. М. Гершензона був видатний російський пушкініст М. О. Гершензон, який за допомогою бон і дядьків дав своєму сину гарну домашню освіту. С. М. Гершензон добре знав кілька європейських мов, вільно говорив англійською мовою, уважно читав генетичні журнали Заходу, листувався з багатьма відомими вченими за кордоном. Ще на світанку своєї наукової діяльності розробив власний метод робити відкриття в науці. Він вибирав якусь не вирішену через відсутність об'єктивних умов (недосконалість устаткування, методів дослідження тощо) проблему науки, сам без помічників ставив примітивні досліди (наприклад, замінюючи ультрацентрифугування, через відсутність могутніх центрифуг, молочним сепаратором), «вирішував» цю проблему, публікував у солідних журналах серію статей про свої «відкриття». Його друзі-журналісти і взагалі працівники засобів масової інформації як за командою влаштовували вшанування автору «відкриття», прізвище Гершензона гриміло в СРСР і потім на Україні. Він раніше за американця Френкель-Конрата «зібрав» із білка і нуклеїнової кислоти живий вірус, хоча технічний рівень української біології відставав від американського років на сто. Учений «відкрив» трансдукцію в еукаріот, хімічний мутагенез, зворотну транскрипцію, стрибаючі гени тощо. Хоча жоден серйозний дослідник не сприймав ці «відкриття» С. М. Гершензона, однак дивіденди вони йому принесли чималі. Він став академіком АН УРСР, отримав державну премію України, диплом на відкриття мутагенної дії ДНК, багато орденів і медалів. Спираючись на свої регалії, скільки він погубив молодих учених — українців і росіян, довів їх до смерті, вигнав з роботи!

Він зробив єврейськими два академічні інститути, які стали готувати кадри винятково єврейської національності. Усе це йому вдалося зробити за допомогою єврейських організацій Росії й України, спираючись на підтримку

керівництва Академії наук спочатку СРСР, а потім України, використовуючи допомогу куплених «шісток» слов'янського походження.

Оскільки я пішов з його павукових тенет у Київський університет, де ректор М. У. Белий не допускав єврейського расизму, культивував інтернаціоналізм і слов'янську єдність, С. М. Гершензон понад десять років не міг знайти підходів до очолюваної мною кафедри. Раніше він був завідувачем цієї кафедри, ми запрошували його, П. К. Шкварнікова і всіх інших колишніх працівників кафедри на різні ювілеї, свята, пили з ними чай, фотографувалися, ледве не обіймалися і не цілувалися. Усі ці роки він вивчав обстановку в університеті, на кафедрі, плануючи складну комбінацію завдання нищівного удару. Разом з К. М. Ситником він почав скрізь кричати, що університет готує слабкі кадри генетиків. Вони навіювали цю думку президенту АН УРСР Б. Е. Патону, який, однак, нас ніколи не критикував, тому що на нашій кафедрі вчилася його дочка Євгенія Борисівна Патон. Я був її науковим керівником і вона розповіла батькові про те, що рівень навчання на нашій кафедрі був високим, не нижчим, ніж у Московському або Ленінградському університетах. Ми викладали, наприклад, вперше у світі курс біологічної інженерії, курс охорони генофонду і багато інших найсучасніших генетичних курсів. Звіти кафедри заслуховували на Президії Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. Н. І. Вавилова (УТГіС), президентом якого був український академік А. А. Созінов, обраний директором Інституту загальної генетики в Москві. Президія давала прекрасні відгуки про рівень викладання і підготовки кадрів на нашій кафедрі. Всі провідні генетики України — вихованці нашої кафедри. Навіть директор Інституту молекулярної біології і генетики академік Г. Х. Мацука неодноразово відзначав високий рівень підготовки випускників нашої кафедри, багато з яких трудилися у нього в Інституті.

На кафедрі з часів П. К. Шкварнікова працювали члени Президії УТГіС, а я був кілька термінів першим віце-президентом цього товариства, фактичним його керівником (президент А. А. Созінов мешкав у Москві). Ми влаштовували з'їзди, друкували тези доповідей, монографії, збірники праць. Нас підтримували всі генетики і селекціонери республіки. Але Гершензон все ж таки знайшов наше слабке місце і завдав кафедрі нищівного, як він вважав, удару.

(Закінчення в наступному номері)

Тарас ПОЛКОВЕНКО,
кандидат філологічних наук,
заступник директора Центру
з вивчення проблем глобалізації
та встановлення нового світового
порядку Інституту культурологічних
і етнополітичних досліджень МАУП

ГОЛОД І МОРЕ

(Бердянський р-н,
Запорізька обл.,
1932–33 рр.)

Українська історія пам'ятає не одну трагічну подію, серед них і голод 1932–33 років.

Упродовж останніх десятиліть дослідники голодоморів провели значну пошукову роботу [1]. Записали чимало спогадів очевидців.

Звичайно, дослідницька робота триває і нині. Проте дедалі менше залишається тих, хто може ще раз пригадати ті страшні події, звернутися до нащадків і попередити їх історією свого власного життя про те, що ніколи не повинно повторитися. Тим більше, у масштабі цілого народу.

Територіально вибір для збирання фактажу про голод 1932–33 рр. не став випадковим. Приморський край дослідники і досі вивчали мало [2]. Потрібно було з'ясувати значення

моря як джерела для існування цілого регіону, виникало прагнення дізнатися про мотиви, які спонукали людей мігрувати сюди у пошуках порятунку від голодної смерті.

Під час опитування людей, припущення про те, що море допомагало зберегти життя мешканців приморських районів підтвердилося. Проте стали відомі деякі суперечливі деталі міграції у Приазов'я людей, які йшли сюди з віддалених міст і сіл шукати порятунку від голодної смерті. Найжахливішим виявилось те, що люди шукали порятунку, проте знаходили, в основному, смерть:

- деякі приходили сюди, не витримуючи мук голоду, кидалася їсти викинуту на берег рибу і помирали від отруєння;

- частина потрапляла до тих, хто співчував голодуючим і давав їсти. Але виснажений організм не витримував такого навантаження, і голодні люди помирали від запалення шлунку чи завороту кишок;
- дехто приходив до баркасів, які належали місцевим артілям і займалися рибним промислом, з надією отримати хоч трохи риби, але рибалки проганяли страждених, оскільки мали забезпечувати їжею свої власні сім'ї;
- згодом озброєні представники місцевої влади переслідували голодних чужинців, які, на їхню думку, були «антисоціальним елементом»;
- тільки діти викликали співчуття у приморських жителів і тому не голодували, а згодом розносили звістку про своє спасіння біля моря, приваблюючи нові групи голодних людей із віддалених сіл і міст; і все повторювалося спочатку.

Скільки померло українських селян від голоду в 1932–1933 роках? Точних відомостей немає. Кількість жертв можна підрахувати приблизно, манівцем [3; 4]. Наприклад, відомо, що тільки 1933 року українські школи не дорахувалися близько 300 тис. учнів. Відомо також, що у сусідній Білорусії від 1926 до 1939 року населення збільшилося на 11,3%, а в Україні за той самий період зменшилось на 9,9% або на 3,84 млн жителів. Переписи населення в 1926 і 1939 роках виявили такі кількісні дані:

<i>Переписи</i>	<i>Всього в СРСР</i>	<i>В Україні</i>
1926 р.	147 627 900	31 195 000
1939 р.	170 557 100	28 111 000

Якщо припустити, що за нормальних умов (коли б не було голоду) населення України зростало б так само, як і в усьому СРСР, то на 1939 рік населення в Україні мало б становити близько 36 млн, на 8 млн більше, ніж виявив перепис. Тому існують твердження, що під час голодомору в Україні померло близько 8 млн жителів. Це не зовсім правильно з двох причин: деякі люди не вмерли, а втекли з України в інші республіки; у перепис врахували і тих, хто за звичайних умов мав народитися, але не народився. Тому більшість дослідників наводять менші числа жертв.

Іншим способом підрахунку загиблих від голоду є можливість приблизно порахувати могили людей, які з'явилися під час голодомору, але розташовані осторонь від поховань жителів того чи іншого села. Загиблих від голоду чужинців так, в основному, і ховали. Є інформація і про масові поховання недалеко від морського берега тих, хто їв сиру рибу і від цього помер. Коли море підмиває чергову ділянку берега, то часом у зсувах ґрунту відкриваються кістки похованих у такий спосіб людей.

Нещастя, які приніс українському народу голодомор:

- умертвив кілька мільйонів безвинних українських людей;
- завдав мук і страждань майже всім українським селянам;
- викоренив з українського селянства трударів;
- затримав процес утворення суверенної держави українців;
- зробив українців боязкими, слухняними і мовчазними.

Навіть нині, після сімдесяти років від часу трагедії голоду, більшість людей, які надавали інформацію про голодомор у Приазов'ї, відмовлялися називати свої прізвища. Хіба це не наслідки поселеного ще тоді в їхніх серцях страху і зневіри у завтрашньому дні?

Ось деякі свідчення.

* * *

1. Із сіл люди приїжджали сюди, на море, до риби, рибою спасались. А які дуже голодні були, наїлися риби та тут і полягали, померли, які невідомо скільки днів голодні були. Від голоду понаїдалися тільки і померли тут. Свекор і свекруха жили отут і таке розповідали.

2. У голод ми лободу мололи, варили, ліпили коржики. Тоді, правда, корову держали, ар'ян робили. Обмажеш ото (*коржики вмочували в сироватку з-під кислого молока і їли.* — Т. П.). Оті кочерьожки із качанів били, тоже готовили, мололи, готовили хліб. А жили ми за 50 км звідси.

3. Кажали, тільки не знаю, чи в 33-му, чи в 47-му році, люди оце так «вижили»: ідуть по березі, де риба викинута. Вони наїлися риби

та й тут же падали з голоду (*помирали*. — Т. П.). Бо не можна ж, адже голодні. А риба сира, не варена, без солі, ніде ж і солі не було. Це батьки згадують той голодомор. І риби в нас було багато всякої, і красна була, і ікра чорна, і судаки. А солі не було. І наша мама, було, бере ту рибу, бреде в город ілі в Осипенку, тут село рядишком, міняла на сіль, на муку там, на олію, що в кого було. Люди таким, як кажуть, чудом виживали.

4. Голодомор бил ето іскусственный, понимаєте? Сделано для народа, чтобы народ вимер. Правітелі сделали, а більше я нічого не знаю, це так од родітелей я чула. А хто це таке організував — я не знаю...

5. Про 33-й? Ну що розказати вам? Дали людям зерно, розщиталися з людьми за роботу. Моя тьотка работала трактористкой, дали зерно, всьо, потом пришли все одбирали, даже еслі на столі стояла кружка пшона, то ту забирали. Так воно й було. У нас тут люди приходили сюда, до моря, спасатися. Он у нас берег обвалюється, і там видно, що молоді — усі зуби цілі у скелетів — там вони і вмирили на березі. Вони приходили, риби наїдалися й вмирили. А з Краснодара до нас одна женщина с девочкой прийшла, мама розказує, що прийшла сюда і рибину дохлу принесла. Мама каже: «Подожди, я корову здою та покормлю». Спасались люди тут, возле моря. Да, йшли люди сюда спасатся. Так не хочеться балакати, розказували скільки страшного... Тьотка трактористка, що зерно ж одібрали в неї, вона ще куди-то заховала. Ото ми й прокормилися якось. Не ми, а мама. Все було. Вони зробили так, що приходять у дом: де що бачать — все вишкрібали, перетрушували всі тряпки, все, забирали до крихотки, до крихотки все нада було забрать. Це на Житомирщині. Я просто чула від мами, що мама розказувала, а мама ж 19-го року, а це ж 33-го було. У них була сусідка баба Пріська. Вони, каже, так жили, наче трошки багато, а потім в них тоже все забрали, все вибрали і, каже, сусідська дівчинка прийшла туди (вона вже набрякша була) і з теї хати не вийшла. Вони її на піч загнали, задали і в боняку зварили. І оце, каже, вони з цього вижили. Боже, скільки там людей загинуло! Каже, там був такий дід Трохим, то, каже, погрузили його на віз, от іде підвода, та, що збирала всіх мертвяків, каже, кинули його на той віз, а він, каже, рукою дригає: «А я, Гаврило, я ще живий» (оце я запам'ятала такі імена). А той: «Все рівно помреш».

6. Єдинственно, що ми вижили за щьот моря. Люди йшли сюда і вже ділилися, хто чим міг. Продавали жмих (тільки вижимали на рибій жир, і то жмих). А то били, ганяли людей, не давали нічого. Глитаї, як їх називали. І самі ж местні. Люди отак іздівались над такими, над цими. Не, ну як, местні? Да, местні, ізбрані, при любій власті позгрібають усе зерно, все на світі. При любій власті живуть. Прийдуть ті, прийдуть ті — вони й там, і там успівали, такі подлі люди. А у 1921-ом ото ж їх і поназидали глитаї. Молоді хлопці, ну голодні, десь вкрали там пшона і їх вивели на берег всіх і постріляли, і під льод пустили, а дід мій ходив собирав, мого дядька він зібрав, знайшов — його викинуло море — похоронив. Так що получилось? Оці всі, що людям зло робили, що розстріляли оцю молодьож — один сказився, що собака скажена (Бог наказав так, наверно), він сказився од сказу, здох, можна сказать. Один пішов косить пшеницю (молотілка тоді була — це в 1921-ом) і дочкі своїй обрізав руки. Остальні всі: той умер од рака, то од дикої старості, що він там згнив живійом. Всі оті люди були наказані, ті, що все це робили. Оце таке.

7. Дітям під час голоду, якщо вони приходили до баркасів, рибаки давали трохи риби.

8. Мати у 10-річному віці працювала під час голоду, як інші діти. Одержувала за це пайок. Пайок складався з картоплини і шматка хліба. Вона працювала удвічі більше, одержувала подвійний пайок. Один з'їдала сама, один несла додому.

9. На Украине голодали, и в Росии. Мне уже 84 года, и считайте, все знаю: и как границы закрывали, и все. Вот как. Голод был смертельный, потом, после голода, был брюшной тиф. У нас вот так. Один останется ребенок дома. Тогда же рожали помногу, а все умирали. Смертельный голод был. Вывозили потом. Мы на Дальнем Востоке, город Благовещенск, село Марково. Да, да. Всех захватило.

10. Мені було, конешно, у 33-му восьемь год, а 25-го году. А що було? Голод. Голодували ми. Тільки я не знаю, чи воно получчало чи похужало. Я не могу вспомнить нічого. У моєї матері було четверо дітей. Батька не було — умер. Мені було 9 місяців. Так що ми розкошно не жили — у нас страданія одне було, переносили всяку жизнь. Таке не забу-

вається. Ну, конешно, я сама менша була, і то я мало чого помню. Шо дитина там соображає? Ну, що я, дівчина: нада одіться і обується, і нема у мене ніде нічого. Люди — на море. Рибалють мужчини, в кого єсть і рибка. А мати? Щось упаде їй — що там їй упаде — на продаж брала, і ото так перебивалися. Коровка, правда, була. Ой, чим ту корову бедну кормили! По посадках ходимо, рвемо ту — не траву, а зимою — сіно те. Ото так і перебивалися: то те, то те. Мати юбки длинні шили і вообщо — хороша одежа в неї була. Найбільше ото її 33-го года і спасало. У це врем'я вона продавала своє барахло, було батькове кільце, було її кільце, були в неї серги. То й сдавала в Торсін. Ну, оце так вона, в 33-му. Довго страдали люди — до 36-го году, по-моєму. А тоді получчало. А тоді, тут тобі, на тобі, война. І оце нам така жизнь.

11. Наших дітей під час голоду підгодовували сусіди. А було й таке: у холодну пору року дітей виганяли з хати, забирали в них одежу. По хатах топили кураєм та соломою.

12. 33-го як була голодовка? Так, у нас тут Азовське море. Так, до нас сюди їхали тачками з усіх сіл, з району, області і ото міняли все: у кого що було, яка одежа. Міняли усе, що могли, на тачках. Ну, я не бачила, як оце пухлі, мертві. А у нас тоді оце ж рибу ловили. Тоді була тюлька. Баркаси там, баркаси такі були здоровенні. Ми називали «баркаси»: в них туди тон 5–6 тюльки входило.

(Записано від Пампури Ганни Дмитрівни, 1929 р. н., Мацухи Євдокії Петрівни, 1924 р. н. та інших жителів села Новопетрівка (Бердянський р-н, Запорізька обл.), які побажали не називати свої прізвища).

* * *

Люди прагнули жити, виховувати дітей, на решті — будувати краще майбутнє. Натомість народ зазнав підготовленого у кремлівських кабінетах і приведеного в дію центральним партійним апаратом голодного удару. Кількість жертв досі ніхто не визначив остаточно. Та й навряд чи це вдасться зробити взагалі. Проте й перемоги, і трагедії нації потрібно пам'ятати. Для цього є певні можливості. Насамперед — це робота тих державних і недержавних установ, організацій, навчальних закладів, дослідницьких підрозділів, які займаються вивченням історично значущої

проблематики такого важливого в загальнолюдському масштабі питання, як голодомори в Україні, їх реального підґрунтя, фактичного перебігу подій, документально підтверджених наслідків.

Нині в Інституті культурологічних та етнополітичних досліджень Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ) триває робота, пов'язана з підготовкою та виданням енциклопедичного словника «Голодомори в Україні ХХ століття». Готові до друку статистичні матеріали, аналітичні статті, свідчення очевидців. Для томів енциклопедії створили унікальний понятійний апарат, який дасть змогу по-новому висвітлити досліджувану проблему.

Пам'ять людську не можна залякати, примусити мовчати чи знищити. Голодомори — це сторінки, які не вирвати із книги пам'яті українського народу.

Література

1. Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць. — 2003.
2. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К., 1990.
3. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933: 36. документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1993.
4. Чорна книга України: 36. документів, архівних матеріалів, листів, документів, статей, досліджень, есе. — К., 1998.

Асоціація братів- мусульман:

від аль-Банни до аз-Завахірі

Фарид Юсеф АЛВАШ,
доктор історії філософії,
зав. кафедри арабістики
Українсько-Арабського інституту
міжнародних відносин ім. Аверроеса

Нинішня система міжнародних відносин має, в основному, світський характер. Проте релігійні погляди того чи іншого народу відіграють певну (іноді — істотну) роль як у внутрішньополітичному житті окремих країн, так і у розвитку міждержавних зв'язків. Багато фактів свідчать про те, що за останні десятиліття ХХ століття в різних країнах світу відчутне посилення релігійності населення й активізація релігійних рухів.

Зростає кількість міжнародних релігійних організацій і фондів, а також релігійних рухів, орденів, партій і сект, діяльність яких має міжнародний характер. Деякі міжнаціональні й міждержавні конфлікти мають відверто релігійне забарвлення. Все це дає аналітикам привід зробити висновок, що релігійний фактор стає важливою складовою міжнародного життя.

Що ж до світових релігій сучасності, то нині найбільше говорять і пишуть про іслам — друга за чисельністю послідовників (після християнства), що її сповідують, за різними підрахунками, від 1 до 1,5 млрд людей у 127 державах світу. В українському суспільстві інтерес до ісламу зумовлений тим, що це релігія значної час-

тини населення України (кількість мусульман на території України, за різними даними, становить більше одного мільйона осіб).

Існує багато ісламістських рухів: від досить поміркованих, які хоча й критикують державну владу, але готові йти з нею на компроміс, представлені у владних структурах (у парламенті, навіть в уряді), до екстремістських, які діють у підпіллі й використовують методи терору. Низка ісламістських організацій має досить складну структуру: в одній і тій самій організації можуть бути підрозділи, що використовують мирні, легальні методи роботи, і законспіровані структури, що вдаються до терору. Наприклад, єгипетські радикально-терористичні угруповання Аль-Джамаа аль-ісламія й Аль-Джихад є структурними підрозділами основної організації ісламістів Єгипту — Асоціації братів-мусульман. Попри розмаїття методів і програм ісламістських рухів, основна мета в них, однак, спільна — відродження ісламського світопорядку.

Цю статтю присвячено згаданій вище і, мабуть, одній із основних мусульманських організацій — Асоціації братів-мусульман, вчення якої є базою для більшості сучасних ісламістських екстремістських організацій.

На думку ідеологів-ісламістів: «для того щоб дати відсіч впливу західної культури й відродити істинно мусульманську культуру» [1, с. 23], в Єгипті у березні 1928 р. створили релігійно-політичну організацію «Асоціація братів-мусульман» (джам'ийат аль-іхван аль-муслмін). Її засновниками були шейх Хассан аль-банна (1906 — 1949 р.) і шість його однодумців: Хафіз Абдуль-Хамід, Ахмад аль-хасарі, Фу'ад Ібрагім, Абдур-Рахман Хасабалла, Ісмаїль аль-'із і Закі аль-магрібі, які «вирішили стати воїнами ісламу, захисниками мусульманської умми (громади)» [1, с. 66]. І відповідно до рішення Хасану аль-Банни, ця група однодумців була названа «братами-мусульманами» [1, с. 66–67].

Хассан аль-Банна народився в Єгипті в родини вчителя, закінчив школу дар аль-улум й одержав диплом учителя. В 1918–1928 рр. він брав активну участь у діяльності суфійських братств, у антиколоніальному русі в Єгипті. Від заснування асоціації братів-мусульман і до своєї смерті був її верховним наставником (аль-

муршід аль-'амм). На формування поглядів й ідеологічних принципів Хассана аль-Банни великий вплив мали праці Абу Хаміда аль-Газалі, а також вчення мусульманських просвітителів й ідей салафітів XIX — початку XX століть (Джамал ад-Діна аль-Афгані, Мухаммада Абдо, Рашида Ріди, Абдеррахмана аль-Кавакібі).

Не виходячи за межі суннітського ісламу, Хассан аль-Банна розвинув ідею панісламізму аль-Афгані й Ріди, в основі якого — вчення про те, що іслам забезпечує наднаціональну й надкласову спільність його прихильників. Панісламісти прагнули пристосувати свою ідеологію до завдань антиколоніальної боротьби. Однак проповідь об'єднання на основі ісламу неминуче суперечить ідеології буржуазного націоналізму націй Сходу, що формувалися з ідеями патріотичної єдності населення окремих держав. У результаті панісламізм на початку XX століття поступово втрачає антиколоніальну спрямованість, його використовують переважно в реакційних цілях як знаряддя агресивної політики турецького султана, а потім і младотурків.

Водночас Хассан аль-Банна розробив концепції мусульманської держави й джихаду. На його думку, ідеальним державним устроєм є той, що був за пророка Мухаммеда й перших (праведних) халіфів. У ньому важливе місце посідає ідея халіфату як форми міжнародного устрою мусульманського світу. Зазначимо, що ісламська концепція світового порядку виходить із поділу народонаселення світу на дві групи: мусульманська громада — «умма» і решта людей. «Дар аль-Іслам» (світ ісламу) — країни, у яких діє ісламська форма правління. Захист світу ісламу є священним обов'язком кожного мусульманина. «Дар аль-харб» (світ війни) — держави, що оголосили війну мусульманам, а також держави, які можуть стати джерелом будь-якої загрози для світу ісламу. «Дар аль-сульх» (світ договору про мир) — держави, у яких влада перебуває в руках неворожих, примирених правителів (2, 2:190 — 195; 8:57 — 63).

Діяльність асоціації братів-мусульман і Хасана аль-Банни до його смерті в 1949 році можна ділити на три періоди.

Перший період (1928–1939 рр.) характеризувався інтенсивною благодійною й просвітницькою роботою для поширення ісламу і його вчення [3, с. 25; 4, с.18]. Про-

водилися лекції й уроки в мечетях і будинках, випускалися газети, журнали й інші видання у вигляді послань (рісала) [4] для поширення не тільки в Єгипті, а й в інших арабських країнах: Алжирі, Ємені, Сирії, на Аравійському півострові. Також члени асоціації активно проводили в Каїрі семінари й науково-практичні конференції.

Другий період (1939–1945 рр.) ознаменувався інтенсивною організаційною роботою зі створення осередків асоціації. Хасан аль-Банни використав зручний момент зайнятості єгипетського уряду й англійського колоніалізму Другою світовою війною, створив організаційні осередки асоціації братів-мусульман. Вона мала складну й розгалужену структуру, що включала воєнізовані формування. Також у цей період було створено закордонні філії асоціації в більшості арабських і мусульманських країн. У красномовних листах до народу Хасан аль-Банни закликає до відродження мусульманської духовної культури, мусульманського способу життя, вважаючи, що лише іслам може врятувати не тільки мусульманський, а й увесь світ [4, с.11–79].

Третій період (1945–1949 рр.) — один із найважчих в історії асоціації братів-мусульман. Для нього характерно, що члени асоціації переходять до антиурядових й антиколоніальних дій, тому уряд вживає проти них репресивні заходи.

Так, після Другої світової війни в 1945 р. асоціація «вимагала від єгипетського уряду скасування англо-єгипетського договору 1936 року» [5, с. 28–29] — про дружбу й союз із Англією терміном на 20 років. Згідно із договором припинялася військова окупація Єгипту, а Англія мала право тримати війська в районі Суецького каналу. У разі війни єгипетські порти, аеродроми й засоби зв'язку переходили в розпорядження англійського військового командування. Єгипет був зобов'язаний радитися з урядом Англії у питаннях зовнішньої політики. Офіс англійського військового комісара в країні перетворено на британське посольство. За договором було узаконено необмежену еміграцію єгиптян до Судану і право Єгипту використовувати свої війська на території Судану. Крім того, передбачалося скасування в найближчому майбутньому встановленого ще за часів османського панування в Єгипті режиму

капітуляції (нерівноправних договорів), що надавав іноземцям низку пільг і привілеїв, а також змішаних міжнародних судів для того, щоб іноземці й іноземні компанії підкорялися єгипетському законодавству, особливо у сфері податкової й фінансової політики.

Зазначимо, що після Другої світової війни асоціація перетворилася на потужну опозицію офіційній владі. До 1946 р., за даними асоціації, вона мала понад 5 тис. відділень і налічувала понад 500 тис. членів, та ще більшу кількість прихильників. Цього ж року члени асоціації організували масові мітинги й демонстрації, внаслідок чого «їхній головний центр (штаб) у Каїрі було блоковано єгипетською владою, і багато членів асоціації було арештовано» [5, с. 43–44]. Поступово всередині організації, під впливом урядових репресій, виділяється екстремістське крило. Наприкінці 40-х років асоціація братів-мусульман перетворюється на екстремістську організацію, що використовує в боротьбі терористичні методи.

У лютому 1949 р., невдовзі після вбивства членами асоціації братів-мусульман прем'єр-міністра Єгипту Махмуда Нукраші, її лідера — Хасана аль-Банни — убили агенти єгипетської таємної поліції, а члени асоціації зазнали репресій [6, с. 32–33].

Час правління Хасана аль-Банни для асоціації — найплідніший в її історії, адже цей лідер зміг створити всі необхідні організаційні структури асоціації, а також налагодити зв'язок з масами через «захист інтересів народу й надання громадянам матеріальних безкоштовних послуг у різних соціально-економічних сферах» [7, с. 34; 8, с. 63]. Ісламську діяльність він вважав найважливішою. На його думку, лише через засвоєння народом ісламських цінностей відбудеться відродження країн ісламу.

Однак, незважаючи на його велику роль у створенні й організації асоціації братів-мусульман, можна перелічити й слабкі риси його особистості, які, на думку деяких дослідників [9, с. 43; 10, с. 67], такі:

- Слабкість контролю над воєнізованими формуваннями. Після здійснення декількох терористичних актів стало зрозуміло, що в асоціації існує два крила: помірковане — представником якого був сам засновник асоціації Хасан аль-Банни, і радикали — уособлювані угрупованнями,

що згодом сформувалися («джихад» й «джама'а ісламій»).

- Хасан аль-Банни не приділяв належної уваги підготовці керівних кадрів, які могли б продовжувати його справу й так зберегти єдність асоціації, її поміркований дух і миролюбний характер.

- Відсутність плюралізму думок щодо інших опозиційних партій і рухів. Варто зазначити, що ця особливість характерна для більшості керівників сучасних екстремістських організацій [4, с. 9].

Після смерті Хасана аль-Банни в асоціації братів-мусульман відбувся розкол, виділилися угруповання, на базі яких згодом виникли самостійні організації й рухи в різних країнах Близького й Середнього Сходу. Їх сукупність називають «асоціацією братів-мусульман» або просто «рухом братів-мусульман».

Період з 1949–1970 рр. був важким в історії асоціації братів-мусульман. Він ознаменувався нерішучістю й зародженням нових ідейних шкіл. Серед них — школа Саїйда Кутуба (ідеолог екстремістського крила) і інші відгалуження, що вийшли за межі навчання засновника асоціації.

В еволюції вчення Саїйда Кутуба можна виділити два періоди: перший — соціальний, коли висувалися економічні проблеми суспільства й ісламська альтернатива їх вирішення. Другий — ідеологічний, коли формувалися основні принципи нової політики асоціації братів-мусульман і її ставлення не тільки до офіційної влади, а й до інших опозиційних угруповань.

Тоді ж з'явилися праці Саїйда Кутуба («Аль-мстакбал ліхаза ад-дін») — («Майбутнє для цієї релігії»), («Ма'алем фі аттарік») — («Знаки на шляху») та інші роботи. У першій роботі він критикує наявні соціальні системи [11, с. 30–36] і вважає, що порятунок людства можливий тільки в ісламі [11, с. 53–61]. Особливо відзначимо другу роботу, у якій проаналізовано суспільство, соціальні відносини і новий мусульманський світовий порядок. Автор дійшов висновку про те, що причина зла й несправедливості в суспільстві в тому, що людина зазіхнула на Божу владу, і як у першій книзі, він підкреслює, що лише іслам може врятувати людину й скерувати її на правильний шлях, на Божий шлях [12, с. 29–42].

Розмірковуючи про значення нового ісламського руху (тобто асоціації братів-

мусульман) і його ролі в майбутніх суспільних змінах Саїйд Кутуб уважав, що один з основних його обов'язків — це повернення суспільства до Божественного рабства на основі мусульманської суспільно-релігійної системи шаріату [13, с. 11–19]. Він був противником теорії націоналізму, у своїх роботах доводив, що цілі ісламу й націоналізму діаметрально протилежні, тому що остаточна мета ісламу — побудова всесвітньої держави, у якій немає відмінностей між расами, націями й класами, а тому іслам не може прийняти націоналізму, що прагне створити національну державу. За Саїйдом Кутубом, уся концепція націоналізму ірраціональна, тому що вона руйнує зв'язки між людськими істотами. А іслам, навпаки, вважає всю планету місцеперебуванням людства, тобто знищує усі штучні перепони між людьми.

Говорячи про джихад (священна війна) Саїйд Кутуб, на відміну від інших керівників асоціації, вважав, що «визначальними рисами джихаду є його позачасовий і наднаціональний характер, він не може бути обмежений ні якимось конкретно-історичним періодом, ні національними чи географічними кордонами, а також — активність і наступальність внаслідок універсальності ісламу як релігії Бога, призначеної для всього світу» [12, с. 29–42].

Щодо партійної й організаційної роботи асоціації, то Саїйд Кутуб пропонує новий напрям діяльності асоціації й запроваджує поняття «аль-'узла» (самота, відокремлення, або відсторонення), тобто мусульманський рух має відсторонитися від суспільства в період свого утворення для того, щоб уникати негативних впливів. Ця думка суперечить вченню засновника Хасана аль-Банни, і тому не всі діячі асоціації братів-мусульман її підтримують [8, с. 57]. Унаслідок цього рух розділився на противників і прихильників цієї позиції, і згодом сформувалися радикальні угруповання — «Єгипетський джихад», рух «Такфір і хіджра» («Обвинувачення в невір'ї й відхід») тощо.

Ці угруповання використали екстремізм як метод опору і не визнавали (і не визнають) жодних наявних громадських порядків, закликають до «відродження» колишнього мусульманського досвіду. У 50-х роках члени асоціації здійснюють серію вбивств політиків. 1954 р. — замах на президента Єгипту Насера, після чого асо-

ціацію розгромили (відбуваються арешти, страти). Центр їхньої роботи переміщується з Єгипту до Саудівської Аравії. Там утворився новий альянс разом із ваххабітами — не лише проти Єгипту, а й проти комуністичної загрози. Активно використовують «нафтові гроші».

Задля справедливості варто сказати, що, з одного боку, екстремістські ідеї Саїйда Кутуба підтримали деякі члени асоціації братів-мусульман, а з іншого — репресивні методи, що їх здійснила влада в арабо-мусульманських країнах, сприяли формуванню ісламських екстремістських груп. Спочатку в асоціації виникли дві воєнізовані екстремістські організації. Одна стояла на позиції Саїйда Кутуба, а інша мала салафітську тенденцію й спрямованість на чолі із Салехом Серрійя, що його згодом стратили.

Салех Серрійя вважав, що він заклав фундамент організації, яка нині відома за назвою («Аль-джихад аль-місрі») — (Єгипетський джихад). У своїй основній роботі («Рісалат аль-іман») — (Трактат про віру) він сформулював своє вчення, що ґрунтується на таких тезах: роз'яснення мусульманської віри й необхідність її суворого дотримання; заперечення сучасних світських суспільно-політичних систем і партій; вороже ставлення до Заходу і його «фаустівської культури» [8, с. 61–63].

Із другої половини 1960-х, у зв'язку зі зміною внутрішньополітичної обстановки, асоціація братів-мусульман відновлюється. На початку 1970-х брати-мусульмани переживають ренесанс діяльності. Політика режиму президента Анвара Садата (1970–1981) щодо асоціації відзначалася більшим лібералізмом. Це пояснювалося насамперед прагненням влади використати ісламістів як протизвагу впливу лівих сил у країні. Проте асоціація могла діяти винятково як релігійна структура й не мала права виставляти своїх кандидатів на виборах. Її легалізували в декількох арабських і мусульманських країнах. Особливо посилюється її діяльність у Сирії. Виникли різні організації й групи в асоціації, які діяли під різними назвами: «Аль-джихад», «Аль-джихад аль-ісламі» (Ісламський джихад), «ат-Такфир ва-ль-хиджра» (Звинувачення в невір'ї й відхід), «Аль-джамаат аль-ісламія» (Мусульманські групи), «Танзім» (Організація) та ін. Однак 1981 р. після вбивства президента Єгипту Анвара

Садата й провалу у захопленні влади, більшість керівників асоціації братів-мусульман арештували й ув'язнили. Між ними з'явилися розбіжності й знову виникли дві потужні групи, що діють і нині: одна — «Аль-джамаа аль-Ісламія» (Мусульманські групи), керівником якої став шейх Омар Абдуль-Рахман, а інша — «Танзім аль-джихад» (Організація джихад) на чолі з Айманом аз-Завахірі — права рука Усами бен Ладена.

Айман аз-Завахірі народився 1951 р. у Каїрі в родині лікарів. Ще за часів єгипетського президента Насера 15-літнього Аймана заарештували як члена асоціації братів-мусульман, однак незабаром випущено на волю за відсутністю складу злочину. 1974 р. здобув диплом магістра хірургії. Автор декількох праць з історії, теорії й практики ісламських рухів. У 70-их роках він став одним із лідерів єгипетського угруповання «Аль-Джихад аль-ісламія». Учасник організації вбивства президента Анвара Садата, ветеран Афганської війни й організатор низки терористичних дій. У Єгипті його заочно присуджено до страти.

Щодо організації «Аль-джамаат аль-ісламія», то 1997 р. під час суду над керівниками організації останні поширили заяву, у якій закликали своїх прихильників відмовитися від насильства й 28 березня 1999 р. всі керівники організації оголосили про відмову від екстремізму як способу роботи [14, с. 9–17]. Однак єгипетський уряд уважав, що цей заклик є тимчасовою тактикою для збирання сил.

Отже, більшість нинішніх ісламістських екстремістських організацій виникли на основі навчання асоціації братів-мусульман. Їхнє виникнення й активізація пов'язана з такими факторами:

1. Неурегульовані постколоніальні територіальні конфлікти: палестинська проблема, проблема Кашміру тощо.

2. Збройне вторгнення низки держав у зону поширення ісламу. Організатори цього вторгнення відомі. Це Великобританія: Декларація Бальфура 1917 р. й наступні події у Палестині. Це вторгнення Радянського Союзу в Афганістан. Це Сполучені Штати Америки, що зіштовхнули Іран і Ірак (1980–1988 рр.), а згодом очолили операцію «Буря в пустелі» (1991 р.) і окупували Афганістан (2002 р.) і Ірак (2003 р.). Це Ізраїль, екстремістська позиція якого стосовно палестинської держави зі столи-

цею в Єрусалимі породжує екстремізм ісламістських організацій.

Наприкінці зазначимо, що асоціація братів-мусульман, як і інші ісламістські організації, — це політична опозиція сучасним режимам у більшості мусульманських країн, а також «офіційному ісламу», який, як вони вважають, є знаряддям у руках владних еліт. Отже, ісламізм — це радше політичний, ніж релігійний рух, тому що його представники не виступають із ідеями реформування власне релігії як системи догм й обрядів. Вони вимагають зміни місця й ролі релігії в житті суспільства, відкидаючи панівну ідеологію, політичну практику режиму й державний устрій як такі, що не відповідають нормам мусульманської релігії. Йдеться власне про створення ісламського світового порядку. Так, лідер єгипетської організації братів-мусульман — Мустафа Машхур, який є, за деякими відомостями, главою Всесвітньої асоціації братів-мусульман, заявив в одному зі своїх інтерв'ю, що ціль організації — «установити в найближчі тридцять років Всесвітню ісламську державу» [14].

Слід зазначити, що ісламістські організації можуть зазнати істотної трансформації як в ідеології, так і в політичній практиці. Асоціація братів-мусульман у Єгипті пройшла шлях від орієнтації на культосвітню діяльність (кінець 20-х–30-і рр.) до воєнізованої, терористичної організації (40–50-і рр.), щоб потім знову (уже нині) стати на реформістські позиції, за що її різко критикують найрадикальні ісламістські організації.

Отже, для того, щоб зупинити екстремізм (якого б забарвлення він не мав), міжнародному співтовариству необхідно насамперед відійти від подвійних стандартів і виконати всі рішення ООН. Тоді не буде причин для виникнення екстремістських організацій, які не відображають дух ісламу. Оскільки іслам — це насамперед філософська система духовних, моральних і суспільних цінностей, яка не втручається в моделі розвитку й не відкидає ніяких ідей соціальної справедливості.

Література

1. Хассан аль-Банни. Музакаррат ад-да'уа вад-да'ийа (Мемуари миссионера). — Каир, 1979.
2. Коран.
3. Робер Джаксон. Хасанааль-Банни ар-раджул аль-курани (Хасан аль-Банни коранический человек). — Каир, б. г.
4. Расайль аль-имам аш-шахид Хасан аль-Банни (Письма имама, мученика Хасана аль-Банни). — Аль-Искандарийа, 1988.
5. Фарид Абдуль-Халик. Аль-ихуан аль-муслимун фимизан аль-хакк (Братья мусульман на весах правосудия). — Каир, 1987.
6. Ануар аль-Джунди. Хасан аль-Банни. — Каир, 1987.
7. Махмуд Абдель-Халим. Аль-ихуан аль-муслимун, руйа мин ад-дахиль (Братья мусульман, вид изнутри). — Аль-Искандарийа, б. г.
8. Абдаллах Фахад ан-Нафиси. Аль-харака аль-исламия. Руйа мустакбалия (Мусульманское движение. Перспективы). — Каир, 1989.
9. Ибрахим аль-Баюми Ганем. Аль-фикр ас-сийасиль имам Хасан аль-Банни (Политическая мысль имама Хасана аль-Банни). — Каир, 1992.
10. Сууд аль-Маула. Мин Хасан аль-Банни ила хизб аль-уасат (От Хасана аль-Банни к партии «серединь»). — Каир, 2000.
11. Сайид кутуб («Аль-мстакбал лихаза ад-дин») (Будущее для этой религии). — Б. м. и г.
12. Сайид кутуб («Ма'алем фи ат-тарик») («Признаки на пути»). — Б. м. и г.
13. Сайид кутуб («Лимаза адамуни») («Почему меня казнили»). Издание саудовских исследований. — Б. г.
14. Аль-Ахрам, 5 октября 1996.

● МОССАД ПРИЧЕТНИЙ
ДО ВБИВСТВА
ДЖОНА КЕННЕДІ?

Від часу трагічного пострілу в Далласі 22 листопада 1963 року, внаслідок якого загинув Джон Кеннеді, минуло понад сорок років. Однак правосуддю так і не вдалося переконливо відповісти на запитання: хто ж стояв за спиною його вбивці **Лі Харві Освальда**? Та й чи міг він самотужки здійснити теракт? Відомо тільки те, що внутрішня і зовнішня політика Джона Кеннеді, який мав намір обмежити прибутки нафтових монополій і розформувати ЦРУ, не подобалася багатьом — і у США, і за межами країни.

Не вдалося також з'ясувати, яку роль у замаху на президента відіграли американські й іноземні спецслужби. Це питання зацікавило й американського дослідника **Майкла Пайпера**, який опублікував книжку «Страшний суд», де стверджує, що до вбивства Джона Кеннеді причетні **ЦРУ США та ізраїльська розвідка Моссаду**. Цю книжку, накладом 30 тис. примірників, одразу на **вимогу Антидифмаційної ліги зняли з продажу**, й ознайомитися з нею дотепер неможливо.

Пайпер в Інтернеті опублікував статтю про свою книжку, в якій зазначає, що Білий дім не завжди був таким поблажливим, як нині, до ядерної програми Ізраїлю. Президент Кеннеді, наприклад, був не в захваті від створення Ізраїлем своєї атомної зброї, до того ж із матеріалів французького ядерного реактора, вкраденого у США. Він вважав, що **Ізраїль може втягнути світ у ядерний конфлікт**, наслідки якого виявляться непередбачуваними.

Публікацію цієї статті в Інтернеті присвятили виходу з в'язниці після 18-річного ув'язнення **Мордехая Вануну**. (Свого часу він працював над створенням смертоносної зброї в ядерному центрі Ізраїлю в Дімоні і 1986 року нелегально вивіз із країни та передав британській пресі велику кількість фотографій і технічної документації). Доведений факт **володіння Ізраїлем ядерною зброєю, зокрема нейтронною бомбою**. Ізраїльський ядерний потенціал налічує

Моссад причетний до вбивства Джона Кеннеді?*

нині від 150 до 200 боєприпасів, ракети, здатні вражати цілі Західної Європи.

Після звільнення Вануну з в'язниці ізраїльська влада одразу ж посадила його під домашній арешт, побоюючись, що на волі він становитиме загрозу безпеці Ізраїлю. Адже вчорашній зек заявляв про свої симпатії до арабів і закликав до без'ядерного статусу своєї країни. До того ж, щойно вийшовши з тюремної камери, Вануну **зрікся юдаїзму і прийняв християнство**. Цей факт особистої біографії дисидента досяг мети, яку він ставив перед собою: міжнародні ЗМІ знову заговорили про ядерну програму Ізраїлю.

Основним мотивом, який пояснює зацікавленість Тель-Авіва в усуненні Джона Кеннеді з поста Президента США, Пайпер називає рішучість колишнього господаря Білого дому

будь-якою ціною досягти **відмови Ізраїлю від ядерних амбіцій**. Згідно з даними американського дослідника, суперечка між США та Ізраїлем з цього питання сягла кульмінації в середині 1963 року.

Тоді ізраїльські спецслужби отримали інформацію, що **Джон Кеннеді** дав розпорядження американському послу в Тель-Авіві відвідати 16 червня 1963 року президента Ізраїлю **Давида Бен-Гуріона** і вручити йому особисте послання з категоричною вимогою допустити до ядерного центру в Дімоні американських інспекторів, яким повинні бути надані переконливі докази мирного характеру ізраїльської ядерної програми. Інакше США відмовлять Ізраїлю в покровительстві на міжнародній арені.

Проте 16 червня 1963 року Бен-Гуріон несподівано для всіх подав у відставку. Джон Кеннеді направив його наступникові **Леві**

**Kurier* («Курьер»). – Нью-Йорк. – 2005. – 24 июня.

Ешколю ще жорсткіше звернення. Новий ізраїльський президент розцінив його як «дипломатично некоректне і таке, що зазіхає на державний суверенітет його країни». Кабінет міністрів Ізраїлю, зібравшись на термінову нараду, запропонував організувати у **Вашингтоні таємну зустріч** делегацій обох країн для обговорення проблеми двосторонніх відносин.

Зустріч відбулася в листопаді того самого року. Проте ні американська, ні ізраїльська делегації так і не порушили теми ядерної програми Тель-Авіва, вирішивши розглянути її пізніше. Однак подальшого розвитку ця проблема в американсько-ізраїльських відносинах так і не мала: **22 листопада того самого року Джона Кеннеді вбили**. Новий господар Білого дому **Ліндон Джонсон** гострої теми вже не торкався. Відтоді, як пише ізраїльська преса, «**масовий тиск вашингтонської адміністрації на Тель-Авів, аби ліквідувати ядерну програму, припинився раз і назавжди**».

Що ж до Ліндона Джонсона, то, ставши президентом, він одразу ж дав розпорядження ФБР припинити пошук створеної агенцією Моссаду в США компанії **NUMEC**, яка нелегально переправляла до Ізраїлю близько **280 кг збагаченого урану**, викраденого з військових арсеналів США. Пропажу американська комісія з атомної енергії, за рекомендацією Білого дому, списала на «недбалість обліку і зберігання матеріалів, які розщеплюються». Крім того, Джонсон наказав припинити розпочате за президента Кеннеді розслідування діяльності **фірми «Перміндекс»**, створеної Моссадом для прикриття на території США. Вона базувалася в Римі й здійснювала нелегальні поставки до Ізраїлю і звичайних озброєнь, і матеріалів, що розщеплюються. Головним акціонером компанії був директор женевського «*Банку де кредиті інтернешенел*», ветеран Моссаду **Тібор Розенбаум**, а виконавчим директором — канадець **Луїс Блумфілд**, ключова фігура єврейської діаспори у США й Канаді, представник інтересів клану Бронфманів у владних коридорах Вашингтона.

Пайпер повідомляє, що до ради директорів компанії «*Перміндекс*» входив і подвійний агент ЦРУ і Моссаду **Клей Шоу**. Разом з іншими агентами ЦРУ — **Девідом Феррі** та **Гі Беністером** — він був серед основних фігур у розслідуванні окружного прокурора Нового Орлеана Джіма Гаррісона, який вивчав обста-

вини вбивства Джона Кеннеді. Усі ці люди згодом постали перед судом за звинуваченням у «змові з метою вбивства президента США».

Майкл Пайпер зазначає: прямим доказом залучення Моссаду до вбивства президента Кеннеді є свідчення **Маріти Лоренс** — колишньої коханки Фіделя Кастро, яка працювала на ЦРУ. Вона зізналася, що її колишній куратор із ЦРУ **Френк Стерджис** якось оповів, що брав участь у змові проти Джона Кеннеді. Стерджис під час війни 1948 року був офіцером Армії оборони Ізраїлю. Перебравшись до США, він активно займався створенням антикубинської терористичної організації «Міжнародна антикомуністична бригада» (МАБ) у Маямі. У цьому йому допомагав заступник директора Моссаду **Єхуда Сіппер**.

У розмові з автором публікації високопоставлений представник МАБ **Джеррі Хеммінг** зізнався, що співробітники Моссаду в Маямі справді знали про підготовку вбивства Джона Кеннеді ще задовго до теракту, проте безпосередньої участі в замаху не брали. Зрозуміло, ізраїльська розвідка могла б попередити президента США про можливий теракт, але не зробила цього.

1967 року **де Голля** повідомили, що Ізраїль не тільки викрав з Шербура п'ять ракетних катерів, попри заборону їх вивезення з Франції, а й створив власну ядерну зброю. Це було грубим порушенням договору між Ізраїлем і Францією, яка в 50-ті роки поставила Тель-Авіву ядерний реактор потужністю п'ять мегават для використання в мирних цілях (його і нині експлуатують у ядерному центрі Ізраїлю в Дімоні). Розгніваний президент Франції мав намір розірвати всі зв'язки у військовій галузі з Тель-Авівом.

Щоб переконати де Голля, Моссад передав генералові секретні відомості про підготовку замаху на нього таємною озброєною організацією ОАС за визнання французьким президентом незалежності Алжиру. Тель-Авів не тільки вказав терміни майбутньої акції, а й назвав поіменно всіх змовників. Унаслідок вжитих заходів французька контррозвідка зірвала замах на де Голля. Як стверджує відомий оглядач американської телекомпанії *Ci-Bi-Ec* **Волтер Кронкайт**, він не знає «жодної іншої організації, крім Моссаду, здатної так ефективно заплутати сліди і так довго тримати в таємниці обставини вбивства Джона Кеннеді».

Гостинний Двір
Запрошує провести відпочинок у Варшаві (Україна)

- Присадибний дім з власним садом
- вилася, присадибний (1-2 кімнати) будинок з присадибним садом
- Будинок з присадибним садом (1-2 кімнати)
- присадибний будинок
- будинок з присадибним садом
- будинок
- будинок з присадибним садом
- присадибний будинок з присадибним садом
- будинок з присадибним садом

Варшава:
присадибний дім з власним садом, вилася, присадибний будинок з присадибним садом, будинок з присадибним садом

Будинок з присадибним садом
площа 200 кв.м. 15000\$

Будинок з присадибним садом
площа 150 кв.м. 10000\$

ПРИЗНАНОГО ВАМ ВІДПОЧИНКУ!

ПП «Паркбуд»

Виконує роботи:

- Будівництво і ремонт
- Проект
- ландшафтне оформлення присадибних ділянок
- Ексклюзивні столярні вироби

Київ
вул. Севастопольська, 5
Тел.: 576-50-56
тел./факс: 501-26-07

Андрій ДИКИЙ

Червоний терор у Києві в 1919 році*

А) СИНОДИК «КИЄВЛЯНИНА»

Нижче наведений перелік осіб, убитих комуністичною партією в 1919 році (з лютого по серпень), складено за жалобними оголошеннями, що з'явилися в «Киевлянина». Як відомо, Київ був відібраний денікінцями в більшовиків 15 серпня і знову відданий більшовикам 3 грудня 1919 року. У цей тримісячний «світлий проміжок» люди, які втратили близьких, могли сповістити рідних і друзів про своє горе за допомогою газет, що було немислимо при більшовиках.

Зрозуміло, цей список далеко не повний. Багато хто з тих чи інших причин зовсім не дав жалобних оголошень, деякі відіслали їх до інших, окрім «Киевлянина», газет. Але попри те все цей список дає уявлення, на кого обрушилися чекісти в Києві, що ж стосується провінції, то вона тільки у виняткових випадках подала свій «жалобний голос», тому що «звільнений Київ» був відрізаний від Краю.

Список складено не за абеткою, а хронологічно, тобто за надходженням сумних оголошень у «Киевлянина». У розпорядженні автора не було повного комплексу номерів газети, проте цей синодик містить 132 особи**, зокрема:

Флоринский, Тимофей Дмитриевич, проф. Унив. св. Владимира.

Армашевский, проф. Университета св. Владимира.

Страхов, В. В., почетный мировой судья.

Мальшин, Н. В., служил в Гос. Контроле.

Можаловский, П. И., член суда.

Башин, И. А., член Киевской 1 биржевой артели.

Цитович, Александр Львович, управляющий Обществом Взаимного Кредита.

Янковский, Дмитрий Порфириевич, директор 6-й гимназии.

Фомок, ученик 6-й гимназии.

Бушмакин, ученик 6-й гимназии.

Радзимовский, Валериан, почет. мир. судья.

Мартынова, О. В., сестра милосердия.

Шпики, Иосиф, чех.

Паукер, Герман Антонович, инженер-путеец.

Вигура, Константин Андреевич, член Судебной Палаты.

Жевахов, князь Дмитрий Владимирович, товарищ председателя Окружного Суда.

Бимман, Евгений Павлович, поручик.

Львович, Василий Ипполитович, чинов. акцизн. упр.

Недашковский, Василий Семенович, председатель домов. комитета.

Ткаченко, Иван Николаевич, штаб-ротмистр.

Калинин, Адриан Федорович, товарищ прокурора.

Солнцев, Дмитрий Дмитриевич, юнкер.

Савицкий, П. П., товарищ прокурора.

Квятковский, Н. И., товарищ прокурора.

Максимович, М. И., товарищ прокурора.

Калиновский, А. П., товарищ прокурора.

Матусевич, Н. В., товарищ прокурора.

Раич, Н. П., товарищ председателя Окружного Суда.

Гудим-Левкович, В. П., товарищ председателя Окружного Суда.

Милобендзкий, Виктор Казимирович, ротмистр.

Попов, Владимир Николаевич, штаб-ротмистр.

Снигуровский, Евгений Степанович, полковник.

Филиппченко, Леонид Иванович, поручик.

Смирнов, Владимир Васильевич, генерал.

Бомбах, Николай Викторович, подполковник.

Медер, Петр Владимирович, генерал-лейтенант.

Волков, Аркадий Николаевич, генерал-от-инфантерии.

Павлович, Иосиф Яковлевич, директор 8-й гимназии.

Сабанеев Лазарь.

Сабанеев, Даниил.

Севастьянов, Вадим.

Пересвет-Солтан, Иордан Николаевич, присяжный поверенный.

Генрихсен, Борис Густавович, товарищ прокурора.

Трубецкой, князь Иван Петрович, мировой судья.

Лабецкий, Семен Андреевич, журналист.

Былинский, Владимир Романович, полковник.

Шиманский, капитан.

Матченко, Иван Павлович, педагог, почет. мир. судья.

Громов, Александр Семенович, инженер-технолог.

Добрынин, Михаил Николаевич, присяжный поверенный.

Киркин, Михаил Михайлович, подполковник.

Никольский, Сергей Александрович, поручик.

Полибин, Александр Владимирович, статский советник.

Кононов, Федор Яковлевич, банковский служащий.

Суковкин, Николай Иосафович, киевский губернатор, сенатор.

Вороненко, Апполинарий Александрович, агроном.

Рагоза, Александр Францевич, генерал-от-инфантерии.

Плейер, Иван Осипович, штабс-ротмистр.

Цитович, Клеоник Игнатьевич, основатель Союза русских рабочих.

Красовский, Александр Иванович, член губ. земской управы.

Науменко, Владимир Павлович, редактор «Киевской Старины».

Неминский, Н. С., служащий Киевского земельного банка.

Остромыслянский, Н. В., из прокуратуры.

Пашенко, Александр Савич, редактор «Двуугового Орла».

Бех, П. С., преподаватель Фундуклеевской гимназии.

} Ученики гимназии

* Дикий А. Евреи в России и СССР. Исторический очерк. — Новосибирск: Благовест. — 1994. — С. 471–476.

** Список подается відповідно до оригіналу, що друкується російською мовою.

Лобков, Владимир Михайлович, доброволець (на ст. Фастов).

Павлов, Федор Федорович, полковник.

Кратохвиль, Ян, чех.

Чайковский, Николай Николаевич, штабс-ротмистр и другие.

Б) СВІДЧЕННЯ ВАЛЕРА

У збірнику «На чужой стороне» (выпуск XI, 1925 р.) надруковано свідчення такого собі Валера, справжнє прізвище якого — Болеросов. Свідчення це узято з матеріалів «Особливої Слідчої Комісії на Півдні Росії».

У своєму свідченні Валер, між іншим, говорить:

«У цей період відбувалося комплектування Че-Ка, і за національностями можна сміливо говорити про перевагу над усіма іншими євреїв. Через те, що кількість співробітників Че-Ка коливалася від 150 до 300, то й точні цифри навести тут не можна. Я не помилюся, якщо скажу, що відсоткове відношення євреїв до інших співробітників Че-Ка дорівнювало 75:25, а командні посади перебували майже винятково в їхніх руках.

Найбільш вразливі і крикливі за природою, вони своєю метушню у приміщенні Че-Ка створювали обстановку нероздільного панування. Правда, цей період я все-таки називаю єврейським із двох міркувань: 1) величезна більшість (7:3) членів комісії були євреї, 2) за цей період не було жодної страти єврея (крім співробітника Че-Ка, Каца).

Цей період багатий зате на особливий відтінок роботи (Союз російського народу, складання списків для проведення червоного терору) і добросердим ставленням до справ євреїв, які, на думку більшості членів комісії, через непорозуміння не розуміють революції і її завдань».

Валер наводить і особливий склад командних посад у Київській надзвичайці:

- 1) Председатель — Блувштейн (еврей).
- 2) Дехтяренко Петр (русский) — заместитель председателя и заведующий секретным отделом.
- 3) Шуб (еврей) — секретарь комиссии.
- 4) Цвибак Самуил (еврей) — заведующий юридическим отделом.
- 5) Цвибак Михаил (еврей) — заместитель заведующего оперативным отделом (заведующим был Яков Лифшиц — еврей).
- 6) Фаерман-Михайлов (еврей) — комендант.
- 7) Кац (еврей) — заведующий тюремным подотделом.
- 8) Каган (еврей) — заведующий хозяйством.
- 9) Ганиотский (вероятно еврей, но не наверное) — заведующий общей канцелярией.
- 10) Финкельштейн (еврей) — командир Особого отряда при Че-Ка.
- 11) Мотя Гринштейн (еврей) — заведующий спекулятивным подотделом.
- 12) Рабичев (вероятно, еврей) — бухгалтер.
- 13) Савчук (русский).
- 14) Шварцман (еврей) — заместитель заведующего секретным отделом.

15) Манькин (еврей) — заместитель заведующего юридическим отделом.

16) Яковлев (русский) — инспектор секретного отдела.

17) Ковалев (русский) — инспектор секретного отдела.

18) Лошкевич (не выяснено) — инспектор секретного отдела.

19) Рубенштейн Наум (еврей) — секретарь юридического отдела.

20) Мантейфель (еврей) — член коллегии юридического отдела.

ВАЛЕР ДАЄ ХАРАКТЕРИСТИКУ ДЕЯКИХ ЧЕКІСТІВ:

«Блувштейн (він же Сорін)... відіграв роль великого вельможі, що знає свою високу питому вагу в більшовиків...». «Його участь в убивстві позбавленого влади Імператора Миколи II і його родини створювала особливий революційний ореол». «Спонукаючи молодших співробітників закріплювати свою революційну свідомість власноручним розстрілом жертв Че-Ка, Сорін сам особисто брав участь у розстрілах...»

«...Цвібак Самуїл, родом із Сімферополя. Студент-юрист другого курсу. Впертий і злий... грубий до рукоприкладства, брав участь сам у розстрілах...»

«...Цвібак Михайло... гумор і незлобивість створили йому серед службовців Че-Ка загальну любов. Попри все те ця людина, ймовірно — з наслідування, брав участь у розстрілах жертв Че-Ка...»

«...Ліфшиц Яків — сильний оратор серед робочих... Не був членом комісії, але мав колосальний вплив на справи Че-Ка. Жорстокий до безмежності... У розстрілах жертв Че-Ка брав участь не як гастролер, а як професіонал...»

«...Фаерман-Михайлов, комендант Че-Ка... жорстокий, боягуз, нахабний, самовпевнений, сластолюбний, і, у результаті, покинений усіма, був розстріляний Одеською Че-Ка (такі чутки)... був довго катом Київської Че-Ка...»

«...Шварцман Яків, член Комісії... непересічний політичний працівник і діяч. Жорстокий. Особисто розстрілював. Бив і катував арештованих...»

«Рубінштейн — дипломат, підступний, сластолюбний, по-своєму добрий, жорстокий з ув'язненими. Беручи участь у розстрілах з цікавості, він смакував агонії жертв, в одну з яких випустив послідовно близько 30 куль...»

Із книги В. Шульгіна
«Что нам у них не нравится»

Лідерство — фактор суспільного розвитку

Сучасне розуміння лідерства

Стаття 2

Віктор КОЛПАКОВ,
доктор менеджменту,
кандидат військових
наук, професор кафедри
управління персоналом
МАУП

Олег АНІСІМОВ,
гранд-доктор філософії,
доктор психологічних
наук, професор,
завідувач кафедри
стратегічного
проекування ІПК
державної служби РФ

Емпіричне розуміння лідерства

Слово «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови, виникло в XIII століття. У слов'янських, романських й інших мовах немає аналога відповідному англійському слову. Запозичене зі старослов'янського слово «вождь» етимологічно означає «проводир війська» або пізніше — «загально визнаний ідейний керівник партії, громадського руху». Але керівник не завжди лідер. Нині подекуди зауважуємо неясність у розумінні таких понять, як «керівник», «стратег», «лідер». Проблема лідерства з початку XX ст. де-

далі частіше почала привертати до себе увагу, особливо в нестабільні періоди соціального розвитку. Визначаючи слово «лідерство» як таке, що співвідносне з суб'єктом керування розвитком, необхідно обумовити більш точні значення, що стоять за ним. Багато дослідників намагалися дати власне тлумачення цьому феноменові, відзначаючи найрізноманітніші грані лідерства. При істотних відмінностях, у характеристиках лідерства існує певна подібність. У «Посібнику з лідерства» Р. Стогділл [60] об'єднав у західній літературі сучасні визначення в різні групи (табл.).

Таблиця

№ п/п	Група, зміст визначення	Ключові думки (слова)
1	<p><i>Лідерство як центр групових процесів</i></p> <p>Лідер завжди є ядром групи [31]. Лідерство — це перевага одного або декількох індивідів над іншими членами групи, що проявляється в процесі керівництва ними [52]. Лідерство — «концентрація або вираження влади всіх в одній особистості» [23]. На лідера впливають потреби й бажання членів групи. Перетворюючи в певну діяльність енергію людей, лідер задає їй бажаний напрям [20]. «Спільна діяльність, що об'єднує групу, завжди має дві складові: центр активності (лідер) і індивіди, що діють під впливом цього центра (ведені)» [58]. Лідера не можна відділити від групи, але можна розцінити як такого, який обіймає найвищу позицію в певній сфері [24]. «Через особливе становище в групі він (лідер) є найважливішим засобом визначення групової структури, атмосфери, цілей, ідеології й діяльності» [46].</p>	<p>Усвідомлення важливості внутрішньогрупової структури й групових процесів лідерства. Активна роль лідера. Лідер — особистість у центрі групової активності, визнаний усіма</p>

2	<p><i>Лідерство як вияв особистісних рис</i></p> <p>«Силу особистості окремого індивіда можна точно визначити за ступенем його впливу на інших» [25]. Лідер — це індивід, який увібрав найбільшу кількість бажаних особистісних характеристик [26]. Лідерство — комбінація таких характеристик індивіда, які підштовхують інших до виконання поставленого завдання [69].</p>	<p>Лідерство — односторонній процес впливу</p>
3	<p><i>Лідерство як мистецтво досягнення злагоди</i></p> <p>«Можливість для індивіда (лідера) своєю волею впливати на ведених і досягати покори, поваги, лояльності й співробітництва з їх боку» [51]. «Лідерство можна визначити як процес, за допомогою якого хтось досягає підпорядкування поведінки інших у потрібному напрямку» [19]. «Лідерство — це сила моралі, що творить і скеровує» [48], формування, підтримка й скеровування моральної єдності, морального союзу заради досягнення спільних намірів і цілей» [54].</p>	<p>Моральний аспект лідерства</p>
4	<p><i>Лідерство як дія й поведінка</i></p> <p>«Поведінка лідера — це певні дії експериментатора, або те, що експериментатор вважає за бажане, або будь-яка поведінка взагалі, яку фахівець у певній галузі вважає взірцем лідерської поведінки» [29]. «Лідерство може бути визначене як поведінка індивіда, залученого до керування діяльністю групи» [42]. Лідерська поведінка — це окремі дії, до яких вдається лідер при управлінні групою, зокрема такі дії, як, наприклад, розподіл обов'язків, заохочення або критика окремих членів групи, зацікавленість у їхніх успіхах і допомога [37].</p>	<p>Опис лідерства через поняття «дія» й «поведінка»</p>
5	<p><i>Лідерство як інструмент досягнення цілі або результату</i></p> <p>Лідер — це людина, яка має програму і разом із групою прямує до запланованого [45]. Процес створення ситуації, коли різні члени групи, а також лідер, можуть досягти результату з максимальною економією при мінімальній затраті робочого часу [21]. Лідерство — це функціональні відносини, які виникають, коли група висуває лідера з метою контролю за задоволенням її потреб [47]. Лідерство може бути визначене за його ефективним впливом на дії групи, що прагне до спільної мети [30], «як людський фактор, що згуртовує групу й мотивує її рух до результату» [34].</p>	<p>Лідерство — інструмент, засіб інтеграції інших групових ролей для досягнення єдності дій і здобуття результату</p>
6	<p><i>Лідерство як взаємодія</i></p> <p>Лідерство — це соціальний процес, що стимулює, змушує деяких людей йти до старої мети з новою енергією, а до нового результату — з надією [22], як процес однакового або взаємного стимулювання, що контролює і спрямовує енергію людей для досягнення спільної мети [56]. Міжособистісні відносини, коли інші працюють не тому, що вони повинні, а тому, що хочуть це робити [49].</p>	<p>Лідерство виростає з активного процесу взаємодії й існує там, де його усвідомлюють і підтримують інші члени групи</p>
7	<p><i>Лідерство як уміння переконувати</i></p> <p>Лідерство — це управління людьми за допомогою сили переконання й спонукання, а не за допомогою прямої або непрямой погрози чи примусу [65]. Лідерство — це мистецтво знання людської природи, мистецтво впливу на людей переконанням і прикладом заради конкретного спрямування їхніх дій. Лідерство не слід плутати з управлінням, яке є мистецтвом примусу, коли різноманітними силовими методами людей змушують дотримуватися певного напрямку [32].</p>	<p>Лідерство як форма переконання, владний інструмент досягнення очікуваного</p>

8	<p style="text-align: center;"><i>Лідерство як здійснення впливу</i></p> <p>Процес впливу на діяльність організованої групи в її спробах досягти спільної мети [61], лідером можуть вважати або індивіда, який впливає на інших, або того, хто порівняно з іншими членами групи або організації чинить найважливіший вплив; лідерство як «міжособистісний вплив, що виявляється в певних ситуаціях і спрямований на досягнення конкретної мети» [68]. Лідерство є процесом прямої взаємодії, у результаті якого індивід, звичайно за допомогою мовлення, впливає на поведінку інших, спонукаючи їх до досягнення певного результату [41]. Лідерство дорівнює сфері впливу [28] — «це дії впливу, крім механічного використання рутинних доручень організації». Усі керівники певного рівня мають однакову владу, але вони не використовують її однаково ефективно для того, щоб впливати на своїх підлеглих й організацію в цілому [45]. Спроби індивіда змінити поведінку інших — суть спроби лідерства; якщо при цьому інші дійсно змінюються, то цей процес впливу можна охарактеризувати як успішне лідерство; якщо ці зміни в інших підсилюються, підкріплюються й винагороджуються, то це буде ефективним лідерством [35].</p>	<p>Вплив лідера на послідовників, які відіграють пасивну роль усередині організації. Впливає на групові характеристики</p>
9	<p style="text-align: center;"><i>Лідерство як відносини влади</i></p> <p>Влада — результат максимального тиску, який лідер чинить на послідовників, мінус максимальний опір, який послідовники чинять у протилежному напрямку. Є п'ять основних видів влади: 1) відносна влада; 2) експертна влада; 3) влада, що заохочує; 4) примусова влада й 5) законодавча влада [35]. Лідер — ініціатор взаємодії, який, даючи стимул послідовникам, установлює свій контроль над ними, змінюючи при цьому їхні первісні наміри [59]. «Коли ціль одного індивіда А полягає в зміні іншого індивіда Б або коли зміна поведінки Б буде вдалою для А, тобто А досягне того, що хотів, тоді спроба А досягти мети буде лідерством» [17]. Влада, здійснювана одним або декількома індивідами для того, щоб спонукати членів організації до дій [66].</p>	<p>Лідерство як влада, здійснювана «згори вниз», здатність одного індивіда домінувати над іншими, змушуючи їх робити те, що потрібно для організації. Лідер має формальний статус й управляє груповою діяльністю</p>
10	<p style="text-align: center;"><i>Лідерство як диференціація ролей</i></p> <p>Лідерство — це взаємодія між індивідом і групою або, точніше, між особистістю й членами групи. Кожен з учасників цієї взаємодії відіграє певну роль, причому ці ролі відрізняються одна від одної. Основою для такої диференціації є процес взаємного впливу: один індивід впливає на інших, а інші індивіди відповідають на цей вплив [39]. Лідерство — це особлива роль усередині системи стосунків, що визначається взаємними очікуваннями певних дій лідера й послідовників. Причому до ролі лідера пред'являють більші вимоги, на неї покладають вищі обов'язки, ніж на інші ролі [66]. Члени групи по-різному сприяють досягненню спільної мети. Якщо чиясь сприяння є особливо необхідним й інші члени групи визнають це, то роль людини може бути визначено як лідерську [53].</p>	<p>Кожен член суспільства займає певне місце в системі соціальних статусів</p>
11	<p style="text-align: center;"><i>Лідерство як ініціація або запровадження структури</i></p> <p>Лідерство й керівництво рівнозначні [67]. Природа й ступінь активності самого лідерства змінюються в різних соціальних ситуаціях [55]. За домінуючої активності групи лідерство нібито має тенденцію зникати [38]. Лідерство як «ініціювання й підтримка структури очікувань і взаємодій» [63].</p>	<p>Лідерство в процесі структурування взаємин між людьми і їхньою діяльністю</p>

У наведених у *табл.* характеристиках увага зацентрована на різних аспектах лідерства, на особливому компоненті, який вносить лідер. Кожне визначення відкриває лише одну грань природи лідерства. Зафіксовано, що лідерство є центром групового процесу, мистецтвом переконуючої згоди й феноменом влади й ініціювання структури. З'ясовано, що лідерство — це функція, пов'язана з позицією, виконанням ролі, з поведінкою і структуруванням очікувань. Для управління розвитком лідеру бажано розкрити процес мінливості, трансформації певних якостей. Спочатку було виявлено особистісні якості, що зумовлюють лідерство [60]: інтелект, активність, домінування, самовпевненість, прагнення до успіху, комунікабельність. Це підтверджує аналіз матеріалу *таблиці*. Однак наступні дослідження дали змогу встановити кореляцію між особистісними рисами й сприйняттям лідерських здібностей. Виявилось, що особистісні риси багато в чому пов'язані зі сприйняттям лідерства.

На ефективність лідерства (управлінського) впливають деякі особистісні якості. Потреба в них зумовлена специфікою ситуації й особливостями поставлених завдань. У цьому разі необхідне поєднання особистісних рис із професійною компетентністю (найчастіше тут мають на увазі наявність аналітичних здібностей, професійних знань, вміння управляти). Для ефективного лідера необхідні, як переконує практика, такі здібності:

1) Здійснювати стратегічне окреслення перспектив розвитку керованої організації (часовий обрій — природна схильність людини до стратегічної й тактичної діяльності).

2) Моделювати складну ситуацію, прораховувати ризик, змінювати організаційну структуру й культуру.

Для управління змінами необхідні такі якості [17]: *харизма* (спроможність вселяти віру в себе й свої можливості); *інтелектуальне піднесення* (здатність переконувати дослідників у новому рішенні старих проблем); *емоційність* (уміння задовольняти емоційні потреби свого оточення). Результати досліджень розкрили важливість для лідера ще однієї якості — емоційної інтелігентності, що передбачає [39] самопоінформованість, саморегуляцію, мотивацію до досягнень, емпатію, соціальні навички. Сучасна практика доводить важливість використання парадигми кадрового менеджменту, в основі вирішення його організаційних завдань — командний метод управління. Доктрина командного менеджменту — це синтез послідовних трансформацій організаційних культур, що відбуваються відповідно до

вимог часу. Лідерство — форма діяльності, що виявляється у відносинах між лідером і тими, хто підтримує його і йде за ним, в особливих рисах характеру лідера й реакції інших людей. Загальна ознака лідерства — вплив одного або кількох людей на більшість інших. Під впливом мають на увазі будь-яку поведінку одного індивіда, що вносить зміни в поведінку, відчуття інших або іншого індивідів [50]. Цей «вплив лідера передбачає його позитивне сприяння в досягненні спільних цілей» [57], що й визначає властиву йому функцію як одну з форм міжособистісного спілкування й взаємодії в команді для вирішення спільних завдань. Лідер здійснює вчинки («акти лідерства») [43], структура яких характеризується елементами, що взаємодіють між собою і змінюються; певними особистісними рисами лідера, його здібностями, можливостями для реалізації цілей інших людей у процесі ситуаційної взаємодії. Таке домінування існує всередині групи, де лідер займає певну позицію й виконує роль задля досягнення цілей групи, колективу; оцінювати лідера пропонують за ступенем і якістю впливу на членів групи і внутрішньогрупові процеси, на зміну характеристик складу групи, природу й ефективність її діяльності [27]. В управлінні розвитком важливо знати владу й джерело впливу. В одному випадку призначена на посаду людина бере у свої руки владу й впливає на інших, в іншому — природа цієї влади виявляється в добровільному об'єднанні. При цьому відповідний статус не нав'язаний ззовні, — його визначає група. Провідна роль надається добровільно, а влада начальника приходить у групу ззовні. Лідер не захищений від санкцій проти себе з боку групи, якщо його поведінка не відповідає прийнятим морально-етичним нормам. А керівник, наприклад, фірми, залежить від певних санкцій не з боку групи, а з боку тієї організації, що доручила йому керівництво цією групою [30]. Лідер для збереження своєї позиції повинен бути чутливим до потреб і запитів групи, а начальник може цим нехтувати. «Лідер» і «послідовники» взаємно доповнюють одне одного. Не може бути першого без других, і навпаки. Роль послідовника й позицію лідерів не можна закріпити за людиною на надто довгий строк. Нерідко відбувається обмін ролями. Особливо активні послідовники часто ініціюють вчинки лідера [44].

Щодо ситуацій, то це — набір відносин, установок і цінностей, з якими людині або групі людей доводиться мати справу й завдяки якому дії планують заздалегідь, а успішне завершення дій заохочується. Ситуація характеризується структурою міжособистісних внутрішньогрупових відносин усередині групи і її властивостей; рисами

культури (субкультури) певної групи й умовами її існування; системою базових та індивідуальних цінностей і відносин. Людина стає лідером не через формальну наявність у неї певних рис характеру, а завдяки здатності застосовувати окремі свої якості залежно від ситуації й у такий спосіб установлювати між собою й членами групи відносини типу «лідер — послідовники». Однак визначальний елемент лідерської діяльності і її процесу — ціль, реалізовувана через функції й завдання. Ціль передбачає діяльність групи й лідера.

Отже, фіксуються взаємозв'язки, взаємодія й взаємовплив елементів лідерства (лідер, послідовники, середовище, ціль (завдання)), які не є набором особистих якостей або здібностей індивіда, — це вид міжособистісних відносин, що проявляється через цілеспрямовані або навмисні впливи й динаміку процесу лідерства і набуває різноманітних форм залежно від ситуації, цілей і завдань, міжособистісного сприйняття, оцінок і відносин.

З огляду на те, що група має, як правило, два види потреб — досягнення організаційних цілей і самобереження, фахівці виділяють два типи (моделі) лідерів: «ділові» й «емоційні» [18]. Домінування в організації — це складова загальнішого процесу в суспільстві — диференціації ролей, коли виділяються люди, здатні виконати певні функції, зокрема лідерські. Використання поняття «лідер» у сфері соціальних і політичних наук, тобто в описі великих соціальних груп, спільнот або держав, зіставляють із такими поняттями, як «влада», «авторитет», «вплив», «керівництво», «управління», «адміністрування» тощо [11]. Керівництво нерозривно пов'язане з організацією й процесами, що відбуваються в ній, а лідерство можливе й поза нею. Функція управління стосується посади в ієрархії. За керівником товариші по службі йдуть через формальні причини, а за лідером послідовники — через суб'єктивні. У керівника є підлеглі, а в лідерів — прихильники, що визнають привабливі цілі лідера.

Лідер — той, хто перетворює товаришів по службі (незалежно від того, підлеглі вони чи ні) на людей, які співпрацюють із ним через переконання. Такі особистості можуть прищеплювати іншим усвідомлення важливості виконуваної справи, а звідси — любов до роботи [64]. Відмінності між управлінням і лідерством: «Управління можна визначити як розумовий і фізичний процес виконання запропонованих доручень і вирішення певних завдань. Лідерство ж, навпаки, є процесом, за допомогою якого одна особа впливає на членів групи» [36].

Ієрарх, керівник, адміністратор очолюють персонал унаслідок формальної організації — делегування повноважень. Стратег — керівник, який здійснює розробку, реалізацію й корекцію стратегій. Дії лідерів не обмежуються рамками якихось повноважень і структур. Реально керівник часто домінує поза залежністю від його формальної посади в організаційній ієрархії. Він ефективно управляє своїми підлеглими, визнаний ними і як організаційний лідер. Основна функція такого лідера — *функція прийняття рішень*. Перед виконавчим лідером-адміністратором (менеджери) ставлять завдання узгодити, гармонізувати дії [11]: 1) організації із суспільством; 2) членів організації з її цілями; 3) індивідуальні інтереси із всезростаючими інтересами колективу. Це узгодження може бути статичним або динамічним, творчим або тривіальним, гармонічним або не зовсім злагодженим, синергетичним або таким, що саморуїнується.

Отже, принципово визначальна риса лідера — його вплив на навколишніх. Під час формування відповідних якостей (насамперед у керівників) необхідно звернути на це особливу увагу. Важливо, виходячи з розглянутого розуміння лідерства, визначитися в таких термінах, як «вплив», «влада», «сила». У російській мові (Словарь Русского Языка. — М.: «Русский язык». — Т. 1. — С. 185) вплив — це здійснення впливу на когось. У більшості робіт впливом вважають процес інформаційної дії на свідомість людини, що дає змогу переконувати її в доцільності дотримання певної системи дій. При цьому влада проявляється як здатність впливати на поведінку інших людей, а сила — як ступінь влади, відношення залежності [16]. Сила також визначається як ресурс, а вплив — як процес спроби змінити поведінку інших через мобілізацію ресурсів сили [30]. Ресурси сили — засоби впливу й зміни поведінки людей задля досягнення організаційних цілей. Це можуть бути прийоми, методи, технології інформаційно-енергетичного впливу на людину. У впливі на свідомість чиниться дія на сприйняття, увагу, пам'ять, мислення, уяву, емоції й почуття, волю, бажання [16]. Людська діяльність багато в чому зумовлена неусвідомлюваними глибинними мотивами й значеннєвими установками, особливостями неусвідомленого сприйняття навколишньої дійсності, дією механізмів творчих процесів, культурних норм тощо. І в цьому плані «секрет» впливу лідера швидше у навіюванні (сугестії) і психоенергетичній дії на свідомість й органи чуття.

У понятті «навіювання» об'єднані три послідовні процеси. Перший — це прищеплювання

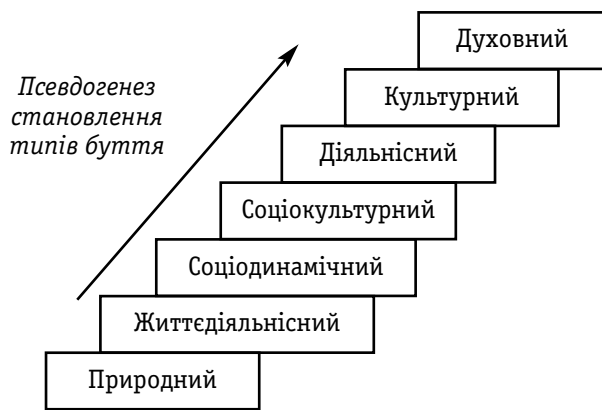

Рис. Псевдогенез становлення типів буття людини

програми поведінки, яка йде від однієї особи (лідера) або ж співтовариства людей і передається одній людині, або безлічі осіб. Другий — мозкові психофізіологічні механізми, що забезпечують виконання потрібної програми поведінки. Третій — вихід психонервового процесу на виконавчі системи. Поведінка, сприйняття й тілесні функції стають адекватними до потрібної програми. Навіювання завершується перетворенням програм на дію [10]. Навіювання в умовах соціально-психологічної взаємодії лідера і його послідовників — це процес психологічного впливу, розрахований на некритичне сприйняття інформації. У результаті цих впливів змінюються, пробуджуються, актуалізуються установки особистості, здійснюється вплив на думки, настрої, почуття, вчинки персоналу. Механізм навіювання проявляється в тому, що людина, яка сприймає, починає діяти не внаслідок логічних міркувань, а в основному начебто підштовхувана, «провокована» у свідомості уявленням про настання такої дії. Сприйнятливість до навіювання, тобто ефективність сугестивного впливу зростає через наслідування, емоційне зараження й уподібнення [10]. Навіювання позначається на світогляді й стилі поведінки. Наша наука недостатньо пояснює феномен «енергосугестії». Це засіб управління людиною через вплив на польову структуру її тіла, на біоенергетичну складову процесів, що циркулюють у ньому.

Здатність до навіювання пробуджується й розвивається у змінених (трансних) станах свідомості майбутнього лідера (пристрасть до досягнення мети, любов до батьківщини, віра в себе (в навколишніх і надідеали тощо). У цих «режимах роботи» людського тіла пробуджуються психофізіологічні резерви організму, надможливості.

Діяльнісне розуміння лідерства

У системі діяльності вироблено три способи висування лідерів: боротьба в ієрархічній системі; заняття лідерської позиції за старшинством наступності, святості; вибори. Отже, існують критерії, за якими у соціумі відбувається заняття домінуючої позиції. Лідер при цьому проявляється активно, здійснює стимулювання зміни поведінки, визначення напрямку діяльності членів групи. Однак, переконує практика, його домінування різне, залежно від типу буття [5].

На рис. представлений псевдогенез становлення типів буття, кожен з яких характеризується властивою йому особливістю:

- природний — природною основою поведінки людини;
- життєдіяльнісний — індивідуальною формою вияву потреб і мотивів людини, домінування виявляється у формі «хто сильніший, той і має рацію»;
- соціодинамічний — поява в людини мети, групи у процесі узгодження й подолання конфліктної взаємодії, спричиненої різними потребами людей у їхній життєдіяльності; спостерігається первинне відчуження мети, нормуються процеси взаємодії; дотримання норми дає змогу досягати мети незалежно від середовища й складних обставин; чиниться втручання в чуже життя в межах домовленості: узгодження персоналізоване й не передбачає делегування повноважень й «включення» критеріїв; рішення приймається за змістом, а не за значенням;
- соціокультурний — залучення критеріїв у процесі узгодження й корекції спільної діяльності; виникають вищі складові, перехід до керівництва на основі ідеалів, цінностей (мотиви перетворюються в ідеали, а потреби — у цінності); виділяється цільовий «Я»-образ, вмикаються механізми свідомості, самосвідомості, волі й самовизначення, що дає змогу втримувати «образ» мети при її досягненні; є можливість домінування, захоплення, переконання партнерів у процесі критеріально забезпеченої комунікації, примусу до адекватності, надається особливе значення критеріям узгодження;
- діяльнісний — використання механізмів, спричинених соціокультурною динамікою й підпорядкованих нормам перетворення чого-небудь; прояв лідерської позиції й управлінського типу діяльності уможливує реалізацію організаційної функції; людина в позиції керівника відходить від логіки узгодження соціодинамічного й соціокультурного типів; нові норми для керівника й виконавців дають можливість лідерові виявитися; керівник відповідає вимогам діяльності; лідер з'являється, якщо через суб'єктивну вклю-

ченість самовизначається на користь логіки діяльності; самовизначення лідера базується на основі соціокультурної і культурної самовизначеності;

- культурний — відповідне самовизначення лідера, коли його світогляд позначений цілісним самовизначенням у країні, універсумі, системі цінностей, ідеалів в управлінській ієрархії; використовується культура мислення рефлексивного типу, апарат організованого й організуючого мислення з урахуванням логічних форм; реальність сприймається через різні рівні абстрактності, інтегральні погляди, що змістовно відповідають суті буття, онтології; професіоналізм пов'язаний із культурою мислення, а дії набувають не випадкового характеру;

- духовний — пірамідальність мислення людини, коли на вершині розміщено універсальні, важливі для онтології суспільства, культури цінності, а в бащенні суті буття уплетено мудрість; рефлексивна самоорганізація здійснюється у використанні онтології, а встановлення мети базується на законах того буття, де перебуває людина; рівень якості рефлексії залежить від критеріального забезпечення.

Якщо людина, через особливості індивідуальної поведінки не «вписується» у групове існування, не відповідає вимогам колективу, суспільства, вона все ж завдяки соціалізації може «набути» механізму вписування, що дає змогу їй реалізувати свої індивідуальні потреби, інтереси. Це часто спостерігаємо в політиці, управлінні, науці, культурі. Це — «невписування» по суті. У соціокультурному і діяльнісному бутті потреби й мотиви забезпечують механізми встановлення мети, вирішення завдань і проблем. Домінування в життєдіяльності, соціодинаміці й соціокультурній динаміці визначається моральністю й етикою, породженням духовних потреб.

Появу лідера можна чекати в діяльнісному типі буття, з яким співвідносне керування, організованість, і де можлива суб'єктивна включеність у діяльність персоналу, громадян у суспільстві. Однак для реалізації лідер повинен стати адекватним до типу буття, управлінської позиції в ієрархічній кооперації. Лідерів варто інтегруватися в діялісне буття, надихаючи людей. Йому необхідно враховувати тип буття, що характеризується різними цілями, ідеалами й цінностями, в якому перебуває його оточення, інакше він буде зазнавати труднощів в узгодженні спільних дій. Наприклад, якщо послідовники лідера перебувають у соціодинаміці, а лідер — у соціокультурній динаміці, то він надає значення критеріям, а вони (послідовники) перебувають в іншій логіці дій. Поки послідовники не «проз-

ріють», лідерів не дадуть приймати відповідні рішення.

Отже, лідер як такий (відповідати лідерській функції) може бути то в одному типі буття, то в іншому. Лідер повинен знайти собі «ведених» за конкретною підставою [5]. Потенціал лідера починає виявлятися в наявності складнощів у спільній, узгодженій і значимій для кожного справі, у досягненні мети при вирішенні завдань і проблем, реалізації цінностей. Лідерів необхідно мати проект переконання прихильників у своїй слушності, повернення дій активних сил у свій бік. Так, президентів країни для активізації дій народу потрібна стратегія. Лідером у цьому випадку стає народ, що схвалює його діяльність. Однак послідовники поділяються на тих, що роблять свій внесок у його проект, і тих, що симпатизують йому (а симпатії недовговічні). Лідер реалізує функцію ведучого, при цьому подумки конкретизує стратегію, взаємодію з керівниками інших макросистем. Потрібна цілісність його дій, що виражається в інтеграції всіх механізмів при реалізації лідерської функції.

Література

1. Абашикіна Е. Б., Косолапова Ю. М. О теориях лидерства в современной политической психологии // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 4. — С. 13–21.
2. Авцинова Г. А. Политическое лидерство // Государство и право. — М., 1993. — № 5. — С. 138–146.
3. Александров В. Народ и выбор политика // Общественные науки и современность. — 1992. — № 6.
4. Андреев С. С. Политический авторитет и политическое лидерство // Социально-политический журнал. — 1993. — № 1–2. — С. 24–37.
5. Анисимов О. С. Стратегический портрет лидера России. — М., 2004.
6. Анисимов О. С. Педагогическая акмеология обща и управленческая. — Минск: Технопринт, 2002.
7. Дубов И. Г., Пантелеев С. Р. Восприятие личности политического лидера // Психологический журнал. — М., 1992. — Т. 13. — № 6. — С. 25–34.
8. Жмыриков А. Н., Шляхтин Г. С. Психологические проблемы политического лидерства: Учеб. пособие. — Ниж. Новгород, 1991.
9. Ильин М. В., Коваль Б. И. Личность в политике: кто играет роль короля? // Полис. — 1991. — № 6.
10. Кандыба В. М. Основы гипнологии (в 3-х т.). — СПб.: Изд-во «Лань», 1999.
11. Кудряшова Б. В. Лидер и лидерство. — Архангельск, Поморский междунар. пед. ун-т, 1996.
12. Образование 21-го века: Проблемы и перспективы. — Рига: Эксперимент, 2002.
13. Остапович А. Я. Ограничения, накладываемые на действия игротехников. — М.: РАМиА, 1997.

14. Тимошенко В. И. Общественно-политическое лидерство // Социально-политические науки. — 1990. — № 11.
15. Холмская М. Р. Политическое лидерство и будущее России // Государство и право. — 1992. — № 8.
16. Яхонтова Е. С. Эффективность управленческого лидерства. — М.: ТЕИС, 2002.
17. Bass B. M. From Transactional to Transformational Leadership. *Organizational Dynamics*, 1990.
18. Bales R. F. The Equilibrium Problem in Small Groups // *Working Papers in the Theory of Action*. N.Y., 1953.
19. Bennis W. Leadership Theory and Administrative Behavior: The Problems of Authority // *Administrative Science Quarterly*. 1959. — № 4.
20. Bernard L. Leadership and Propaganda // *An Introduction to Sociology*. N.Y., 1927.
21. Bellows R. Creative Leadership. Englewood Cliff, N. J., 1959.
22. Bogardus E. Leadership and Attitudes // *Sociology and Social Research*. 1929. №13.
23. Lackmar F. Leadership in Reform // *American Journal of Sociology*. 1911. № 16.
24. Brown J. Psychology and the Social Order. N.Y., 1936.
25. Bowden A. A Study of the Personality of Student Leaders in the United States // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1926. № 21.
26. Bingham W. Leadership // *The Psychological Foundation of Management*. N.Y., 1927.
27. Cattell R. New Concepts for Measuring Leadership in Terms of Group Syntality // *Human Relations*. 1951. № 4.
28. Cartwright D. Influence, Leadership, Control // *Handbook of Organizations*. Chicago, 1965.
29. Carter L. Leadership and Small Group Behavior // *Group Relations at the Crossroads*. N.Y., 1953.
30. Cattell R. New Concepts for Measuring Leadership in Terms of Group Syntality // *Human Relations*. 1951. № 4.
31. Cooley C. Human Nature and the Social Order. N.Y., 1902.
32. Copeland N. Psychology and The Soldier. Harrisburg, Pa. 1942.
33. Cowley W. Three Distinctions in the Study of Leadership // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1929. № 23.
34. Davis K. Human Relations at Work. N.Y., 1962.
35. French J., Raven B. The Bases of Social Power // *Studies in Social Power*. Ann Arbor: Univ. of Michigan, 1959.
36. Filley A., House R., Kerr C. Managerial Process and Organizational Behavior. Glenview, 1976.
37. Fiedler F. A Theory of Leadership Effectiveness. N.Y., 1967.
38. Gouldner A. Studies in Leadership. N.Y., 1950.
39. Goleman D. What Makes a Leader? *Harvard Business Review* 1998 November-December.
40. Gibb C. The Sociometry of Leadership in Temporary Groups // *Sociometry*. 1950. № 13.
41. Hainan F. Group Leadership and Democratic Action. Boston, 1951.
42. Hemphill J. The Leader and His Group // *Journal of Educational Research*. 1949. № 28.
43. Hemphill J. Situational Factors in Leadership // *Monograph* № 32. Columbus: Ohio State Univ., 1949.
44. Hollander E.P. Emergent Leadership and Social Influence // *Leadership and Interpersonal Behavior*. N.Y., 1961.
45. Katz D., Kahn R. The Social Psychology of Organization. N.Y., 1966. Ch. 11.
46. Krech D., Crutch-field R. Theory and Problems of Social Psychology. N.Y., 1948.
47. Knickerbocker I. Leadership: A Conception and Some Implications // *Journal of Social Issues*. 1948. № 4.
48. Manson E. The Management of Men. N.Y., 1921.
49. Merton R. The Social Nature of Leadership // *American Journal of Nurs.* 1969. № 69.
50. Miner J. The Management Process. N.Y., 1973.
51. Moore B. The May Conference on Leadership // *Personnel Journal*. 1927. № 6.
52. Mumford E. Origins of Leadership // *American Journal of Sociology*. 1906–1907. № 12.
53. Newcomb T., Converse P., Turner R. Social Psychology. N.Y., 1965.
54. Phillips T. Leader and Led // *Journal of Coast Artillery*. 1939. № 82.
55. La Piere R., Farnsworth P. Social Psychology. N.Y., 1936.
56. Pigors P. Leadership or Domination. Boston, 1935.
57. Sills D. International Encyclopaedia of Social Sciences. Vol. Leadership. 1968.
58. Smith M. Personality Dominance and Leadership // *Sociology and Social Research*. 1934. № 19.
59. Smith M. Control Interaction // *Journal of Social Psychology*. 1948. № 28.
60. Stogdill R. Handbook of Leadership. N.Y., 1974.
61. Stogdill R. Leadership, Membership and Organization // *Psychological Bulletin*. 1950. № 47.
62. Stogdill R. M. Personal Factors Associated With Leadership // *Journal of Psychology*. 1948. № 25.
63. Stogdill R. Individual Behavior and Group Achievement. N.Y., 1959.
64. Steward R. Leading in NHS: A Practical Guide. L, 1989.
65. Schenh C. Leadership // *Infantry Journal*. 1928. № 33.
66. Slierif M., Sherif C. An Outline of Social Psychology. N.Y., 1956.
67. Smith M. Leadership: The Management of Social Differentials // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1935. № 30.
68. Tannenbaum A., Wesc/iler I., Massarik F. Leadership and Organization. N.Y., 1961.
69. Tead O. The Technique of Creative Leadership // *Human Nature and Management*. N.Y., 1929.

У рубриці
«МЕНЕДЖМЕНТ І МЕНЕДЖЕР»:

- ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНИ
СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ
- ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ
ПІДХІД У ВИЯВЛЕННІ ПОТРЕБ
ЛЮДИНИ ЯК БАЗИСНА ОСНОВА
МОТИВАЦІЇ
- ТЕСТ.
ДОСЛІДЖЕННЯ АНАЛІТИЧНОСТІ
МИСЛЕННЯ

Георгій ЩОКІН,
м. Київ

Із наукового погляду **управління** — це спрямована координація й організація об'єкта управління. Управління як явище об'єктивного соціального світу багатогранне, однак усі його форми можна зарахувати до *трьох* сфер організації суспільства: адміністративно-державне управління (соціально-політичний менеджмент), управління матеріальним виробництвом (соціально-економічний менеджмент), управління духовним виробництвом (соціально-культурний менеджмент). Кожен із названих видів соціального управління містить відповідні *рівні* (держава — галузь — регіон — організація) і *основні форми* (управління людськими й управління матеріальними ресурсами).

У цілому **менеджмент** — це процес планування, організації, мотивації й контролю, спрямований на те, щоб сформувати й досягти поставлених цілей через інших людей. Здійснює менеджмент **адміністрація** — раціональна система або організована структура, призначена для кваліфікованої й ефективної реалізації певної політики й влади і має досить строгу *ієрархію*. **Влада** — це особлива форма соціальних відносин, яка може впливати на характер і спрямування діяльності й поведінки людей через ідеологічні, організаційно-правові й економічні механізми, а також за допомогою авторитету, традицій і насильства (влада економічна, політична, духовна, сімейна тощо). *Сутністю* влади є відносини управління, панування й підпорядкування [1; 2; 8; 11; 15; 17].

Виявляти владу, лідерство для людини природно, оскільки це закладено в біологічних, психологічних і соціально зумовлених основах її інтелектуального й емоційно-вольового життя [8]. Не менше значення й настільки ж складну біосоціальну природу має також інша, дзеркальна сторона влади — **покора**. Управління й виконання — два рівнозначних *універсальних принципів* влади. Ці принципи неподільні, вони взаємодіють так само, як *два типи особистості*, — схильна панувати («ведуча») і схильна підкорятися («ведена»). Обидва особистісних типи суспільно необхідні. Вони відтворюю-

Загальні закони соціального управління*

ються у формі великих соціальних структур і відносин між ними — держави й суспільства, уряду й населення. Цивілізоване людство орієнтоване на оптимальну координацію цих відносин, трансформацію їх в ефективно організовані й безконфліктні [7; 18].

Отже, соціальне управління, влада й панування над людьми — це складний і багатогранний процес взаємодії економічних, політичних, соціальних і психологічних факторів, різних суспільних сил і конкретних осіб. При цьому панівні перебувають у певній психологічній і соціальній залежності від тих, над ким панують. Тут неабияку роль відіграють колективні уявлення про місце певного соціуму в навколишньому світі й про свою історію. Ірраціональні мотиви, символіка й традиційні ритуали влади зберігають ефективність і в сучасному суспільстві. Водночас важливе значення має тип взаємин керівників і керованих залежно від цінностей, що визнаються, освіченості, приналежності до різних соціальних верств, а також — національного характеру, статі, темпераменту й віку. Основним корелятом влади є повага: влада цінна лише тоді, коли вона спроможна скеровувати того, хто поважає її так, що він починає створювати більше духовних і матеріальних благ, не зазначаючи безпосередньо впливу з боку влади. При цьому необхідно пам'ятати, що владі притаманне щось цілком демонічне й хто має владу, той одержимий нею, тому влада завжди потребує свого виправдання (такі спроби становлять істотну частину соціальної історії) і постійного ефективного суспільного контролю [7; 8; 18].

Суттєвий внесок у розробку теорії влади зробили Платон, Аристотель, Конфуцій, Н. Макіавеллі,

Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, а також М. Вебер, В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс, Т. Парсонс, О. Богданов та інші. Сучасна наука управління розрізняє кілька наукових шкіл: класична школа управління (Ф. Тейлор, А. Файоль, Г. Емерсон, Л. Урвік, Г. Форд); школа «людських відносин» (Е. Мейо, К. Арджеріс, Ф. Херцберг, Ф. Макгрегор, Р. Блейк); «емпірична» школа (П. Дракер, Р. Девіс, Л. Ньюмен, Д. Міллер); школа «соціальних систем» (Д. Марч, Г. Саймон, А. Етціоні); «нова» школа (Р. Акофф, Л. Берталанфі, С. Бір, Р. Калман, Д. Форрестер); школа менеджменту людських ресурсів (Р. Майлз та ін.).

Закон відповідності організаційної й національної культури

Завжди й усюди соціальне управління зводять до того, що певним людям довіряють виконання певної справи, а для цього необхідно точно знати, що робити й хто саме підходить для виконання певної роботи [16]. Знаючи минулий досвід людей, можна побачити їхнє сьогодення й передбачити майбутнє. Досвід дає людям певну культуру. У цьому сенсі термін «культура» голландський дослідник Г. Хофстеде визначає як «програмування колективного менталітету», який розрізняє представників однієї категорії людей від інших. Причому «категорією людей» може бути нація, етнічна або регіональна група, чоловіки або жінки (статева ознака), літні люди й молоді (вікові групи), галузеві ознаки, форма організації, а то й просто сім'я. Культура, насамперед організаційна, складається з безлічі елементів, які, однак, можна поділити на чотири основні групи:

- **СИМВОЛИ** — це весь мовний простір, а також специфічна група понять із історії етносу і його традиційної проблематики;

* Продовження. Початок у № 3–5, 7, 8 за 2005 рік.

• **герої** — люди, які є взірцем для наслідування в тій або іншій культурі;

• **ритуали** — колективні дії, які в певній культурі відповідають певним цінностям;

• **цінності** — найглибший і найважливіший рівень культури, що вміщує досить міцні уявлення про добро й зло, прекрасне й потворне, справедливе й несправедливе, про істинне й облудне.

У цілому розбіжності національних культур полягають насамперед у відмінностях між основними цінностями. Результати багатьох досліджень у європейських країнах із порівняльного вивчення національних культур у сфері соціального управління дають підстави виділити *чотири основні параметри* [16]:

• **«дистанція влади»**, або рівень нерівності між людьми, який населення країни сприймає як нормальний;

• **індивідуалізм**, або рівень того, наскільки представники конкретної країни діють самостійно або колективно, тобто це рівень розриву між колективізмом й індивідуалізмом;

• **«чоловічий показник»**, або пріоритет «чоловічих» цінностей (агресивність, успіх, змагання) над «жіночими» (якість життя, комунікативність, солідарність);

• **відмова від ризику**, тобто рівень переваг різних життєвих ситуацій — від відносно гнучких до гранично твердих.

Проведені дослідження засвідчили, що, наприклад, *дистанція влади* виявилася занадто великою у Бельгії, Франції й Португалії; *колективізм* превалує над індивідуалізмом у Португалії й Греції; Австрія, Німеччина, Англія, Ірландія й Італія переважно *«чоловічі»*, а от Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія й Нідерланди дуже *«жіночі»*; Бельгія, Іспанія, Франція, Греція, Португалія не люблять *ризик*, водночас Данія, Ірландія, Англія й Швеція вважають ризик шляхетною справою [16].

Зазначені особливості впливають на менеджмент у перелічених країнах, оскільки:

а) більша дистанція влади сприяє її *централізації*, а незначний розрив між рівнями влади висуває на перший план *децентралізацію*;

б) *колективізм* сприяє розвитку колективних і сімейних підприємств, а *індивідуалізм* стимулює пошуки особистої винагороди й соціальну мобільність;

в) *«чоловічий»* показник сприяє змаганням й елітаризму, а *«жіночий»* стимулює розвиток солідарності;

г) *відмова від ризику* йде поруч зі схильністю до регламентації й владності, а *прагнення до ризику* заохочує опортунізм і толерантність до незвичайної поведінки [16].

Отже, в основі формування **моделі управління** на будь-якому рівні організації суспільства й у кожній структурній ланці повинен бути *диференційований підхід*, що базується на організаційній культурі соціальної системи. *Основна роль* організаційної культури виявляється у створенні відповідної системи управління тієї або іншої сфери організації соціального життя. Якщо, наприклад, певна система має організаційну культуру з **«жіночим»** началом, то стиль управління в ній має відрізнитися демократичним характером; колегіальністю прийняття рішень і мати відповідну організаційну структуру (лінійно-штабну, матричну або іншу аналогічну). Причому в умовах організаційної культури з **«чоловічим»** началом стиль керування в системі повинен характеризуватися авторитарністю, твердістю і єдинопочатком у прийнятті рішень, що відображаються й на організаційній структурі, яка в цьому випадку повинна бути лінійною, лінійно-функціональною тощо [14].

Справа в тому, що *соціальний організм*, як і будь-який інший, поряд із загальними ознаками має особливості, що відображають характер поведінки кожної конкретної соціальної системи. В іншому разі ці системи й відповідні їм моделі управління вступили б у суперечність із **законом необхідної різноманітності**, відповідно до якого кожна система має мати ті чи інші особливості, щоб адекватно реагувати на різні впливи внутрішнього й зовнішнього середовища. Тому проблеми формування й реалізації моделі соціального управління потрібно вирішувати диференційовано як на *макрорівні* окремих країн і регіонів, так і на *мікрорівні* конкретних організацій із врахуванням сформованої в них організаційної культури й відповідних тенденцій соціального розвитку. **Звідси закон: модель соціального управління й господарювання, прийнятна для однієї країни або регіону, може виявитися неспроможною й недієвою для інших через різницю у вияві особливостей національної культури; тому ефективна кадрова політика завжди й усюди є національною** [14; 18].

Закон відповідності соціальних ролей і соціальних функцій

Засади цього **закону** сформулював ще *Конфуцій*, який свої уявлення про суспільство й державу базував на ідеї особистісних відносин і стверджував, що майбутнє подібне до минулого, за яким і слід іти [3; 6]. Тому свою реформу управління Конфуцій пропонував почати з того, що він назвав **«виправленням імен»**, тобто соціальна роль членів суспільства повинна стати не номінальною, а реальною й відповідати конкретній *соціальній функції*: правитель повинен бути правителем, чиновник — чиновником, батько — батьком, син —

сином не за назвою, а реально, насправді. При відхиленні від цієї норми завжди і неухильно треба до неї повертатися.

Ключ до мистецтва управління суспільством і державою — у культурі конфуціанського **людинолюбства**. Однак людинолюбство — це властивість не всіх людей, а лише *благородних*. Благородна людина чинить завжди й скрізь за наказом обов'язку, низька ж людина думає тільки про те, як щонайкраще влаштуватися: «шляхетний чоловік ставить вимоги до себе, ница людина ставить вимоги до інших» [6]. У сучасній психології це явище отримало назву внутрішнього й зовнішнього «*локусу контролю*», коли людина за те, що сталося, бере відповідальність або на себе («внутрішній локус»), або покладає її на інших («зовнішній локус»).

Благородні мають належати до *правлячої еліти*, управляючи простими людьми. При цьому, примушуючи їх до праці, не варто викликати їхнього гніву. В основі конфуціанського *ідеалу управління* — не примушування народу й не насильство над ним, а сила *морального прикладу*. Відповідно до своєї патріархальної теорії держави, ключ до досягнення покірності низів верхам Конфуцій вбачає у покірності дітей своїм батькам, молодших старшим, а також у такому механізмі формування *еліти*, коли в панівні прошарки будуть висувати справедливих людей, відсторонюючи несправедливих. В управлінні суспільством і державою конфуціанство надавало перевагу моралі перед правом, переконанню й силі морального прикладу перед примусом, а головним уважало не страх, а довіру народу до своїх правителів [6; 10].

Державно-управлінській проблематиці підпорядковане й конфуціанське **вчення про знання**, яке полягає у поясненні *соціальної нерівності* відповідно до *нерівності здібностей*: «Одні напружують свій розум. Інші напружують мускули. Ті, які напружують свій розум, управляють людьми. А ті, які напружують свої мускули, керовані іншими людьми. Керовані утримують тих, хто ними керує. А ті, хто управляє людьми, не утриманні тими, ким вони управляють. **Такий загальний закон**» [10]. Іншими словами, соціальна нерівність, за Конфуцієм, — це наслідок *природної нерівності людей*, вона є штучною, але необхідною, щоб люди не ворогували й жили згідно з об'єктивними законами й моральними правилами, у чому й проявляється вся повнота *людинолюбства* [10].

Основою кар'єрного просування Конфуцій уважав *знання*, що зближує його принцип формування еліти з поняттям **меритократії М. Янга**. Якщо той, хто отримав високу посаду, має глибокі знання й високі моральні якості, підлеглі не приховують своїх намірів, добрі справи не занедбуються,

помилки не допускаються. Водночас нікчемна людина, тобто неосвічена й аморальна, «поки не одержить звання, боїться, що не може домогтися його, коли ж вона одержить його, то боїться втратити. Боячись втрати, вона готова на все» [6; 10]. **Звідси, за Конфуцієм, мірило управління — це справедливість і мир, його правило — середина й злагода, а обов'язок — це суворе дотримання ієрархії, виконання своїх обов'язків і служіння нижчих вищим** [6; 10; 18].

Закон доцільного відбору й періодичної «прополки» елітних груп

Формування *кадрового потенціалу управління* починається зі складання професійно-кваліфікаційних **моделей посад**, які визначають загальні й спеціальні вимоги до керівника, його права та обов'язки. Потім складають соціально-психологічні **моделі претендентів** на посаду, а *«накладення»* цих двох моделей (посади й працівника) дає найоптимальніший варіант заміщення наявних вакансій. Виявлену розбіжність між моделлю посади й моделлю працівника *коректують* у процесі планомірного кваліфікаційного навчання й професійної діяльності. Такий механізм формування управлінських кадрів (тобто *елітних груп*) називається **«моделлю еталона»** і може здійснюватися як через вільний добір, так і через оголошення конкурсів на заміщення вакантних посад.

Існує також **«претендент—рекомендувач»**, коли з діючої елітної групи визначають найбільш відповідного до вимог керівника (*«рекомендувач»*), а з вихідної сукупності — *«претендент»*, після чого їх порівнюють. Якщо «претендент» виявиться не гіршим за «рекомендувача», то він включається до управлінської групи. Ця модель формування елітних груп, залежно від правил, за якими відбувається заміна тих, які виходять з еліти, може сприяти і створенню ефективних управлінських колективів, і їхній деградації [4; 12]:

а) якщо *кращі*, відповідні до «рекомендувача» керівники, залишаються в елітних групах тривалий час, то це сприяє поступовому й неухильному «відбракуванню» гірших, а також очищенню від них певних груп;

б) якщо ж кращі вибувають першими, то вже невдовзі після цього елітні групи поповнюються *гірші* працівники, оскільки кращі вже не можуть бути «рекомендувачами, а з «претендентами» порівнюють решту керівників (не кращих). У підсумку така система не може відтворювати потрібних керівників, оскільки вона приречена на те, що кожне нове призначення буде, хоча й не значно, але гіршим від попереднього. Звідси прогноз: така елітна група повинна *деградувати*.

Отже, властивості груп із *негативним* зворотним зв'язком (кращі вибувають першими) і механізмом поповнення «претендент—рекомендувач» неминуче погіршуються, якщо за первинного формування до цієї групи потрапила хоча б незначна частина поганих керівників. Водночас властивості груп з *позитивним* зворотним зв'язком (першими вибувають гірші) постійно поліпшуються. Для цього необхідно використати «**модель прополки**», за якою зі складу елітної групи на кожній наступній стадії її розвитку (наприклад, після чергової атестації) порівняно гірших керівників заміняють кращі. При цьому «прополка» виявляється тим ефективнішою, чим менше керівників звільняють на кожній стадії розвитку елітної групи, тобто для системи вигідніше виключити *одного найгіршого*, ніж разом із ним усю нижню частину елітної групи. І навпаки, найбільшої шкоди зазнає група, що втрачає *одного найкращого* керівника. Іншими словами, елітна група може бути ефективною лише тоді, коли відхід кращих керівників компенсується систематичною «прополкою» гірших [4; 12].

Інструментом для реалізації «моделі прополки» можуть бути *експертні оцінки* під час атестації управлінських кадрів, за підсумками яких керівників, які набрали порівняно з іншими оцінюваними найменшу суму балів, можна трактувати як претендентів на вихід із певної елітної групи. Щоб поліпшити функціонування елітних груп можна використати також «*модель делегування*», тобто процедуру відбору кандидатів із широкої сукупності претендентів. Водночас таку процедуру поповнення еліт організовує не сама елітна група, а вихідна сукупність (наприклад, населення регіонів або країни), з якої на основі змагання відбирають кілька претендентів, і найкращий з них уключається (делегується) до елітної групи. Принципова відмінність «моделі делегування» від моделі «претендент—рекомендуючий» полягає у відмові від порівняння включуваного до елітної групи з тими, хто уже перебуває у ній. Отже, ефективність групи, яка сформована й функціонує завдяки систематичному делегуванню претендентів, вища, ніж ефективність групи, отриманої через «прополку» [4; 12; 18].

Звідси закон: формування, функціонування й ефективний розвиток елітних груп різного рівня й напрямків діяльності передбачає систематичне й неухильне залучення кращих керівників навзаєм такого ж систематичного й неухильного вибування гірших.

Закон ціннісно-ситуативного управління

Базові цінності, як зазначалось, існують одночасно в кожному соціумі й циклічно домінують у

ньому на відповідних етапах розвитку. Можна стверджувати, що домінування тієї чи іншої базової цінності пов'язане зі *ступенем зрілості* членів соціуму. Залежно від цього ступеня зрілості, керівництво соціумом по-різному вибудовує вимоги завдань і взаємин як *два* істотні виміри стилів управління: обсяг безпосереднього керівництва (*завданньоцентрична поведінка*) і необхідна соціо-емоційна підтримка (*антропоцентрична поведінка*). Завданньоцентрична поведінка керівництва означає міру заглиблення лідера в *однобічну* комунікацію при поясненні того, що підлеглі повинні робити і як необхідно вирішувати поставлені перед соціумом завдання. Антропоцентрична поведінка означає міру заглиблення керівництва у *двобічну* комунікацію при наданні необхідної соціо-емоційної підтримки, використанні соціально-психологічних стимуляторів і сприянні роботі інших. Обидва типи управлінської поведінки і їх поєднання базується на ступені зрілості конкретно соціуму (групи, організації, етносу).

Ступінь зрілості визначається здатністю ставити й виконувати високі, але досяжні цілі, бажанням і спроможністю брати на себе відповідні зобов'язання. Якщо ступінь зрілості підлеглих розвивається у виконанні певних завдань, керівник понижуює завданньоцентричну поведінку і підвищує антропоцентричну. Коли підлеглі досягають ступеня зрілості вищого ніж середній, керівник знижує як завданньоцентричну, так і антропоцентричну поведінку. Отже, залежно від конкретної ситуації й ступеня зрілості соціуму, можна застосувати *чотири різні стилі керівництва* [5; 18]:

С1 — висока завданньоцентричність і низька антропоцентричність. Це «*наказовий*» стиль, тому що йому властива одностороння комунікація. Керівник визначає ролі підлеглих і пояснює їм що, як, коли й де варто неухильно виконувати;

С2 — висока завданньоцентричність і низька антропоцентричність. Це стиль «*продажу*», оскільки керівник, виробляючи більшість вказівок, прагне через двосторонній зв'язок і соціо-емоційну підтримку змусити підлеглих психологічно «закупувати» рішення, які необхідно прийняти;

С3 — низька завданньоцентричність і висока антропоцентричність. Це стиль «*участі*», коли керівник і підлеглі спільно беруть участь у процесі прийняття рішень через двосторонню комунікацію й надання допомоги (підтримка, заохочення тощо). При цьому підлеглі мають необхідні здібності й знання для виконання поставленого завдання;

С4 — низька завданньоцентричність і низька антропоцентричність. Це «*делегувальний*» стиль, коли підлеглі можуть працювати на свій розсуд, оскільки мають високий рівень зрілості, а також

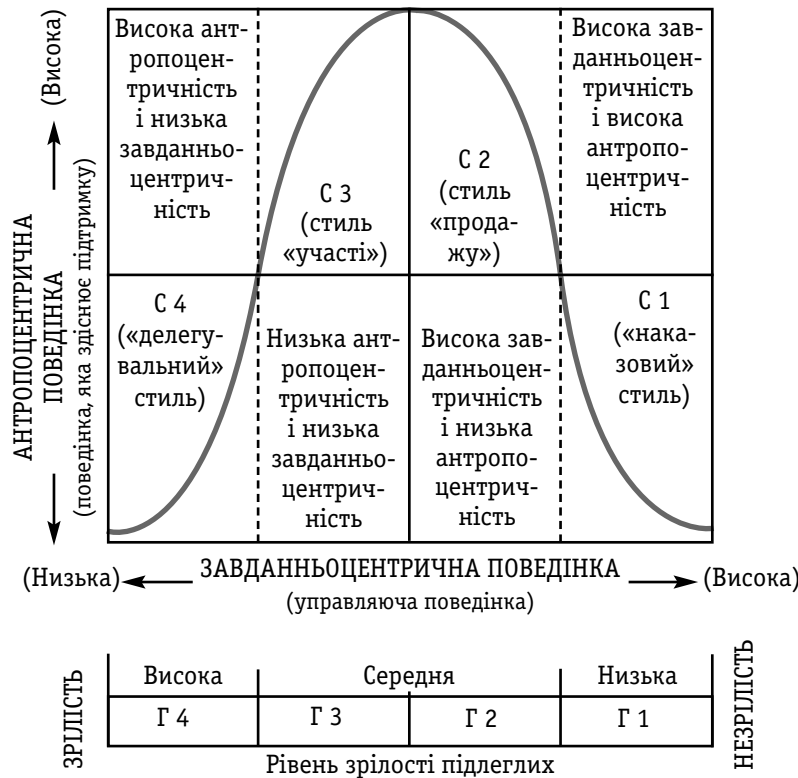

Рис. Теорія ситуативного управління

готові й здатні брати на себе відповідальність за свою діяльність (див. рис.).

Наведену вище **теорію ситуативного управління** розробив й описав фінський дослідник *П. Херсі*. Доповнив її й розвинув щодо управління етносом російський професор *А. Зімічев*, що зіставив стилі управління *П. Херсі* з *базовими цінностями* Істини, Краси, Добра й Справедливості (Достатку). Цінності етносу можуть впливати або на *розум* людини, або на її *емоції*, що виявляється згодом у певній *вольовій* діяльності [5]:

- категорія **Справедливості** (Достатку) регламентує в основному поведінку членів етносу, можливість мати ті чи інші ресурси, їхні права й обов'язки. Таку регламентацію діяльності забезпечують закони, правові норми і правила, практично позбавлені емоційного забарвлення;

- категорія **Добра** також регламентує поведінку членів етносу, їхні взаємини, але менш жорстко й менш формально, ніж категорія Справедливості, послуговуючись для свого вираження таким, наприклад, інструментом як громадська думка й визначаючи свої принципи в поняттях «добре»-«погане». Іншими словами, категорія Добра намагається регламентувати поведінку людини, використовуючи насамперед етичні поняття, що припускає різний ступінь їх емоційного забарвлення;

- категорія **Краси**, на відміну від регламентувальної категорії Добра, розширює можливості членів етносу для самовираження, прояву ініціативи, водночас зберігаючи їхню орієнтацію на цілі й завдання, значимі для етносу. Отже, категорія Краси, не має прямого відношення до регламентації поведінки людини, однак через установлення *естетичних* норм, а також відповідного емоційного забарвлення різних предметів і явищ навколишнього світу регламентує її свідомість;

- категорія **Істини** є найвищою категорією етносу й за своєю природою позбавлена емоційного забарвлення й настільки абстрактна, що не має прямого відношення до поведінки й діяльності, а регламентує в основному *свідомість*, здатність людини до осмислення світу, а також підтримує й закріплює три інші категорії – цінності.

Отже, *А. Зімічев*, використовуючи основні побудови теорії

ситуативного керування *П. Херсі*, для своєї **моделі ціннісно-ситуативного управління етносом** виділив таку *систему координат*: регламентація свідомості – регламентація поведінки; стиль управління, заснований на сильній емоційній підтримці – стиль управління, який ґрунтується на слабкій емоційній підтримці; високий рівень організації етносу – низький рівень. Наприклад, якщо етнос перебуває на низькому рівні організації, то насамперед слід користуватися категорією *Справедливості* (Достатку), тобто регламентувати обсяг задоволення соціо-біологічних потреб, зобов'язавши членів етносу через закони, норми і приписи виконувати корисну для соціуму діяльність. Якщо етнос перебуває на наступному, вищому щаблі організації, то доцільно використати категорію *Добра*, що регламентує діяльність членів етносу не за допомогою точних приписів, а активного використання етичних норм (тобто тих самих нормативних вимог, але виражених менш директивно й емоційно забарвлених). Якщо стан організації етносу вищий ніж середній, тобто його члени мають досить високі здібності, знання і розуміння своїх завдань, але не мають достатньої мотивації для їх виконання, то для подальшого розвитку етносу необхідно широко використати категорію *Краси*. Її завдання – пробуджувати в членів етно-

су всю гамму позитивних емоцій, високих почуттів, пов'язавши це з головними цілями етносу, вираженими у художніх та інших емоційно забарвлених формах (літературі, мистецтві, засобах масової інформації, різних видовищних заходах тощо). Зрештою, в етносі з високим рівнем організації люди не тільки розуміють його цілі й завдання, а й мають достатню внутрішню мотивацію для ефективного виконання своїх соціальних функцій. У цьому разі єдине, що потрібно від політичного керівництва — це підтримувати в етносі впевненість у правильності обраного шляху, тобто постійно зміцнювати категорію *Істини*, не допускаючи її ослаблення [5; 18].

Отже, у міру розвитку етносу від нижчих до вищих рівнів організації стиль соціального управління змінюється разом із ситуацією соціального розвитку. **Закономірність** тут така: із підвищенням рівня організації етносу варто застосовувати стиль соціального управління, що відповідає поступовому зсуву в напрямку до категорії *Істини* (див. *рис.*); якщо ж стан організації етносу погіршується, необхідно змінити стиль керівництва, поступово повертаючись до категорії *Справедливості* (Достатку). При цьому різні стилі соціального управління повинні обов'язково передбачати *диференційований підхід* до різних соціальних груп, що мають різні рівні організації. У цілому *рівні організації етносу* можна подати так [5; 18]:

1 — нерозуміння цілей і завдань етносу, неусвідомлення свого призначення й нездатність жити так, як пропонують цілі й завдання етносу (*низький рівень* стану, або організації етносу);

2 — нерозуміння цілей і завдань етносу, але відчуття приналежності до нього, здатність і бажання жити за прийнятими в етносі нормами (*середній рівень*);

3 — усвідомлення цілей і завдань етносу, його основних цінностей, але недостатнє бажання жити за встановленими в етносі нормами (*вищий ніж середній рівень*);

4 — усвідомлення цілей і завдань етносу, розуміння й прийняття його основних цінностей, відчуття приналежності до нього й свідомо діяльність за рішенням завдань, що стоять перед етносом (*високий рівень*).

Звідси закон: успішний розвиток етносу передбачає чітке усвідомлення й постановку цілей і завдань його життєдіяльності, які впливають зі світоглядної й ідеологічної концепції державної влади. При цьому не існує «найкращого» стилю соціального управління, оскільки кожен із чотирьох основних стилів, залежно від конкретної ситуації, може бути ефективним або неефективним. Базові цінності мають для кожного етносу й стилю керівництва першочергове значення, ос-

кільки етнос не може бути зруйнованим доти, доки функціонують його базові цінності. При цьому найвищою категорією етносу є Істина, і якщо ця цінність через якісь причини слабшає, може початися процес розпаду етносу [5; 18].

(Продовження у вступному номері)

Література

1. Блейк Р. Р., Мутон Дж. С. Научные методы управления: Пер с англ. — К., 1992.
2. Василенко И. А. Административно-государственное управление как наука // Социологические исследования. — 1993. — № 8; 1994. — № 4.
3. Древнекитайская философия: В 2-х т. — М., 1972–1973.
4. Ефимов А. Элитные группы, их возникновение и развитие // Знание — Сила. — 1988. — № 1.
5. Зимичев А. М. Психология политической борьбы. — К., 1992.
6. Конфуций. Изречения: Пер. с кит. — М., 1994.
7. Краткая философская энциклопедия. — М., 1994.
8. Лучицкая С. И. Власть как социальная практика. Исторические и антропологические исследования // Вопросы истории. — 1993. — № 6.
9. Макиавелли Н. Государь: Пер. с итал. — М., 1990.
10. Малявин В. В. Конфуций. — М., 1992.
11. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. — М., 1993.
12. Моисеев Н. Теория организации и практика перестройки // Знание — Сила. — 1988. — № 1.
13. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
14. Томилов В. Формирование организационной культуры экономических систем // Проблемы теории и практики управления. — 1995. — № 1.
15. Управление — это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тэйлор, Г. Форд. — М., 1992.
16. Хофстеде Г. Культура бизнесу // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1994. — Черв. — С. 12–16.
17. Щёкин Г. Основы кадрового менеджмента: Учебник. — К., 2004.
18. Щёкин Г. Социальная теория и кадровая политика. — К., 2000.

Індивідуально-типологічний підхід у виявленні потреб людини як базисна основа мотивації

Олена БАЄВА,
доктор біологічних наук

Зі студентської лави викладачі вкладають у майбутнього менеджера постулат про те, що матеріальна мотивація — найважливіший каталізатор, здатний істотно підвищити трудову активність і сприяти досягненню особистих завдань і цілей організації [1]. Уже на 2–3 курсах навіть найпосередніший студент може скласти цілком прийнятну схему матеріальної мотивації управлінського і виробничого персоналу організації. Життя вносить свої корективи. «Трагедією» для молодого менеджера або підприємця стане ситуація, коли обізнаний в усіх видах матеріальної мотивації співробітник перейде працювати у фірму до конкурента або ще гірше — «підсидить» самого менеджера. Від таких ситуацій страхових полісів не дають. Не тільки для молодих менеджерів, а й для топ-менеджерів і власників великих компаній залишається відкритим питання: «Як зробити так, щоб люди, яким ти платиш, працювали на твій бізнес і не дивилися у бік конкурента?»

Основа мотиваційної політики організації — принцип комплексності, відповідно до якого мотивація персоналу має базуватися на трьох основних компонентах:

1. Потенційні можливості співробітника (психолого-фізіологічні особливості особистості, освіта, виховання, досвід та ін.).
2. Особистісні мотиваційні компоненти.
3. Мета і завдання бізнесу.

При цьому мотивація персоналу передбачає врахування основних базисних потреб людини:

- фізіологічних (збудливість, потреба в екзогенних подразниках; потреба в підтримці гомеостазу та ін.);
- потреба в безпеці і захищеності;
- потреба в любові і прихильності;
- потреба в досягненнях;
- потреба в соціальному схваленні (кар'єра, соціальний статус);

Набір базисних потреб якісно і кількісно різний у кожної людини і визначається генотипом, фізіо-

логічним функціональним станом, вихованням, зумовленим досвідом і безліччю інших складових. Індивідуальний базисний набір потреб — основа мотивації праці кожного співробітника.

Із генотипом усе зрозуміло, саме він визначає індивідуальні особливості процесів вищої нервової діяльності. Коркові процеси в головному мозку мають індивідуальне забарвлення і можуть бути сильними або слабкими, урівноваженими або неурівноваженими, рухливими або інертними. Справді, різні темпераменти є виявом індивідуальних особливостей збуджувальних і гальмівних процесів у вищих відділах головного мозку [2]. Сама посада і функціональні посадові обов'язки повинні відповідати типам вищої нервової діяльності співробітника. Холерик, який відповідає за документообіг фірми, не порадує ані безпосереднього керівника, ані співробітників. Та й сам навряд чи буде задоволений перебігом роботи.

Генотип визначає фізіологічні потреби співробітника. Потреба в різних екзогенних подразни-

ках генетично детермінована, тому зрозумілою є ситуація, коли в одній організації, відділі зустрічаються співробітники з різною потребою в подразниках. Одному для оптимальної працездатності та задоволеності роботою необхідне постійне відчуття новизни, іншому — важливе відчуття стабільності

У класичній праці Ф. Фарлі [3] наведений опис двох типів особистостей, які розрізняються за силою потреби у зовнішніх подразниках. Перший тип умовно називається особистістю типу «*T*», до якого належать люди з високою потребою в екзогенних подразниках. Їм необхідне постійне відчуття новизни, пригод, ризику. Вони легко адаптуються у стресових ситуаціях і новому колективі. Очевидно, що при недостатній кількості екзогенних подразників такі співробітники їх «вигадуватимуть». Добре, якщо це буде ідея нового проекту, а не створення конфліктної ситуації в групі. Згідно з Ф. Фарлі, такі співробітники мають високу креативність, тому необхідно спрямовувати їхню енергію в русло творчої діяльності. Мотиваційним для такого співробітника є делегування повноважень у проведенні попередніх переговорів, участь у виставках, презентація товарів або послуг фірми.

Другий тип особистості, тип «*t*», має низьку потребу в зовнішніх подразниках. Такі люди відчують комфорт в організаціях на посадах із великою кількістю рутинної роботи. Головне для них — надійність, стабільність і відчуття спокою. Нова робота чи новий співробітник можуть спричинити у них стан хронічного стресу. Таким співробітникам краще доручати підготовку бізнес-плану, а не впровадження самої інновації.

Два типи особистостей, описаних Ф. Фарлі, перебувають ніби на діаметрально протилежних полюсах, а більшість співробітників в організації перебувають на різних відстанях від полюсів «*T*» і «*t*».

Оскільки неспецифічна реакція організму на будь-який екзогенний подразник і є стресом, зрозуміло, що люди «*T*» і «*t*» типів відрізнятимуться не тільки за своєю стресореактивністю, а й за стресовитривалістю. Тобто за своєю здатністю сприймати й гамувати стрес. Те, що для «*T*» типу буде елементом новизни з позитивними емоціями, для особистості типу «*t*» може спричинити функціональний розлад.

Існує комплекс не тільки психологічних тестів, а й фізіологічних методів, які дають змогу диференціювати осіб із різною реактивністю і витривалістю до дії екзогенних подразників [4–7].

Первинні потреби людини зумовлені генетично, одна з них — потреба в підтримці гомеостазу. Для підтримки фізіологічного балансу в організмі необхідні вода, поживні речовини, виділення з орга-

нізму продуктів обміну, відпочинок. Фундаментальною фізіологічною потребою А. Маслоу [8] вважав також сон. Незадоволення цих потреб призводить до стресу, що переходить у функціональні розлади і розвиток патологічних станів (хвороба). Задоволення цієї базової потреби відбувається через матеріальні стимули: оплата за тарифними ставками і посадовими окладами; доплати і компенсації; надбавки; премії; соціальні бонуси; виплати дивідендів.

Базисні потреби особистості в безпеці і захищеності кожен співробітник задовольняє самостійно. Але, з іншого боку, можливості в реалізації потреби надійності і захищеності його квартири, будинку, залежать від розміру заробітної плати. Страхування життя і здоров'я може бути частиною соціального бонусу, наданого фірмою. Сфера трудової діяльності може законодавчо закріпити страхування життя і здоров'я. Наприклад, при медичному обслуговуванні хворих на СНІД страхування співробітників, які безпосередньо контактують із хворими, вірусоносцями або з їхньою кров'ю, необхідно обов'язково забезпечувати медичним закладом.

Потреби в любові і прихильності, тобто афіліаційні потреби, їхня виразність і ступінь інтенсивності в кожній людині різні. На цій потребі побудована філософська концепція «альтруїстичного егоїзму» Г. Сельє, відповідно до якої саме заради самолюбіві людина чинить альтруїстичні вчинки, чим задовольняє потребу в любові до людей, які її оточують [9].

Потреба в афіліації може змінюватися з віком. Людину з підвищеною потребою афіліації легко визначити за одягом, вона відповідає тому середовищу, в яке прагне потрапити і схвалення якого бажає заслужити.

Потреба в афіліації базисна, її слід використовувати як складову загальної мотивації праці, оскільки без прихильності один до одного і любові не можна створити команди, а, отже, досягти успіху в бізнесі. Лі Якокка вважає складовою формули успіху дбайливе ставлення всіх членів команди один до одного. Вони повинні любити один одного. Кожному гравцеві команди варто думати про свого сусіда і говорити собі: «Якщо я не зупиню того настирного хлопця з команди супротивника, Полеві можуть зламати ноги. Мені необхідно добре впоратися зі своїм завданням, щоб і Пол зумів впоратися із своїм» [10].

Такі стосунки в команді можуть сформуватися тільки при кропіткій роботі лідера. Насамперед — це уважне ставлення до співробітників. Людям може бути байдуже, наскільки багато знає лідер, — важливо, що вони йому не байдужі. Якщо члени команди відчувають, що керівник насправді ними

опікується, не забуває про їхні інтереси, вони прислухатимуться і поважатимуть його [11]. Легко любити співробітника, який є професіоналом, якісно виконує свої обов'язки. Значно важче — який заслужив догану. Тут, справді, необхідне почуття доброзичливості, якщо не любові. При зайвій запальності керівника доцільно вести записку книгу заслуг, з окремою сторінкою на кожного співробітника. Прочитавши таку сторінку, легше впоратися з негативними емоціями з приводу «втраченої справи».

Навіть одержуючи догану, співробітник має відчувати, що він сам, результати його діяльності, його минулі успіхи не байдуужі керівництву.

Важливим мотиваційним стимулом є зовнішнє схвалення, визнання. Ганс Сельє у своїй книжці «Від мрії до відкриття» пише: «Я цілком визнаю, що зовнішнє схвалення, яке виражається в різноманітних видах визнання і почесей, є важливим стимулом для більшості з нас, якщо не для всіх» [12]. Саме тому серед менеджерів існує вислів, що лаяти краще по телефону, хвалити — при всіх. Або: не похвалиш, не поїдеш.

Ще під час роботи над докторською дисертацією я звернула увагу, що тварини (пацюки, морські свинки), яких заохочували в ранньому дитинстві (брали на руки, гладили, давали щось смаченьке) виростили кмітливішими. Подорослішавши, вони швидше проходили лабіринт, робили в ньому менше помилок, ніж тварини, привезені з розплідника. Ці тварини мали також стійкішу імунну систему.

Справді, добре слово кожному приємне. Основний недолік вітчизняного менеджменту — перегин у бік жорсткого ставлення до підлеглих. Це виявляється в тому, що підлеглих не прийнято хвалити, покарання переважають над заохоченнями. Водночас встановили, що заохочення є кращим стимулом до праці, ніж покарання. Наприклад, за запізнення прийнято накладати стягнення. У деяких організаціях за це позбавляють премії. Однак при впровадженні системи матеріального заохочення за відсутність запізнень дисципліна різко поліпшується, попри невеликий розмір премій [13].

Заради справедливості потрібно вказати на інший бік медалі: хвала і почесі можуть ініціювати вороже ставлення до їх об'єкта з боку інших співробітників. Усякий вияв переваги є конфліктогеном. У такій ситуації співробітник від високої оцінки своєї діяльності отримує більше негативних емоцій, ніж позитивних.

Позитивні і негативні емоції запускають фізіологічні механізми, спрямовані на «дію». При виникненні емоційної напруги обсяг вегетативних зрушень (підвищення частоти серцевих скоро-

чень, кров'яного тиску, викид у кров'яне русло гормонів і медіаторів) значно перевищує реальні потреби організму [14]. Тобто доручення відповідальної роботи, при наявності у співробітника «емоційного сплеску» — це турбота не тільки про справу, а й про самого співробітника. У цей момент він здатний зробити чимало. З практичної точки зору на цей факт звертав увагу Лі Якокка, коли зазначав, що підвищення — це привід для доручення відповідального завдання [10].

І навпаки, важка ситуація з низькою ймовірністю досягнення мети, як правило, викликає негативні емоції. У цій ситуації навіть невеликий успіх спричиняє позитивну емоцію наснаги, що підсилює потребу у досягненні мети [14]. Тоді невеликим успіхом для співробітника може бути розуміння, співчуття, віра в нього безпосереднього керівника.

Мотивація праці повинна враховувати і потребу в досягненнях. Люди, які володіють цим, ставлять перед собою завдання, виконати які означає для навколишнього оточення досягти успіху. Вони хочуть бути на висоті і люблять отримувати позитивні відгуки про свою діяльність від оточуючих [15]. Для виявлення таких співробітників немає необхідності в психологічному тестуванні, навіть свій вільний час вони присвячують основній роботі.

На формування у дитини потреби в досягненнях впливають установки батьків. Як правило, люди з високою потребою досягнення цілей стимулюють розвиток самостійності у дітей. Діти у ранньому віці вчать поклатися на свої сили, внаслідок чого розвивається почуття впевненості в собі. Подолання труднощів і власні досягнення радує їх. І навпаки, батьки з низькою потребою в досягненнях надмірно опікують своїх дітей, допомагають або виконують за них повсякденні справи. Оскільки таким дітям надається менше свободи, у них формується слабка потреба в досягненнях.

Люди, які мають сильну потребу в досягненнях, воліють поклатися на власні сили і прагнуть самовдосконалення. Вони схильні працювати над завданнями, які вимагають чималих зусиль, але не є нерозв'язними. Такі люди відчувають більше задоволення від своєї роботи тоді, коли можуть самі її планувати і самостійно визначати свою мету. Вони воліють грати в шахи, а не в покер, тому що азартні ігри не вимагають від них серйозних фізичних і інтелектуальних зусиль. Людям, які пристрастилися до гри в казино або до кінних перегонів, подобається можливість легко виграти великі суми. Дослідження довели, що такі люди зрідка домагаються великих успіхів у своїй професійній діяльності. Успішно працюючі люди, як правило, хо-

чуть відчувати особисту відповідальність за свої досягнення [15]. Цей фактор враховують при формуванні філософії організації, документа, який є сукупністю внутрішніх фірмових принципів і правил взаємовідносин між співробітниками, своєрідною системою цінностей («моральний кодекс компанії»). У розділі «Захоплення (хобі)» цього документа зафіксовано, що організація не підтримує захоплення співробітників азартними іграми на гроші [16].

Мозок людини, його будова (цитоархітектоніка), тобто базисний матеріал для реалізації основних функцій, формуються до 3-річного віку. Отже, усе, що відбувається упродовж перших років життя, формує особистість на біологічному рівні. Наприклад, важливо, які казки слухатиме маля. Російські народні казки «По щучому велінню» або «Про Іванушку дурачка» формують когнітивні особливості організму саме з установкою можливості легкого виграшу великих сум. Для організації значно краще, якщо її співробітникам у дитинстві батьки читали англійську казку «Про трьох поросят».

Природні здібності людини, визначені її генотипом, неминуче породжують потреби в їхньому застосуванні. Нереалізовані потреби людей у кар'єрному рості, підвищенні соціального статусу можуть створити ситуацію, при якій власники або менеджери — працюють осібно, а співробітники — також осібно. Авторитарний стиль управління дуже часто призводить до ситуації, коли співробітники організації можуть ще і зловтішатися з появою в менеджерів (власників) яких-небудь проблем. Наприклад, «до нас має прийти з перевіркою КРУ, подивимося, чим це для них закінчиться».

В історії існує чимало прикладів, коли надія на підвищення соціального статусу, кар'єри робила дива. Класичним прикладом є історія перемог Наполеона. Самодержець Наполеон, проголошений спадкоємним імператором, родич австрійського царюючого дому, зумів запевнити своїх солдатів, що вони, як і раніше, захисники своєї батьківщини від Бурбонів, інтервентів, що він, як і раніше, тільки перший солдат Франції. Вони вірили, що його слова: «У ранці кожного солдата лежить жезл маршала» — не простий звук; солдати охоче згадували, в якому чині починали свою службу Мюрат, Бернадотт, Лефевр та багато інших зірок імператорського генералітету. Солдат — мужик, який перейшов з-під різок поміщика під фухтеля і шпіцрутени офіцера, його обсіпає ляпасами і стусанами кожен, починаючи від фельдфебеля. Солдат твердо знав, що не можна говорити про поліпшення його долі, навіть якщо він бореться хоробро і вправно. Генералами ставали або вже на старість, або при протекції і знатності [17].

Отже, мотивація праці детермінована базисними потребами, що мають індивідуальні, типологічні та вікові особливості. Їх ігнорування може негативно вплинути на ефективність управління.

Література

1. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу. — К.: КНЕУ, 1998.
2. Коган А. Б. Основы физиологии высшей нервной деятельности. — М.: Высш. шк., 1988.
3. Farley F. The big T personality // Psychology Today. — 1986. — № 5. — Р. 45–52.
4. Баева Е. В. Влияние эмоционального стресса на резистентность организма // Принципы и механизмы действия мозга человека. — Ленинград: ИЭМ. — 1989.
5. Баева Е. В. Способ определения эмоциональности животного // Изобретение № 4727046. Авторское свидетельство № 1710001 от 8.10.1991.
6. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека. — М.: МГУ, 1994.
7. Методы исследования в психофизиологии. — СПб.: Из-во СПб. ун-та, 1994.
8. Райгородский Д. Я. Теория личности А. Маслоу // Психология личности. — Т. 1. — Хрестоматия. — Самара: Изд. Дом «БАХРАХ», 1999. — С. 379–391.
9. Selye H. The stress of Life. New York, McGraw-Hill, 1956.
10. Ли Якокка. Карьера менеджера // www.Management.com.ua
11. Масквелл Джон С. Шеф и его команда. — СПб.: Питер Ком, 1998.
12. Селье Г. От мечты к открытию. — М.: Прогресс, 1987.
13. Шейнов В. П. Скрытое управление человеком. — Минск: Харвест, 2004.
14. Основы психофизиологии/ Отв. ред. Ю. И. Александров. — М.: ИНФРА-М, 1998.
15. Квини В. Прикладная психология. — СПб.: Из-во «Питер», 2000.
16. Егоршин А. П. Управление персоналом. — Н. Новгород: НИМБ, 1999.
17. Тарле Е. В. Наполеон. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.

Дослідження аналітичності мислення

Мета дослідження: визначити рівень розвитку аналітичності індуктивного мислення в умовах обмеженого часу.

Матеріал та обладнання: бланк із 15 рядами чисел, розставлених у певній закономірності (варіант VI субтесту шкали Р. Амтхауера), ручка та секундомір.

Процедура дослідження

Це дослідження експериментатор може проводити як з одним досліджуваним, так і з невеликою групою за умови, що кожен отримає індивідуальний бланк з надрукованою таблицею числових рядів та буде забезпечена повна самостійність рішення.

До початку дослідження бланки мають бути розміщені перед учасниками тестування на добре освітленому столі лицьовою стороною вниз, щоб до подачі інструкції вони їх не розглядали і не вивчали.

Бланк з надрукованою на ньому таблицею рядів чисел виглядає так.

№ п/п	Числові ряди
1	2 4 6 8 10 12 14
2	6 9 12 15 18 21 24
3	3 6 12 24 48 96 192
4	4 5 8 9 12 13 16
5	22 19 17 14 12 9 7
6	39 38 36 33 29 24 18
7	16 8 4 2 1 1/2 1/4
8	1 4 9 16 25 36 49
9	21 18 16 15 12 10 9
10	3 6 8 16 18 36 38
11	12 7 10 5 8 3 6
12	2 8 9 27 30 90 93
13	8 16 9 18 11 22 15
14	7 21 18 6 18 15 5
15	10 6 9 18 14 17 34

Інструкція досліджуваному: «На бланках, які ви отримали, надруковані ряди чисел. Спробуйте визначити, за якою закономірністю визначений кожний із 15 запропонованих рядів чисел. Відповідно до цієї закономірності продовжіть кожен ряд, дописавши в ньому ще два числа. На роботу відводиться 7 хвилин. Не затримуйтеся довго, якщо не можете правильно визначити закономірність, переходьте до наступного ряду, а залишився час — знову поверніться до важкого для вас ряду чисел. Продовжувати ряд потрібно, зважаючи на останнє число, що є в цьому ряді. Чи все вам зрозуміло? Якщо немає питань, переверніть листки. Почали!»

Через 7 хвилин звучить команда: «Стоп! Роботу завершити!»

Обробка результатів

Обробку результатів проводять за допомогою ключа — таблиці з готовими відповідями. У процесі обробки результатів підраховується кількість правильно вирішених досліджуваним рядів. Якщо досліджуваний записав у якомусь ряду тільки одне число, хоч воно й правильне, ряд вважається нерозв'язаним.

Ключ для обробки результатів завдання «Числові ряди»

Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду
1	16; 18	6	11; 3	11	1; 4
2	27; 30	7	1/8; 1/16	12	279; 282
3	384; 768	8	64; 81	13	30; 23
4	17; 20	9	6; 4	14	15; 12
5	4; 2	10	76; 78	15	30; 33

Аналіз результатів

Рівень розвитку аналітичності мислення визначається за кількістю правильно вирішених рядів чисел.

Якщо досліджуваний вирішив 14–15 рядів, то його аналітичність дуже висока або відмінна; якщо 11–13 — висока або добра; якщо 8–10 — аналітичність середня або задовільна; якщо 7–6 — аналітичність низька або погана; якщо 5 або менше, то аналітичність дуже низька або дуже погана.

Аналітичність є важливою характеристикою мислення. В даному випадку — індуктивності мислення та здатності оперувати (числами). Вона являє собою головний компонент здатності теоретизувати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки між явищами, складає основу загальних здібностей і необхідна для успішного освоєння людиною різних видів діяльності.

Аналітичність активно розвивається у юнацькому віці, її формуванню сприяють предмети, що вивчаються у вузах: логіка, вища математика та ін. Тому можна зіставити результати тестування з успішністю за відповідними предметами. При інтерпретації результатів бажано враховувати особливості темпераменту досліджуваного, а також навички роботи з числами.

За матеріалами:

Пашукова Т. И., Допира А. И., Дьяконов Г. В.

Психологические исследования: Практикум по общей психологии для студентов

педагогических вузов. Учеб. пособие. — М.:

Изд-во «Институт практической психологии», 1996.

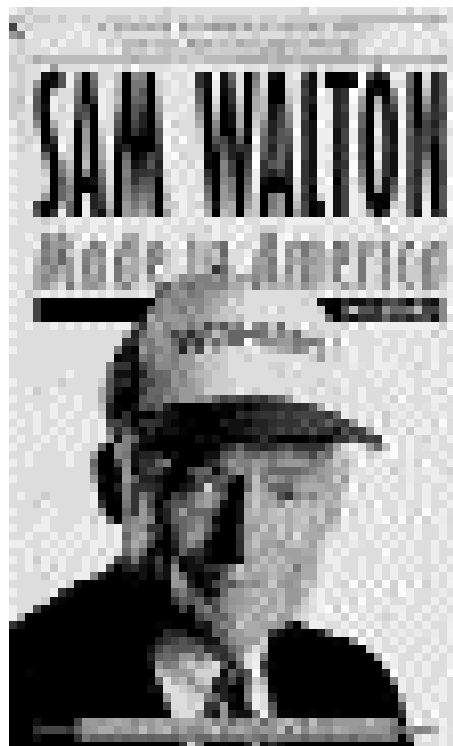
У рубриці

«ПЕРСОНАЛ-ДАЙДЖЕСТ»:

● **НАЙБІЛЬША
КОМПАНІЯ СВІТУ —
НАЙДЕШЕВША**

Найбільша компанія світу — найдешевша

Американський журнал Fortune опублікував список 500 найбільших компаній світу за підсумками 2004 року. Оцінюючи бізнес за обсягом продажів, журнал віддав першість американській мережі дешевих супермаркетів Wal-Mart із річним оборотом 288,189 млрд доларів. Ця успішна компанія очолює почесний список уже четвертий рік поспіль. Провідні менеджери світу пов'язують успіхи Wal-Mart не стільки з низькими цінами, скільки з технологічними новинками. Наприклад, базами даних, які дали змогу їй ще раніше виявити, що під час навали ураганів і торнадо на узбережжі США підвищується попит на такі несподівані товари, як настільні ігри й відкривачки. Але у всякому разі, найбільша компанія світу всім завдячує насамперед своєму засновникові — геніальному Семові Уолтону.

Його визнано королем роздрібної торгівлі кінця ХХ століття. Бізнесменові вдалося перетворити за кілька десятиліть маленький магазин у центрі провінційного містечка у найбільшу в світі мережу роздрібної торгівлі. Багатий досвід у веденні торговельного бізнесу став матеріалом для написання книги, у якій він ділиться із читачами своїми життєвими спостереженнями й діловими порадами. Книга називається дуже просто: «Зроблено в Америці: як я створив *Wal-Mart*». Тут йдеться про натхнення, оптимізм, сміливість і важку працю. Дуже скромний, але завжди впевнений у своїх силах і можливостях, Сем Уолтон ділиться своїми спостереженнями, чесно й відверто розповідає про «правила дорожнього руху» у великому бізнесі. Ми розповімо читачам про найцікавіші з них.

Наприклад, «Економія на всьому і у всьому». Цей принцип ліг в основу створення найпершого магазину Сема Уолтона. 1945 року в містечку Ньюпорт (штат Арканзас), де проживало лише 4 тис. чоловік він, позичивши в тестя 20 тис. дол., орендував за франчайзингом універсальний магазин мережі «Батлер Бразерс». У ньому Уолтон запровадив систему самообслуговування й до мінімуму

плакат: «*We Sell For Less*» — «Ми продаємо дешевше». Усе. Крапка. «Продавати дешевше» — основа бізнес-культури *Wal-Mart*.

Через п'ять років, 1967 року, кількість магазинів Сема Уолтона збільшилася до 24, оборот компанії сягнув 12 млн доларів. А вже 1979 року *Wal-Mart* заробила свій перший мільярд — перший випадок в історії американського бізнесу, коли компанія досягла таких результатів менш ніж за 20 років.

Незважаючи на великі заробітки, компанія й далі заощаджувала на всьому. Для цього мережі магазинів відкривали в невеликих населених пунктах, а дешеві складські приміщення купували на околицях. У магазинах *Wal-Mart* уперше в історії ритейлу каси почали розташовувати при виході з торговельного залу, що дало змогу обслуговувати більше покупців меншою кількістю продавців. Всі магазини *Wal-Mart* приваблювали покупців, повідомляючи про вигідні знижки.

Низьких цін вдається досягати завдяки поставкам за принципом «купуй назад». Це означає, що якщо продається не весь товар, залишок повертають постачальникові без компенсації вартості товару. Але, здавалося б, за такої невідповідної для поста-

звів витрати. Це дало змогу знизити торговельну націнку. Обороти цілком звичайної, не цікавої до цього моменту торговельної точки стали зростати, і вона перетворилася в найприбутковіший магазин міста.

Ще в 60-і роки Сем Уолтон першим звернув увагу на поступовий відтік населення з міст до передмість, а також на вищий рівень цін на недорогі товари у передмістях. Skorиставшись з дешевини землі, він розпочав будівництво великих і недорогих супермаркетів. У результаті люди почали їздити на закупівлі не з околиці до центру, а навпаки, — з центру на околицю.

1962 року, коли в Арканзасі відкрився перший магазин *Wal-Mart*, де продавали одяг за зниженими цінами, ніхто не міг передбачити, що через 40 років він перетвориться у найбільшу в світі корпорацію. На першому супермаркеті красувався великий

чальників схеми, стати постачальником товару в *Wal-Mart* дуже важко, оскільки працює ціла система відбору.

Заощаджувати неабияк компанії *Wal-Mart* допомогли й реформи, що ґрунтувалися на впровадженні високих технологій. Так, *Wal-Mart* однією з перших стала використовувати комп'ютери, штрих-коди, безпроводні апарати сканування. 1987 року компанія виклала величезні гроші на покупку власного супутника для здійснення оплати за пластиковими картками, що уможливило значно швидше обслуговувати клієнтів. Згодом супутниковий зв'язок об'єднав у інформаційну мережу тисячі магазинів, торговельні склади й навіть водіїв вантажівок, які постачали товари в магазини корпорації по всій країні.

Витрати на ІТ були вражаючими, однак компанія завжди вибирала лише ті рішення, що могли спри-

яти основному чинникові її конкурентноздатності — зниженню цін. Водночас вивчають дрібні можливості скорочення витрат: коли їх запроваджують у масштабах величезної торговельної мережі, загальна економія сягає значних сум.

Нині всі торговельні мережі відстежують точний час купівель для отримання інформації про завантаженість кас. А компанія *Wal-Mart* першою здогадалася використати цю інформацію для того, щоб оперативно передбачати прості або надмірне завантаження касирів. За цими прогнозами або заздалегідь наймаються люди на неповний робочий день у години пік, або вільних касирів використовують на інших роботах.

Удосконалювати настільки напружений та об'ємний торговельний бізнес Семові Уолтону допомагала вся родина: дружина Олена, брат Джеймс Уолтон, тесть, шурина, а згодом — діти й онуки. Так, його син Джон Уолтон до трагічної загибелі в авіакатастрофі в червні 2005 року входив до Ради директорів *Wal-Mart*, яка здійснювала кураторство над фінансовим комітетом і комітетом зі стратегічного планування. За рейтингом журналу *Forbes*, п'ятеро спадкоємців Сема Уолтона входять до десятки найбагатших людей світу, володіючи сукупним капіталом, розмір якого сягає 100 млрд доларів. Нині це найбагатша родина у світі.

Отже, «сімейний стиль управління», — ще одне правило, яке успішно впровадив у життя Сем Уолтон. Однак воно передбачає також півтора мільйонну родину партнерів мережі — від вантажника до закликальника при вході. Як і годиться патріархальній родині, у ній немає рівності: авторитет глави незаперечний. Але й наймолодшого образити не дадуть.

Важливе правило, вироблене засновником мережі *Wal-Mart*, — можливість кар'єрного росту для кожного співробітника. Обслуговуючий персонал має хороші можливості для кар'єрного росту, але для цього необхідно пропрацювати певний час у мережі й брати участь у щомісячному конкурсі

«Працівник місяця». У такий спосіб здійснюється просування від звичайного продавця до молодшого менеджера. Зараз *Wal-Mart* перетворилася в найбільшого роботодавця у США, та й у світі. У деяких містах компанія стала містотворчим підприємством, колектив якого працює за таким корпоративним принципом: «Ми звичайні люди, віддано й ретельно працюємо разом, щоби досягти неймовірних результатів. У кожного з нас своя історія, віра й різний колір шкіри, але всі ми однаково віримо, що кожна людина гідна поваги».

Водночас *Wal-Mart* запам'яталася усьому світові неприйняттям профспілкового руху у своїх супермаркетах і безліччю позовів, що їх подали працівники мережі. За всю сорокалітню історію профспілкам удалося прорватися до єдиного супермаркету, проте не в Америці, а в Канаді. Позивачі звинувачують компанію в ненаданні їм достатніх соціальних гарантій. Був момент, коли середня зарплата працівника торговельної мережі становила 13 тис. дол. у рік, тоді коли офіційна межа бідності в США становила 14 тис. доларів. Співробітники, яким не вистачало грошей на медичну страховку, отримували допомогу від держави. Колишні співробітники *Wal-Mart* також звинувачують компанію в невиплаті понаднормових, у статевій дискримінації — відмові надавати жінкам однакову зарплату й однакові із чоловіками можливості кар'єрного росту.

Незважаючи на судові розгляди і смерть засновника — Сема Уолтона, 1992 року, торговельна імперія *Wal-Mart* не похитнулася. Висока активність американських споживачів забезпечила базу для нарощування оборотів. Нині компанія контролює близько 30% продажів товарів народного споживання США, і, за прогнозами аналітиків, ця цифра може незабаром перевищити 50%.

Компанія вийшла на міжнародний ринок 1991 року, а нині мережа налічує понад півтори тисячі магазинів у десяти країнах світу, включно з Великобританією, Німеччиною, Китаєм, Кореєю, Бразилією, Аргентиною, США, Канадою, Пуерто-Рико, Мексикою. Родина Уолтонів і далі поширює свій бізнес у нових країнах, пам'ятаючи про всі повчання батька родини. Зокрема одне з найцікавіших, згаданих у його книжці: «Всі ідеї й досягнення, що з'являються в навколишньому світі, можна й треба використати на благо вашого бізнесу. Не випустіть із уваги жодного віяння часу, умійте оцінювати їх значимість і намагайтеся втілювати найважливіші з них у життя раніше від інших. Виходьте з того, що в питаннях нововведень ви абсолютно вільні, тому що справжній бізнес повинен супроводжуватися волею творчості, як музика чи живопис. Все інше залежить тільки від Фортуни». І поки Фортуна їм усміхається.

Список найбільших компаній, що зайняли перші 100 позицій у рейтингу журналу FORTUNE

№	Компанія	Доходи в млн дол.	Прибутки в млн дол.
1	Wal-Mart Stores	287,989.0	10,267.0
2	BP	285,059.0	15,371.0
3	Exxon Mobil	270,772.0	25,330.0
4	Royal Dutch/Shell Group	268,690.0	18,183.0
5	General Motors	193,517.0	2,805.0
6	DaimlerChrysler	176,687.5	3,067.1
7	Toyota Motor	172,616.3	10,898.2
8	Ford Motor	172,233.0	3,487.0
9	General Electric	152,866.0	16,819.0
10	Total	152,609.5	11,955.0
11	Chevron	147,967.0	13,328.0
12	ConocoPhillips	121,663.0	8,129.0
13	AXA	121,606.3	3,133.0
14	Allianz	118,937.2	2,735.0
15	Volkswagen	110,648.7	842.0
16	Citigroup	108,276.0	17,046.0
17	ING Group	105,886.4	7,422.8
18	Nippon Telegraph & Telephone	100,545.3	6,608.0
19	American Intl. Group	97,987.0	9,731.0
20	Intl. Business Machines	96,293.0	8,430.0
21	Siemens	91,493.2	4,144.6
22	Carrefour	90,381.7	1,724.8
23	Hitachi	83,993.9	479.2
24	Assicurazioni Generali	83,267.6	1,635.1
25	Matsushita Electric Industrial	81,077.7	544.1
26	McKesson	80,514.6	-156.7
27	Honda Motor	80,486.6	4,523.9
28	Hewlett-Packard	79,905.0	3,497.0
29	Nissan Motor	79,799.6	4,766.6
30	Fortis	75,518.1	4,177.2
31	Sinopec	75,076.7	1,268.9
32	Berkshire Hathaway	74,382.0	7,308.0
33	ENI	74,227.7	9,047.1
34	Home Depot	73,094.0	5,001.0
35	Aviva	73,025.2	1,936.8
36	HSBC Holdings	72,550.0	11,840.0
37	Deutsche Telekom	71,988.9	5,763.6
38	Verizon Communications	71,563.3	7,830.7
39	Samsung Electronics	71,555.9	9,419.5
40	State Grid	71,290.2	694.0
41	Peugeot	70,641.9	1,687.8
42	Metro	70,159.3	1,028.6
43	Nestle	69,825.7	5,405.4
44	U.S. Postal Service	68,996.0	3,065.0
45	BNP Paribas	68,654.4	5,805.9
46	China National Petroleum	67,723.8	8,757.1
47	Sony	66,618.0	1,524.5
48	Cardinal Health	65,130.6	1,474.5
49	Royal Ahold	64,675.6	-542.3

50	Altria Group	64,440.0	9,416.0
51	Pemex	63,690.5	-2,258.9
52	Bank of America Corp.	63,324.0	14,143.0
53	Vodafone	62,971.4	-13,910.4
54	Tesco	62,458.7	2,511.3
55	Munich Re Group	60,705.5	2,279.8
56	Nippon Life Insurance	60,520.8	1,886.3
57	Fiat	59,972.9	-1,972.6
58	Royal Bank of Scotland	59,750.0	8,267.4
59	Zurich Financial Services	59,678.0	2,578.0
60	Credit Agricole	59,053.8	4,936.5
61	Credit Suisse	58,825.0	4,529.0
62	State Farm Insurance Cos	58,818.9	5,308.6
63	France Telecom	58,652.1	3,462.6
64	Electricite De France	58,367.2	1,667.9
65	J. P. Morgan Chase & Co	56,931.0	4,466.0
66	UBS	56,917.8	6,509.5
67	Kroger	56,434.4	-100.0
68	Deutsche Bank	55,669.5	3,074.6
69	E. ON	55,652.1	5,396.7
70	Deutsche Post	55,388.4	1,975.1
71	BMW	55,142.2	2,763.6
72	Toshiba	54,303.5	428.4
73	Valero Energy	53,918.6	1,803.8
74	AmerisourceBergen	53,179.0	468.4
75	Pfizer	52,921.0	11,361.0
76	Boeing	52,553.0	1,872.0
77	Procter&Gamble	51,407.0	6,481.0
78	RWE	50,951.9	2,657.9
79	Suez	50,670.1	2,244.2
80	Renault	50,639.7	4,416.6
81	Unilever	49,960.7	2,333.3
82	Target	49,934.0	3,198.0
83	Robert Bosch	49,759.2	1,950.2
84	Dell	49,205.0	3,043.0
85	ThyssenKrupp	48,756.1	1,100.3
86	Costco Wholesale	48,107.0	882.4
87	HBOS	47,755.7	5,601.4
88	Johnson&Johnson	47,348.0	8,509.0
89	Prudential	47,055.8	765.9
90	Tokyo Electric Power	46,962.7	2,104.5
91	BASF	46,686.6	2,342.0
92	Hyundai Motor	46,358.2	1,472.6
93	Enel	45,530.4	3,522.3
94	Marathon Oil	45,444.0	1,261.0
95	Statoil	45,440.0	3,697.3
96	NEC	45,175.5	631.5
97	Repsol YPF	44,857.5	2,425.3
98	Dai-ichi Mutual Life Insurance	44,468.8	1,301.7
99	Fujitsu	44,316.0	296.9
100	Time Warner	42,869.0	3,364.0

Підготувала **Віра ЄВТУШИНА**
(За матеріалами журналів Fortune, Forbs, Time)

НОВИНИ АКАДЕМІЇ

Нарада керівників регіональних організацій УКП

22 серпня у Києві відбулась нарада керівників регіональних організацій Української Консервативної партії. Перед учасниками наради виступив голова Української Консервативної

партії Георгій Щокін з доповіддю, у якій проаналізував сучасний політичний та економічний стан України. Голова УКП запропонував

створити при регіональних осередках УКП Українські культурно-просвітницькі центри для піднесення української культури. Він окреслив основні напрямки в роботі УКПЦ, а саме — робота з творчою інтелігенцією, з вчителями української мови та історії України, а та-

кож сприяння розвитку мережі сільських та районних бібліотек. На думку Георгія Щокіна, основа основ українського суспільства — українська територіальна громада, зі статутом якої були ознайомлені присутні. Громадська організація «Українська громада» об'єднує своїх членів на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості і спрямована на задоволення та захист соціальних, економічних, національно-культурних потреб громадян. При УКПЦ пропонується створити Народні університети, які б учили основам політичної думки, правознавства та економічних знань. Виходячи зі специфіки регіонів, при УКПЦ мають діяти консультаційні пункти. Стрижнем територіальної громади повинно стати українське козацтво.

З доповіддю про стан та перспективи розбудови Української Консервативної партії виступив перший заступник голови УКП Микола Дробноход. Серед обговорених питань: створення регіональних громадських організацій «Українська громада» та козацьких формувань з

охорони громадського порядку; розгортання системи партійно-політичного навчання УКП; створення Федерації юристів України і її регіональних підрозділів.

Про фінансово-економічний стан регіональних підрозділів УКП розповів перший віце-президент з соціально-економічного розвитку Ростислав Щокін.

В обговоренні питань взяли участь Леонтій Сандуляк (Чернівці), Віталій Дяченко (Харків).

Нарада директорів регіональних підрозділів МАУП

22 серпня у президії Міжрегіональної Академії управління персоналом відбулась нарада директорів регіональних підрозділів МАУП.

Перший віце-президент з соціально-економічного розвитку Ростислав Щокін розповів про фінансово-економічний стан регіональних підрозділів Академії. Про актуальні проблеми ліцензування регіональних підрозділів МАУП доповів віце-президент з навчальної роботи Володимир Яровой.

У ході засідання підведено підсумки роботи регіональних підрозділів Академії у 2004–2005 навчальному році та обговорено основні завдання по вдосконаленню науково-методичної роботи Академії у наступному 2005–2006 навчальному році.

Журналісти телеканалу «Аль-Джазіра» в МАУП

Цього тижня Міжрегіональну Академію управління персоналом відвідала знімальна група телеканалу «Аль-Джазіра» (араб. «півострів»). Це супутниковий телеканал, що цілодобово транслює новини, аналітичні матеріали, ток-шоу та документальні фільми арабською мовою. Аудиторія каналу становить

близько 35 млн осіб. Штаб-квартира розташована у місті Доха (Катар). Корпункти каналу працюють у 31 країні світу.

Журналісти зустрілись зі студентами та викладачами МАУП, а також із директором Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин ім. Аверроеса Закут Салахом та віце-президентом зі ЗМІ Юрієм Бондарем. Мета візиту гостей — зняти документальний фільм про життя звичайних людей під час Помаранчевої революції в Україні, про переживання, надії та прагнення учасників тих подій. Зокрема журналістів телеканалу зацікавила участь студентів та працівників МАУП у Помаранчевій революції.

Волонтери МАУП

Цього літа кращі студенти Інституту соціальних наук ім. Гейдара Алієва МАУП працювали психологами за волонтерською програмою у дитячому таборі «Супутник» у Пуші Водиці. Майбутні магістри психології надавали психологічну допомогу дітям, які прибули до табору на відпочинок.

Ректор МАУП Микола Головатий: «Позитивні результати роботи МАУП зі школами щодо профілактики і попередження шкідливих звичок, залежностей, це стосується тютюнопаління, наркотиків, СНІДу, дали поштовх до продовження практики такої соціальної роботи. Міжрегіональна Академія управління персоналом готує спеціалістів з медичної та практичної психології. Цього року вони працюють за волонтерською програмою. Це роз'яснювальна, педагогічна робота, тренінги, розроблені студентами і викладачами кафедр психології МАУП. Водночас — це підвищення професійної кваліфікації наших студентів-магістрів, психологів та медиків».

Разіда Ткач, керівник Центру психологічної

діагностики та консультування МАУП: «Ми називаємо нашу програму волонтерською, оскільки, як відомо, психологи — люди благородної професії. Мало здобути знання, практичні навички, — важливо бути гуманістами за своєю природою. Табір «Супутник» організував Київський центр соціальних служб молоді, тут відпочивають діти з багатодітних родин, з

родин, де недостатня батьківська опіка, дітисироти, проблемні діти. За угодою між Київським центром соціальних служб молоді та МАУП, тут працюють наші психологи. Наша програма спрямована на те, щоб створити маленькі групи з тих дітей, яким потрібна психологічна допомога. Це агресивні або сором'язливі діти, або діти, які пережили насилля з боку дорослих. Наша програма полягає у тому, щоб надати психологічну допомогу і психологічну реабілітацію цим дітям. Групи маленькі, щоб кожна дитина отримала максимум уваги, тому частина волонтерів проводять індивідуальні заняття. Діти потребують уваги дорослих, уваги професійних психологів, це допомагає їхньому становленню як особистості».

Юні підопічні сприймають волонтерську програму дуже добре. Крім психологічних бесід, програма побудована на психологічних тренінгах та психологічних іграх. Наші студенти-волонтери, майбутні магістри психології МАУП, розробили сценарії, за допомогою яких діти отримують необхідні знання і навички. Наприклад, була розроблена волонтерська програма із ефективного спілкування, її здійснює Юлія Ворошніна. Ольга Муравська готує дітей до школи, тобто кожен волонтер спеціалізується на певній програмі і орієнтується на групу дітей певного віку. Так, декілька волонтерів спрямовують свої зусилля на те, щоб допомогти дітям усвідомити сенс і цінності життя. Майбутні магістри психології розповіли про свою роботу з дітьми.

Неля Лисенко, студентка МАУП: «У моїй групі десять дівчат і десять хлопчиків. Я працюю з дуже енергійними і активними підлітками, заняття спрямовані на зменшення емоційної перенапруги, на врегулювання психічних станів та розширення спектру позитивних емоцій, за допомогою рушійної та танцювальної активності, а також релаксаційних технік. Так діти вчаться впливати на свій емоційний стан. Переважно це розслаблення, заспокоєння і покращення настрою. Якщо дитина приходила на заняття в напруженому стані, то до кінця заняття такий стан значно знижувався і настрої покращувалися. Спостерігаючи за дітьми в групі, можу сказати, що така практика, безумовно, допоможе їм у майбутньому краще вирішувати психологічні проблеми і переживати конфліктні ситуації, що трапляються у житті».

Олена Сальникова, студентка МАУП: «Я працюю з молоддю, моя програма називається "Твоє життя — твій вибір", вона спрямована на формування відповідального ставлення до

власного здоров'я у підлітків та молоді, оскільки саме в цьому віці відбувається засвоєння певних норм і зразків поведінки, визначення цінностей. Одне заняття присвячене баченню власних перспектив і майбутнього підлітками. Діти беруть активну участь у тренінгу, відчувається їхня вдячність і взаємодія з психологом. Вони стали розкутішими, впевненіми у собі, навчилися висловлювати свою позицію».

Олеся Захарченко, студентка МАУП: «У таборі є діти, які потребують індивідуальних занять, моя робота спрямована на корекцію поведінки, в роботі я використовую різні методи, тести, проєктивні методики. Наприклад, коли дитині важко говорити про щось із незнайомою людиною, використовують малюнок, аналізуючи його, можна зрозуміти думки дитини. Так, один хлопчик, з яким я займалася, відчував дискомфорт у присутності свого друга. У розмові він не акцентував на цьому увагу, але аналіз малюнка показав, що його друг подібний поведінкою до тата. Якщо прийняти твердження, що мати всіх комплексів — це сім'я, то зрозуміло, звідки в дитини проблеми у спілкуванні з однолітками. Потім розробляються рекомендації батькам, на що звернути увагу, а що неприпустимо у вихованні. Коли бачиш результати своєї роботи, розуміючи, що вона не даремна, то з надією дивишся в майбутнє».

Людмила Крилова, студентка МАУП: «Я працюю з дітьми 7–11 років з багатодітних родин. Моя програма спрямована на вирішення проблем у спілкуванні дітей між собою і з батьками, на згуртування дітей, підвищення їхньої самооцінки. У моїй програмі є вправи, які діти роблять разом, і я даю їм зрозуміти, що коли вони роблять щось разом, то це вийде краще і швидше».

Олена Письменна, студентка МАУП: «Моя програма вчить дітей робити правильний вибір. Дітям пропонують різні ситуації, в оцінці яких стикаються моральні цінності різного рівня, завдання дітей — вирішити ці моральні дилеми. Також я працюю за програмою "Діти вулиці". Цінності таких дітей відрізняються від тих, які ростуть у нормальних сім'ях, і вимагають значної корекції. Важливо показати таким дітям, що вони не самотні у своїх проблемах».

Після психологічних занять у таборі діти повертаються до звичного, часто складного, життя у родинах. Однак знання, здобуті тут під час занять з уважними психологами, стануть їм у пригоді в повсякденному житті.

АННОТАЦИИ

ANNOTATIONS

Георгий ЩЁКИН
Общие законы социального управления

Автор анализирует процесс социального управления — направленную координацию и организацию объекта управления. Речь идет о теориях власти, взаимозависимости между организационной и национальной культурой, принципах функционирования элитных групп разного уровня, а также базовых ценностях, которые являются определяющими для каждого этноса и стиля руководства.

Николай СЕНЧЕНКО
Независимость Украины
и средства массовой информации

В статье проанализировано значение СМИ в формировании и манипулировании общественным и индивидуальным сознанием посредством осознанного искажения и упрощения реальной картины, когда мировому сообществу навязывается однобокая интерпретация социально-политических процессов, экономических реалий, дается оценка событий, прямо противоположная стийному отношению к ним граждан.

Виктор КОЛПАКОВ, Олег АНИСИМОВ
Лидерство — фактор общественного развития

В статье обобщены и сгруппированы существующие в научной литературе определения понятия лидерства; акцентировано внимание на различных аспектах лидерства; проанализированы личностные качества, которые должны быть присущи лидеру; сделано сравнение особенностей лидера и руководителя группы.

Фарид Юсеф АЛВАШ
Ассоциация братьев-мусульман:
от аль-Банна до аз-Завахир

Статья посвящена одной из основных мусульманских организаций — Ассоциации братьев-мусульман, учение которой является базой для большинства современных исламистских экстремистских организаций. Автор подчеркивает, что ислам — это прежде всего философская система духовных, нравственных и общественных ценностей, которая не вмешивается в модели развития и не отвергает никаких идей социальной справедливости, и поэтому не связана непосредственно с деятельностью экстремистских организаций, которые не отражают дух ислама.

George SHCHOKIN
General laws of a social management

The author analyzes the process of a social management — a directed coordination and organization of the object of the management. The matter concerns theories of power, interrelation between organizational and national culture, functioning principles of elite groups of a different level and fundamental values, which are determinative for every nation and a leadership style.

Nikolay SENCHENKO
The independence of Ukraine and the mass media

In the article the significance of the mass media in forming and manipulation of a public and individual consciousness is analyzed by means of a realized distortion and simplification of a real picture, when the world society is imposed with one-sided interpretation of social-political processes, economic realities, the evaluation of events being made is right opposite to the spontaneous attitude of people to them.

Viktor KOLPAKOV, Oleg ANISIMOV
The present-day understanding of leadership

In the article definitions of a notion «leadership», existing in the scientific literature, are summarized and grouped; the interest is focused upon different aspects of leadership; individual qualities peculiar to a leader are analyzed; peculiarities of a leader and group guider are compared.

Farid ALVASH
The Association of Muslim-brothers:
from al-Banna to az-Zawahiri

The article is devoted to one of the main Muslim organizations — The Association of Muslim-brothers, the studies of which is a basis for the majority of contemporary Islamite extremist organizations. The author emphasizes that Islam is first of all a philosophical system of cultural, moral and social wealth, which does not interfere in development patterns and does not reject any ideas of a social justice, that is why it is not directly connected with the activity of extremist organizations that does not reflect the spirit of Islam.

لمحة موجزة

جرجي شوكين

القوانين العامة لإدارة المجتمع

يتناول المؤلف بتحليل عملية إدارة المجتمع، التنسيق و التنظيم الموجه للإدارة. يدور الحديث حول نظرية السلطة و التعلق المتبادل فيما بين الثقافة "المنظمة" و القومية و مبادئ عمل و توظيف المجموعات من النخبة على مستويات مختلفة، و أيضاً حول للقيم الأساسية، التي تعتبر وصفية لكل قومية و أسلوب القيادة.

نيكولاي سينتشينكو

استقلال أوكرانيا و وسائل الإعلام

يعرض المقال تحليلاً حول دور وسائل الإعلام في تشكيل الرأي و التحكم في الوعي الفردي و للعلم عن طريق إعطاء صورة مشوهة للحياة الواقعية - و بإدراك، عندما تفرض على المجتمع العالمي تفسير و تحليل من طرف واحد (وجهة نظر معينة) للوضع السياسي و الاجتماعي و الاقتصادي و تقييم الأحداث بشكل منطقي لأراء للمواطنين.

فيكتور كوابلكوف، أوليغ أنيسيموف

الفهم المعاصر للزعامة

بناءً على المصادر العلمية يقدم المقال مجموعة من التسميات و التعريفات حول مفهوم للزعامة: يركز الانتباه على نواح مختلفة، محللاً الميزات الشخصية و النوعية التي يمتلكها الزعيم. أيضاً في المقال مقارنة لمزايا (خواص) شخصية الزعيم و قائد للمجموعة.

فريد علوش

جمعية "الأخوان المسلمون" من حسن البنا إلى أيمن الظواهري

المقالة من إحدى أهم المنظمات الإسلامية - جمعية "الأخوان المسلمون"، التي تعتبر أساس لأغلبية للمنظمات الإسلامية المتطرفة الحديثة. يركز المؤلف على ان الإسلام - قبل كل شيء - فلسفة روحية، أخلاقية و قيم اجتماعية، لا يتدخل في أي نظام للتطور الاجتماعي و لا يرفض أية أفكار حول العدالة الاجتماعية، و لذلك لا توجد أية علاقة ما بين الإسلام و عمل للمنظمات "الإسلامية" المتطرفة، التي لا تعبر عن روح الإسلام.

简介

肖肖 – 格奥尔格

社会管理的公共领导

作者分析社会管理的过程，组织的客观的管理使之协同一致的方向。有关党派理论的说法，组织与民族文化之间的相互依赖，各种不同层次的上流团体的原则作用，甚至基础价值使他们产生区别与每个民族领导方式的作风。

谢琴科 – 尼考拉依

建立乌克兰的大量信息资料

文章里具体分析了在形式中大量信息资料的意识及操纵社会的个人意识，经过有意识的歪曲及简化过程的现实情况与对世界共同体相连接的一个侧面的理解。社会政治的过程，经济的现实给予事件的评价，对待他们的国民非理智关系的直接反对状态。

考利巴扩夫 – 维克多，

阿尼西莫夫 – 奥列格

现代化领导地位的理解

文章总结了在文学科学中区分理解领导位置分门别类现实，注意接受不同的角色的领导地位。具体分析个人的质量，他们应该在本质上具备领导的素质，对照表现出特殊领导与集体领导。

阿里娃施 – 法利德

兄弟的穆斯林社会：从阿里 - 查内到阿兹 - 孔瓦里利

文章阐明了一个来自基出穆斯林组织——兄弟穆斯林社会。科学家的产生基础是为了大多数现代的伊斯兰极端主义的组织。作者划出伊斯兰这个属于哲学系统的宗教，符合道德要求的社会价值，它没有混入到发展中的模式，不拒绝任何的真正的社会意识。所以，不借助不联系同极端主义的组织。他们将反映出伊斯兰的灵魂。